

ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

ՈՌՉԱ ԱՐԲՈՒՄՅԱՆ

ԱՆՀՐԱԺԵՇՏ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՍԱՀՄԱՆԱԶԱՆՑՄԱՆ ՈՐՈՇ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ 2

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

МАРИАННА КАЛАШЯН

АВТНОМИЯ ВОЛИ И ВЫБОР
НЕНАЦИОНАЛЬНОГО ПРАВА 6

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

ՄՆԵՐ ՀԱԿՈՐՅԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՐՀԵՍՏԱԿՑԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ
ԵՎ ՁԱՐԳ-ԱՑՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ 13

ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

ЕЛИЗАВЕТА ДАНИЕЛЯН

ОСНОВНЫЕ ОРИЕНТИРЫ ИСТОРИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СУДЕБНЫХ
СИСТЕМ АРМЕНИИ: РАЗВИТИЕ СУДЕБНЫХ СИСТЕМ АРМЕНИИ
В ДРЕВНИЕ И В СРЕДНИЕ ВЕКА 24

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՎԱՅԵ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ՎԵՐԱՔՆՆԻՉ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ԱՌԱՐԿԱՅԱԿԱՆ ԼԻԱԶՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ 32

ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՈՍՅԻԿ ԽԱՆՂԱՆՅԱՆ

ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆՈՒՄ ՆՈՐՄԱՏԻՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱԿՏԵՐԻ
ԻՐԱՎԱԶԱՓՈՒԹՅԱՆ ՎԻՃԱՐԿՄԱՆ ԱՌՆՉՎՈՂ ՈՐՈՇ ՀԱՐՑԵՐ 44

ԿՐԻՄԻՆԱԼՈԳԻԱ

ՏԻԳՐԱՆ ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ

ԱՎԱԶԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ
ԿՐԻՄԻՆԱԼՈԳԻԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ 52

ԿՐԻՄԻՆԱԼԻՍՏԻԿԱ

ԱՐԹՈՒՐ ԳԱՆՈՅԱՆ

ՍԱՄՆԱԳԵՏԻ ՀԱՏՈՒԿ ԳԻՏԵԼԻՔԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ
ՀՀ ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ 60

ԴԱՏԱԿԱՆ ՊՐԱԿՏԻԿԱ

ՀՀ ՎՃՈՒՐԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ՈՐՈՇՈՒՄ 66

RESUME 82

ԱՆՀՐԱԺԵՇՏ ԴԱՇՏԴԱՆՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԶԱՆՅՄԱՆ ՈՐՈՇ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ

Հանցանքի իրադրությունների, բռնությանը կատարվող հանցագործությունների աճի, ինչպես նաև քաղաքացիների կյանքը և առողջությունը ոտնձգության հիմն վաշտպանելու դժվարությունների հետ կապված՝ իրավապահ մարմինների աշխատանքի արդյունքում մեծանում է անհրաժեշտ պաշտպանության խնդրի արդիականությունը:

Անհրաժեշտ պաշտպանության ձևերը բազմազան են ու տարատեսակ: Գատական պրակտիկայի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ անհրաժեշտ պաշտպանության մասին օրենսդրության կիրառման հետ կապված գործերի քննության ժամանակ թույլ են տրվում սխալներ: Որոշ դեպքերում իրավապահ մարմիններն անհիմն կերպով գտնում են, որ հարձակման ենթարկված անձն իրավունք չունի ակտիվորեն պաշտպանվելու, եթե հնարավորություն է ունեցել փախուստի դիմելով փրկվել կամ դիմել այլ անձի, այդ թվում՝ իրավապահ մարմինների օգնությանը, ինչպես նաև ակտիվորեն հակազդելու փոխարեն՝ ընտրելու պաշտպանության այլ միջոցներ: Գործնականում դա նշանակում է, որ չի կարելի պաշտպանվել, եթե առկա է եղել փախուստի դիմելով, օգնության կամ այլ եղանակով փրկվելու հնարավորությունը: Նման դիրքորոշումը քննադատվել է մի շարք քրեագետների կողմից:

Նրանք գտնում են, որ գործող օրենսդրության մեջ առկա են որոշակի շտկումներ կատարելու անհրաժեշտություն, որոնք կարող են հանգեցնել հետևյալին՝ իրավապահ մարմինները պետք է արձանագրեն ոչ թե անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանազանցման փաստը, այլ հանրորեն վտանգավոր ոտնձգության փաստը: Նման մոտեցման դեպքում սահմանազանցման հարցը չպետք է քննարկվի և հանցավորին վնաս պատճառելու ճանապարհով ոտնձգությունից պաշտպանվող անձը պետք է քրեական պատասխանատվությունից ազատվի, պետք է մշակել և ընդունել օրենք՝ կազմակերպությունների և անձանց մասին, ովքեր հատուկ կզբաղվեն քաղաքացիների կյանքի և սեփականության հանդեպ իրականացվող ոտնձգություններից պաշտպանությամբ: Սակայն կարծում ենք, որ այս դիրքորոշումը ճիշտ չէ, մասնավորապես՝ կյանքի իրավունքը բացարձակ բնույթ ունի, ուստի օրենքը պետք է պաշտպանի նաև ոտնձգողի կյանքի իրավունքը: Այս իմաստով անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանազանցման հարցը պետք է լուրջ քննարկման առարկա դառնա:

Իրավաչափ պաշտպանությունը չի կարող ընկնել քրեորեն պատժելի արարքի հատկանիշների տակ: Անհրաժեշտ պաշտպանության դեպքում կատարվում է մի գործողություն, որը սովորական պայմաններում հան-

վերապահում, սակայն այդ իրավունքը սահմանափակում է խիստ կանոններով՝ պաշտպանվողը չպետք է թույլ տա անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանազանցում, այսինքն՝ պաշտպանությունը պետք է համապատասխանի ոտնձգության բնույթին և վտանգավորության աստիճանին: Սակայն որոշ քրեագետների կարծիքով մասն սահմանափակումները բացասաբար են ազդում հանցավորության դեմ պայքարի ընդհանուր վիճակի վրա:

Նրանք գտնում են, որ գործող օրենսդրության մեջ առկա են որոշակի շտկումներ կատարելու անհրաժեշտություն, որոնք կարող են հանգեցնել հետևյալին՝ իրավապահ մարմինները պետք է արձանագրեն ոչ թե անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանազանցման փաստը, այլ հանրորեն վտանգավոր ոտնձգության փաստը: Նման մոտեցման դեպքում սահմանազանցման հարցը չպետք է քննարկվի և հանցավորին վնաս պատճառելու ճանապարհով ոտնձգությունից պաշտպանվող անձը պետք է քրեական պատասխանատվությունից ազատվի, պետք է մշակել և ընդունել օրենք՝ կազմակերպությունների և անձանց մասին, ովքեր հատուկ կզբաղվեն քաղաքացիների կյանքի և սեփականության հանդեպ իրականացվող ոտնձգություններից պաշտպանությամբ: Սակայն կարծում ենք, որ այս դիրքորոշումը ճիշտ չէ, մասնավորապես՝ կյանքի իրավունքը բացարձակ բնույթ ունի, ուստի օրենքը պետք է պաշտպանի նաև ոտնձգողի կյանքի իրավունքը: Այս իմաստով անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանազանցման հարցը պետք է լուրջ քննարկման առարկա դառնա:

Իրավաչափ պաշտպանությունը չի կարող ընկնել քրեորեն պատժելի արարքի հատկանիշների տակ: Անհրաժեշտ պաշտպանության դեպքում կատարվում է մի գործողություն, որը սովորական պայմաններում հան-

ՀՈՒՑԵՆՄԲԵՐ 2012 10 (159)

ՊԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

ցագործություն է: Այս կտրվածքով ՀՀ քրեական օրենսգրքի 42-րդ հոդվածի 1-ին մասն անհրաժեշտ պաշտպանության բնորոշման իմաստով նախատեսել է հետևյալ բովանդակությունը. «Հանցագործություն չի համարվում այն գործողությունը, որը կատարվել է անհրաժեշտ պաշտպանության վիճակում, այսինքն՝ պաշտպանվողի կամ մեկ այլ անձի կյանքը, առողջությունը և իրավունքները, հասարակության կամ պետության շահերը հանրության համար վտանգավոր ոտնձգությունից կամ դրա իրական սպառնալիքից՝ ոտնձգություն կատարողին վնաս պատճառելու միջոցով պաշտպանելիս, եթե թույլ չի տրվել անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանազանցում»:

Նույն հոդվածի 2-րդ մասը այսպիսի դրույթ է պարունակում. «Անձի կյանքի համար վտանգավոր բռնության կամ այնպիսի բռնության իրական սպառնալիքի հետ գուգորդված ոտնձգությունից պաշտպանվելիս կարող է պատճառվել ցանկացած վնաս, այդ թվում նաև մահ»:

Հոդվածի 3-րդ մասը սահմանում է, որ անհրաժեշտ պաշտպանության իրավունքն անձին է պատկանում՝ անկախ ոտնձգությունից խուսափելու կամ այլ անձանց կամ պետական մարմինների օգնությանը դիմելու հնարավորությունից, ինչպես նաև անկախ անձի մասնագիտական կամ այլ հատուկ պատրաստվածությունից և պաշտոնեական դիրքից:

Եթե ելնենք հոդվածի վերոնշյալ մասերի բովանդակությունից, ապա կարելի է եզրակացնել, որ ոտնձգողին՝ անկախ ամեն ինչից, կարելի է պատճառել ցանկացած վնաս, այդ թվում՝ կյանքից զրկել:

Սակայն դրան հակառակ, Եվրոպական կոնվենցիայի 2-րդ՝ կյանքի իրավունքի վերաբերյալ հոդվածը սահմանում է. «...1. Յուրաքանչյուրի կյանքի իրավունքը պաշտպանվում է օրենքով»:

Ոչ մեկին չի կարելի դիտավորությամբ զրկել կյանքից այլ կերպ, քան ի կատարումն դատարանի կայացրած դատավճռի՝ այն հանցագործության համար, որի կապակցությամբ օրենքով նախատեսված է այդ պատիժը:

2. Կյանքից զրկելը չի համարվում սույն

հոդվածի խախտում, եթե այն հետևանք է ուժի գործադրման, ինչը բացարձակապես անհրաժեշտ է՝

ա. ցանկացած անձի անօրինական բռնությունից պաշտպանելու համար,

բ. օրինական ձերբակալում իրականացնելու կամ օրինական հիմքերով կալանավորված անձի փախուստը կանխելու համար,

գ. խռովությունը կամ ապստամբությունը ճնշելու նպատակով օրենքին համապատասխան գործողություն ձեռնարկելու համար»:

Ուշադրություն դարձնենք հոդվածի 2-րդ մասին: Կարծում ենք՝ այն պետք է մեկնաբանել հետևյալ կերպ՝ կյանքից զրկելով պաշտպանությունը թույլատրելի է միայն այն դեպքում, երբ այլ միջոցներով պաշտպանվել հնարավոր չէ: Հետևաբար ՀՀ քրեական օրենսգրքի 42-րդ հոդվածի 2-րդ և 3-րդ մասերը միասին ընթերցելու դեպքում հակասում են կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածին՝ վերոնշյալ հիմնավորմամբ:

Առաջարկում ենք 42-րդ հոդվածի 2-րդ մասում «...այդ թվում նաև մահ» բառերից հետո ավելացնել. «...Բացառությամբ այն դեպքերի, երբ առկա են պաշտպանության այլ միջոցներ և պաշտպանվողը գիտակցել է դա»: Եթե պաշտպանվողը, գիտակցելով այդ միջոցների առկայությունը, այնուամենայնիվ, կյանքից զրկել է ոտնձգողին, ապա առկա է անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանազանցումը:

Դատական պրակտիկայի բնագավառում կատարված դիտարկումները ցույց են տալիս, որ քաղաքացիները հաճախ խուսափում կամ վախենում են իրենց սուբյեկտիվ իրավունքն իրականացնելուց: Հարց է առաջանում, թե որոնք են այդ վախի պատճառները, ինչու են սակավ գործերը, որոնք արժևորվել են իբրև անհրաժեշտ պաշտպանության վիճակում կատարված գործողություններ: Անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանազանցմամբ գործերի իրավակիրառ պրակտիկան խիստ հակասական է՝ իշխում է մեղադրական ուղղվածությունը, ինչի մասին է վկայում այն հանգամանքը, որ դատական վիճակագրության համաձայն՝ անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանազանցման դեպքերը գերակշռում են իրավաչափ անհրաժեշտ պաշտպանության դեպքերին: Կար-

Քրեական իրավունք

ծում ենք՝ հիմնական պատճառը թաքնված է օրենքի մեջ:

Բանն այն է, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքում անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանազանցման հասկացությունը շատ կարճ է, լակոնիկ, պարզապես արձանագրված է, որ անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանների անցում է համարվում պաշտպանության ակնհայտ անհամապատասխանությունը ոտնձգության բնույթին և վտանգավորությանը:

Հանցագործությունը՝ հանրորեն վտանգավոր ոտնձգությունից պաշտպանվելիս կատարելը, թեկուզև անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանների անցումով, ըստ օրենքի՝ դիտվում է որպես պատասխանատվությունը մեղմացնող հանգամանք:

ՀՀ քրեական օրենսգրքը որոշակի չի քահայտում անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանազանցման հասկացությունը:

Ըստ դատական պրակտիկայի ամփոփումների՝ անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանների անցումը կարող է դրսևորվել երկու ձևով.

1. Անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանների անցում, որը հետևանք է պաշտպանության անժամանակ լինելու, այսինքն՝ պաշտպանական գործողությունները կատարվել են կամ ոտնձգությունն ավարտվելուց հետո, կամ այն բանից հետո, երբ անցել է ոտնձգության վտանգը:

2. Անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանների անցում, որը արդյունք է պաշտպանության կիրառված միջոցների անհամապատասխանության՝ ոտնձգության բնույթի և վտանգավորության համեմատությամբ:

Անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանների անցման հարցը լուծելիս հաշվի են առնվում պաշտպանվողի ուժերն ու հնարավորությունները, ոտնձգողների ու պաշտպանվողների քանակը, նրանց տարիքը, ֆիզիկական զարգացումը, զենքի առկայությունը, ոտնձգության տեղը, ժամանակը և այլ հանգամանքներ: Պետք է նկատի ունենալ նաև, որ ոտնձգության հետևանքով առաջացած հոգեկան խիստ հուզմունքի վիճակում պաշտպանվողը միշտ չէ, որ ընդունակ է ճիշտ կշռադատելու վտանգի բնույթը և ընտրելու պաշտպանության համապատասխան

միջոցներ³:

Ղեկավարվելով այս նկատառումներով՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 42-րդ հոդվածի 4-րդ մասում արձանագրվել է. «Անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանազանցում են համարվում դիտավորյալ այն գործողությունները, որոնք, պաշտպանվողի համար ակնհայտ, չեն համապատասխանում ոտնձգության բնույթին և վտանգավորությանը»:

Նման ձևակերպմամբ նախ՝ ճշգրտվում են անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանազանցման և այդ վիճակում կատարած արարքի համար պատասխանատվության շրջանակները, և երկրորդ՝ ընդգծվում է անհրաժեշտ պաշտպանության սահմաններն անցնելու սուբյեկտիվ կողմը (դիտավորություն)⁴:

Այնուամենայնիվ, կարծում ենք, որ օրենքը պետք է ավելի մանրամասն կարգավորի անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանազանցման հարցը:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 42-րդ հոդվածի 5-րդ մասի համաձայն՝ անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանազանցում չի համարվում և քրեական պատասխանատվության չի հանգեցնում զենքի կամ ցանկացած այլ միջոցների կամ առարկաների գործադրումը զինված անձի հարձակումից կամ անձանց խմբի հարձակումից պաշտպանվելու համար, ինչպես նաև ապօրինաբար և բռնությամբ բնակարան կամ այլ շինություն ներխուժելը կանխելու համար՝ անկախ ոտնձգողին պատճառած վնասի ծանրությունից:

Այս նորմը մասամբ խոցելի է, քանի որ «Ապօրինաբար և բռնությամբ բնակարան կամ այլ շինություն ներխուժելը կանխելու համար» արտահայտությունը հստակ չէ, օրինակ՝ շինության տակ կարող ենք հասկանալ անասնագոմբ, ինչպես նաև այլ շինություններ, իսկ բռնությունը կարող է դրսևորվել օրինակ՝ հարվածելով: Կարծում ենք, որ նման իրավիճակում կյանքից զրկելով պաշտպանությունը իրավաչափ չի կարող համարվել:

Արտասահմանյան երկրների մեծ մասի քրեական օրենսդրության մեջ անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանները հիմնվում են համաչափության սկզբունքի վրա: Դրա իմաստն այն է, որ օրենսդիրը հստակ սահմա-

նում է պաշտպանվող շահերի ցանկը և այն վնասի առավելագույն սահմանը, որը թույլատրվում է պատճառել ոսնձգողին՝ պաշտպանության նպատակով⁵: Այնուամենայնիվ պետք չէ մոռանալ, որ բոլոր «ոսնձգություն-պաշտպանություն» իրավիճակները օրենքում ամրագրել հնարավոր չէ⁶:

Անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանագամման հարցը լուծելիս անհրաժեշտ է իմանալ, որ առկա է ուղղակի կախվածություն՝ ինչքան վտանգավոր է ոսնձգությունը, այնքան ավելի լայն են վնաս պատճառելու սահմանները⁷: Ոսնձգողին ծանր վնաս պատճառելը բնութագրական է միայն հանրային մեծ վտանգավորություն ներկայացնող ոսնձգություններին (օրինակ՝ կյանքի, առողջության, անձնական ազատության, սեփականության պաշտպանությունը):

Պրոֆ. Ն.Տազանցը նշել է. «Պաշտպանությունը չի կարող անասանուն լինել, պաշտպանվողը կարող է միայն այն դեպքում անցնել բռնության, երբ ոչ բռնի մեթոդները կիրառելի չեն կամ երբ նա կանխատեսում է դրանց կիրառելի չլինելու հանգամանքը⁸»: Միաժամանակ հարկ է նշել գերմանացի քրեագետի Ս.Լևիտայի խոսքերը. «Ամենաչնչին արժեքը կորցնելու վտանգը արդարացնում է առավել մեծ վնասի կիրառումը, եթե այդ բարիքը չի կարելի պահպանել այլ կերպ, և հակառակը՝ առավել մեծ արժեքի համար վտանգը չի կարող արդարացնել նույնիսկ ամենաչնչին պատճառված վնասը, եթե այն անցնում է դրա համար անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանը⁹»:

Անհրաժեշտ պաշտպանությունն անթույլատրելի է այս կամ այն շահերի իրավաչափ վնաս պատճառելու դեմ, օրինակ, անհրաժեշտ պաշտպանության, ծայրահեղ պաշտ-

պանության, դատարանի դատավճռով նշանակված ազատագրկման դեպքում և այլն, քանի որ բոլոր այդ գործողություններն իրենց բնույթով իրավաչափ են: Իր գոհին սպառնացող բանդիտը չի կարող արդարանալ նրանով, թե հանդիպել է տուժողի դիմադրությանը, որը պաշտպանելիս է եղել կատարվող հարձակումից, կամ օրինական կարգով ազատագրկման դատապարտված անձը չի կարող պատիժը կրելու վայրից փախչել, իբրև թե իր «ազատությունը» պաշտպանելու նպատակով:

Անհրաժեշտ պաշտպանությունն անթույլատրելի է պաշտոնատար անձի իրավաչափ գործողություններից, թեկուզև վերջիններս ուղղված լինեն առանձին քաղաքացիների այս կամ այն շահերի խախտմանը (օրինակ՝ հանցանք կատարած անձին կալանավորելիս): Սակայն անհրաժեշտ պաշտպանությունը թույլատրելի է պաշտոնատար անձանց ակներև հանցավոր գործողություններից: Այնուամենայնիվ, անհրաժեշտ է սահմանագատել պաշտպանության հնարավորությունը պաշտոնատար անձանց անօրինական գործողություններից: Իրավաչափ է պաշտոնատար անձանց հանցավոր այնպիսի գործողությունների դեմ պաշտպանությունը, որոնք կապված են տուժողի անձի դեմ ոսնձգություն կատարելու հետ¹⁰: Պաշտոնատար անձանց այլ անօրինական գործողությունները կարող են բողոքարկվել սահմանված կարգով, և դժվար թե հիմնավորված լինի նման դեպքերում պաշտոնատար անձանց նկատմամբ կիրառված բռնությունը՝ անհրաժեշտ պաշտպանության վիճակով: Մեր կարծիքով, վերջին իրավիճակի օրինաչափության ճանաչումը զգալի կամայականությունների տեղիք կտար:

1. Современные тенденции развития уголовной политики и уголовного законодательства. М., 1994, с. 62.

2. **Перцев Д.В.** Уголовно-правовые и криминологические проблемы необходимой обороны: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Калининград, 2004, с. 4.

3. **Орехов В.В.** Необходимая оборона и иные обстоятельства, исключающие преступность деяния. СПб., 2003, с. 49.

4. Նոյնի տեղում:

5. **Дмитренко А.П.** Указ. соч., с. 100.

6. **Меркурьев В.В.** Состав необходимой обороны. СПб., 2004, с. 22.

7. Российское уголовное право. Общая часть / Под ред. В.С. Комиссарова. СПб.: Питер, 2005, с. 310.

8. **Таганцев Н.С.** Русское уголовное право: Лекции. Т. 1. СПб., 1902, с. 542.

9. **Levita C.** Das Recht der Nothwehr. 1856 (цит. по: **Таганцев Н.С.** Указ. соч., с. 542).

10. Уголовное право. Общая часть: Учебник для вузов. М., 1997, с. 265.

Марианна КАЛАШЯН

*Преподаватель Российско-Армянского
(Славянского) университета*

АВТОНОМИЯ ВОЛИ И ВЫБОР НЕНАЦИОНАЛЬНОГО ПРАВА

Автономия воли является общепризнанным началом коллизионного регулирования договоров в национальных законодательствах большинства стран. Однако, несмотря на признание автономии воли в качестве одного из основных начал международного частного права, тем не менее, пределы осуществления автономии воли, закрепляемые в национальных законодательствах, различны. В связи с этим возникает множество вопросов, одним из которых является определение объекта выбора применимого к договору — национального или ненационального права.

Возможность избрать ненациональные нормы предоставляется сторонам международных коммерческих контрактов, если последние обращаются в коммерческий арбитраж и данный подход уже признан многими национальными и международными актами. Однако, в том случае, если спор рассматривается национальными судами, большинство современных национальных законодательств придерживается обратной позиции о том, что стороны могут избрать в качестве применимого к их договорным отношениям только право определенного государства. Исключением не явился и ГК РА, согласно п.1 ст. 1284 которого договор регулируется правом государства, выбранным соглашением сторон. Из данного положения вытека-

ет, что РА устанавливает для сторон возможность выбора применимого к договору права конкретного государства, национальное право.

Однако в последнее время увеличивается количество ненациональных форм регулирования международных договорных отношений, к которым все чаще обращаются стороны международных коммерческих договоров. Ссылки в международных контрактах на «общие принципы права», «правовые принципы и нормы, признаваемые в цивилизованных странах», «международное торговое право», «право и обычаи международной торговли» и т.п. отражают, как подчеркивает А.С. Комаров, тенденцию разрешать коммерческие споры не на основе норм права конкретного государства, а на базе правовых норм, не имеющих прямой связи с каким-либо национальным правовым порядком [1, с. 86].

Возникает вопрос о том, возможен ли выбор ненационального права в качестве применимого к договору права. Или стороны связаны возможностью выбора лишь права национального? Данный вопрос является в доктрине международного частного права достаточно дискуссионным.

На вопрос о том, возможно ли соглашение сторон о применении к их международному коммерческому контракту неправовых норм, норм, не санкционированных законода-

тельством и не отраженных в международных конвенциях, профессор Н.Г. Вилкова отмечает, что под влиянием новых процессов унификации и договорной практики произошли значительные изменения под влиянием внешних и внутренних факторов, в частности, в силу придания торговому обычаю значения нормы права [2, с. 64].

Обращаясь к отечественному законодательству, отметим, что согласно п. 1 ст. 1253 ГК РА право, подлежащее применению судом к гражданско-правовым отношениям с участием иностранных граждан, в том числе индивидуальных предпринимателей, иностранных юридических лиц и организаций, не являющихся юридическим лицом по иностранному праву, лиц без гражданства, а также в случаях, когда объект гражданских прав находится за границей, определяется на основании настоящего Кодекса, иных законов Республики Армения, международных договоров Республики Армения и признаваемых Республикой Армения международных обычаев. Согласно п.6 ст. 1284 ГК РА если в договоре использованы принятые в международном обороте торговые термины, то, при отсутствии в договоре иных указаний, считается, что сторонами согласовано применение к их отношениям обычаев делового оборота, выраженных в соответствующих торговых терминах. Сравнивая эти положения, следует выделить «международный обычай» и «обычай делового оборота» и мнения относительно соотношения этих категорий.

В.П. Звекон совершенно справедливо различает международные обычаи, возникающие в условиях межгосударственного общения, и обычаи международного торгового обо-

рота, происхождение которых «связано с интернационализацией хозяйственной жизни... предпринимательской деятельностью в рамках международного торгового оборота» [3, с. 66]. Следует отметить, что в вышеприведенном п. 1 ст. 1253 ГК РА, вслед за п.1 ст. 1194 Модельного ГК СНГ, употреблен термин «международный обычай», который не подразумевает применения международных торговых обычаев, что приводит не просто к смешению понятий, но и может привести к неправильной квалификации. Международный обычай в данной статье использован не в качестве частноправовой категории, а в качестве источника международного публичного права. В связи с вышеизложенным, считаем необходимым изложить п. 1 ст. 1253 ГК РА в следующей редакции: «Право, подлежащее применению судом к гражданско-правовым отношениям с участием иностранных граждан, в том числе индивидуальных предпринимателей, иностранных юридических лиц и организаций, не являющихся юридическим лицом по иностранному праву, лиц без гражданства, а также в случаях, когда объект гражданских прав находится за границей, определяется на основании международных договоров Республики Армения, настоящего Кодекса, иных законов Республики Армения и обычаев, признаваемых Республикой Армения».

Что касается использования в договоре принятых в международном обороте торговых терминов, то следует упомянуть ИНКОТЕРМС — Международные правила по толкованию торговых терминов, которые сегодня действуют в редакции 2010г. (вступили в силу с 1 января 2011г.) [4].

Обычно положения ИНКОТЕРМС применяются к отношениям

Международное право

сторон, если они согласовали его использование, оговорив это в контракте, и если положения контракта не противоречат условиям ИНКОТЕРМС [1, с. 86]. Однако, существуют страны, в которых ИНКОТЕРМС подлежат обязательному применению, например, Испания, Ирак, Украина. Во Франции и Германии термины рассматриваются как международный обычай и применяются, если стороны не оговорят иное [3, с. 347].

Целью ИНКОТЕРМС является обеспечение свода международных правил по толкованию наиболее широко используемых торговых терминов в области внешней торговли. Таким образом, можно избежать или, по крайней мере, в значительной мере сократить неопределенность различной интерпретации таких терминов в различных странах [5, с. 236]. Именно с этой целью ч. 6 ст. 1284 ГК РА устанавливает, что если в договоре использованы принятые в международном обороте торговые термины, при отсутствии в договоре иных указаний считается, что сторонами согласовано применение к их отношениям обычая делового оборота, обозначенных соответствующими торговыми терминами. Например, Административный суд РА в решении по делу ООО «Спорт тайм» против Государственного Таможенного комитета при Правительстве РА («Սպորտ Թայմ» ՍՊԸ-ն ընդդեմ ՀՀ ՉՍ Մարտային պետական կոմիտեի) обратился к положениям договора поставки товаров, согласно п. 1.1 и п. 2.2 которого, договор был заключен по правилу СІР — Ереван (ИНКОТЕРМС 2000), цена товара по договору включала также расходы по упаковке, маркировке, перевозке и страхованию. Соответственно, суд

исходя из договора поставки и ссылки в нем на международные торговые термины, вынес решение по делу также на основании правил ИНКОТЕРМС 2000 [6].

В современной иностранной литературе все чаще используется термин *new lex mercatoria* [7], [8]. На международном уровне появляются нормы негосударственного характера, которые разрабатываются международными организациями и предлагаются как договаривающимся сторонам, так и арбитрам [7]. Речь идет о результатах частноправовой унификации. Говоря о результатах данного метода унификации, классически приводятся два документа: Принципы международных коммерческих договоров, разработанные в 1994г. УНИДРУА (действуют в редакции 2010г.), а также Принципы Европейского договорного права, разработанные в 1998г. Подробнее остановимся на рассмотрении Принципов УНИДРУА.

Весьма характерна мысль, высказанная в комментариях к Принципам УНИДРУА. Суть ее сводится к тому, что если ранее ссылки на *lex mercatoria* подвергались критике, помимо прочих причин, в связи с чрезвычайной неясностью такой концепции, то теперь есть возможность обратиться к «такому как Принципы, систематизированному и хорошо сформулированному своду норм». Иными словами, это высказывание следует понимать так, что Принципы УНИДРУА представляют собой материализацию идеи *lex mercatoria* [1, с. 108].

Как указано в преамбуле Принципов УНИДРУА, «они подлежат применению в случае, если стороны согласились, что их договор будет регулироваться этими Принципами.

Они могут применяться, когда стороны согласились, что их договор будет регулироваться «общими принципами права», «*lex mercatoria*» или аналогичными положениями. Как справедливо указывается в литературе, участники международного коммерческого оборота часто прибегают к выбору Принципов УНИДРУА в силу того, что последние выступают рациональным обобщением различных правовых порядков [9, с. 277]. Действительно, Принципы разрабатывались с целью создания свода «наилучших» правил и принципов международных коммерческих контрактов. И в этом смысле, Принципы не явились определенным нововведением в практике международного бизнеса-сообщества, а стали ориентиром и «моделью для национальных и международных законодателей», в то же время, вобрав в себя уже существующие в данной сфере правила. Таким образом, разработка данного документа в ненормативной форме является доказательством всеобщего признания принципов международных коммерческих договоров [10, с. 81]. Иными словами, задача составителей состояла вовсе не в том, чтобы отыскать вариант регулирования, известный всем правовым системам (что, видимо, в принципе невозможно), а в том, чтобы отобрать наиболее современные и совершенные правовые решения [1, с. 123].

В последней редакции Принципов УНИДРУА предусмотрен возможность применения Принципов и в том случае, если стороны не осуществили выбор применимого права. Данная функция чрезвычайно важна, и в достаточной степени облегчает процесс поиска подлежащего применению права, предоставляя возможность непосредственно обра-

титься к Принципам. Принципы УНИДРУА также могут служить для толкования и восполнения международных унифицированных правовых документов и национального законодательства. Следует также согласиться с тем мнением, что «Принципы УНИДРУА выполняют важную роль в разрешении одной из сложнейших проблем международного частного права — квалификации правовых понятий: нормы Принципов, разработанные учеными разных стран на основе сравнительного изучения значительного числа правовых актов, содержат общие юридические понятия, которые могут использоваться судьями, арбитрами или другими участниками процесса автономной квалификации, что будет способствовать достижению единообразного правового регулирования трансграничных коммерческих отношений» [11, с. 9].

Обобщая, можно утверждать, что появление Принципов УНИДРУА в ненормативной форме без сомнений вызвало огромное количество споров и дискуссий относительно юридической природы этого документа, но и параллельно стало началом новой вехи в развитии негосударственного регулирования международных договорных отношений. Именно разработка Принципов в «свободной» форме и достаточная степень конкретизации установленных в них положений послужили основанием для привлечения пристального внимания к вопросу об использовании Принципов в деле определения применимых к коммерческому контракту норм как на доктринальном, так и практическом уровнях. Последнее особо отмечается в практике международного коммерческого арбитража, даже в тех случаях, когда сторо-

Международное право

ны не согласились о применении Принципов. МКАС, применяя Принципы УНИДРУА без соглашения сторон, обращался к ним не как к альтернативе выбора подлежащего применению права конкретного государства, а как к положениям, приобретающим характер обычаев делового оборота в международном коммерческом обороте. При этом положения Принципов УНИДРУА применялись не к регулированию прав и обязанностей сторон по договору в целом, а при решении конкретного вопроса, возникавшего в процессе рассмотрения спора, который не регулировался применимым правом, либо для толкования положений международных конвенций [12, с. 22].

На наш взгляд, исходя из вышеуказанных характеристик Принципов УНИДРУА, последние имеют международное значение и должны рассматриваться в качестве выполняющих пробелы положений. Это, прежде всего, оправдано современными реалиями международного коммерческого оборота, а также укрепления все возрастающей роли автономии воли при определении применимого к договору права. Разумеется, обращение к подобной ненормативной форме регулирования международных коммерческих договоров вовсе не означает замещения ею национального права.

Возвращаясь к Принципам УНИДРУА, отметим, что они предусматривают как возможность регулирования договора только Принципами, так и Принципами и законодательством определенного государства в субсидиарном порядке. Более того, ст. 1.4 Принципов устанавливает: «Никакие нормы настоящих Принципов не ограничивают применение обязательных (императивных)

положений национального, международного или наднационального происхождения, которые подлежат применению в силу соответствующих норм международного частного права». Считаем, что указанное положение имеет большое значение, поскольку применение Принципов ограничивается точно так же, как и применение любого иностранного правопорядка, если оно противоречит императивным нормам. Аналогичное положение содержится в Европейских принципах.

Иными словами, в сводах контрактного права четко обозначено, что их применение не предполагает полного исключения внутригосударственного регулирования. Практика последних лет свидетельствует, что во многих европейских странах складывается тенденция к увеличению императивных предписаний, относящихся к международному частному праву, в том числе и устанавливающих обязательное применение императивных норм третьих стран [13, с. 37].

Действительно, если посмотреть на проблему разрешения спора и выбора применимого права с точки зрения эффективного и справедливого решения, то, считаем, что международно признанные частноправовые принципы должны играть достаточно серьезную исполняющую роль. После появления таких принципов, как Принципы УНИДРУА, аргументы противников негосударственного регулирования по поводу его неопределенности в определенной степени потеряли свою актуальность. Действительно, обращение к Принципам УНИДРУА несет в себе большую правовую определенность, чем отсылка к terra incognita под названием *lex mercatoria* [1, с. 117].

Также считаем, что именно в

сфере международных коммерческих договоров подобные своды, получившие международное признание, с течением времени должны быть признаны в качестве объекта автономии воли сторон договора независимо от способа разрешения спора: в национальном суде или в коммерческом арбитраже. В международном коммерческом арбитраже обращение к подобным сводам контрактного права уже является принятым подходом, и решения, основанные на негосударственных источниках, признаются и приводятся в исполнение в соответствующем государстве. Сторонники теории как положительный момент выделяют исполнимость таких решений [10, с. 89]. Таким образом, можно прийти к выводу о том, что национальные законодательства опосредованно признают применение принципов, в частности, принципов коммерческих договоров в качестве объекта выбора.

В связи с рассмотрением данной проблемы, считаем целесообразным обратиться к проекту Гаагских принципов выбора применимого права в международных коммерческих контрактах (Hague Principles on Choice of Law in International Commercial Contracts [14]), подготовленного Гаагской конференцией по международному частному праву. Следует отметить, что указанный проект, который разработан в форме «мягкого» права, призван в первую очередь создать всеобщую модель коллизионных норм, применимых к договорам. Гаагские принципы предлагаются в качестве законодательной модели для национальных, региональных, наднациональных и международных инструментов [14]. Именно с этой целью основной идеей разрабатываемого документа является со-

действие развитию и расширению роли принципа автономии воли, как ключевого принципа в сфере международных коммерческих договоров. Рассматриваемые Принципы могут применяться как национальными судами, так и арбитражем. Далее, ст. 2 (1) Принципов устанавливает, что договор регулируется правом, выбранным сторонами. Отсылка к праву включает и нормы права.

Обращаясь к вопросу о том, может ли в качестве объекта автономии воли рассматриваться ненациональное право, разработчики проекта Гаагских принципов указывают, что рабочая группа либо должна была сохранить право выбора ненационального права в арбитраже, либо установить возможность выбора ненационального права независимо от метода разрешения спора, либо вообще не обращаться к данной проблеме [15]. Но, несмотря на доминирующую на сегодняшний день позицию отклонения выбора ненационального права в национальных судах, рабочая группа, тем не менее, установила возможность для сторон договора избрать ненациональное право независимо от того, рассматривается спор в национальном суде или арбитраже. Как справедливо отмечают авторы, данный подход действительно является инновационным для большинства законодательств. И благодаря установлению возможности выбора ненационального права расширяются пределы автономии воли. С экономической точки зрения, это позволяет повысить личные интересы сторон, так как они могут выбрать специальные нормы данной сферы, а также нейтральность и транспарентность коммерческих отношений [15]. Однако, обращение к ненациональному праву как источ-

нику регулирования отношений возможно только в коммерческих договорах, что, на наш взгляд, является оправданным. Таким образом, общие ограничения автономии воли в зависимости от вида договора, а также ограничения, связанные с действием императивных норм и противоречия публичному порядку, установленные национальными законодательствами (в том числе и законодательством РА) полностью распространяются и на действие ненациональных норм права.

Принятие проекта Гаагских принципов в будущем может выступить в качестве начала установления тенденции в пользу закрепления возможности выбора ненационального права и в национальных судах.

Обобщая вышеизложенное, следует отметить, что количество регуляторов современного транснацио-

нального коммерческого оборота возросло. Если согласно традиционным подходам, права и обязанности сторон международного коммерческого контракта могли быть определены лишь с помощью национального права, то сейчас доктрина и практика (как международного коммерческого арбитража, так и национальных судов) восприняла возможность, а, быть может, и необходимость, обращения к негосударственным регуляторам международных коммерческих отношений. На основании вышеизложенных аргументов, считаем, что п.1 ст. 1284 ГК РА должен предусмотреть возможность выбора ненационального права и быть изложен в следующей редакции: «Договор регулируется правом либо нормами права, выбранными соглашением сторон».

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. *Бахин С.В.* Субправо (международные своды унифицированного контрактного права). — С.-Пб.: Юрид. центр Пресс, 2002, с. 311.
2. *Вилкова Н.Г.* Договорное право в международном обороте. М., Статут, 2002, с. 511.
3. *Канаевский В.А.* Международное частное право: Учебник. М., Междунар. отношения, 2006, с. 698.
4. Электронный ресурс - Режим доступа: <http://www.iccwbo.org> (Дата обращения: 23.09.2012г.)
5. Международное частное право. Сборник нормативных актов / сост. Г.К. Дмитриева, М.В. Филимонова. — 3-е изд., перераб. и доп. М., ТК Велби. Изд. Проспект, 2006, с. 584.
6. Վարչական գործ թիվ ՎԳ/2540/05/08. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://datalex.am>. (Дата обращения: 23.09.2012г.)
7. Symeonides, Symeon C., Party Autonomy and Private-Law Making in Private International Law: The Lex Mercatoria that Isn't (November 19, 2006). Available at SSRN Electronic Library. URL: <http://ssrn.com/abstract=946007>.
8. Michaels, Ralf, Global Legal Pluralism (June 29, 2009). Annual Review of Law & Social Science, Vol. 5, 2009; Duke Law School Public Law & Legal Theory Research Paper No. 259. Available at SSRN Electronic Library. URL: <http://ssrn.com/abstract=1430395>.
9. Միջազգային մասնավոր իրավունք: Գաազհրք /Ա. Հայկյանց: Երևանի պետ. համալս. — Եր.: ԵՊՀ իրաւ., 2010, էջ 560:
10. *Тригубович Н.В.* Автономия воли в международном частном праве: Дис... канд. юрид. наук. Саратов, 1999, с. 161.
11. *Алимова Я.О.* Принципы международных коммерческих договоров УНИДРУА: нормативная природа и роль в регулировании трансграничных коммерческих отношений: Автореф. дис... канд. юрид. наук. М., 2011, с. 24.
12. *Бардина М.П.* Особенности определения права, подлежащего применению международным коммерческим арбитражем // Международное публичное и международное частное право. 2003, №5, с. 17-23.
13. *Жильцов А.И., Муранов А.И.* Национальные кодификации в современном международном частном праве. Тенденции и противоречия в его развитии на пороге третьего тысячелетия // Международное частное право. Иностранное законодательство / Предисл. А.Л. Маковского; Сост. и научн. ред. А.Н. Жильцов, А.И. Муранов. М., Статут, 2001 (Серия «Современное зарубежное и международное частное право»), с. 28-46.
14. Choice of Law in International Contracts: Development Process of the Draft Instrument and Future Planning / Preliminary Doc. No 4 of January 2012 for the attention of the Council of April 2012 on General Affairs and Policy of the Conference. URL: http://www.hcch.net/index_en.php?act=text.display&tid=49.
15. Saumier, Genevieve and Gama, Lauro, Non-State Law in the (Proposed) Hague Principles on Choice of Law in International Contracts (December 12, 2011). EL DERECHO INTERNACIONAL PRIVADO EN LOS PROCESOS DE INTEGRACION REGIONAL, pp. 41-66, D.P. Fernandez Arroyo, J.J. Obando Peralta, eds., Editorial Juridica Continental, 2011. Available at SSRN Electronic Library. URL: <http://ssrn.com/abstract=1971302>.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

ԱՐՇԵՍԱԿՅԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԵՎԱՎՈՐՄԱՆ

ԵՎ ԶԱՐԳԱՅՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հայաստանում առաջին արհեստակցական միությունները կազմակերպվել են դեռևս 20-րդ դարի սկզբներին և իրենց ստեղծման պահից ակտիվ մասնակցություն ու դերակատարություն են ունեցել երկրի ներքին հասարակական և քաղաքական կյանքում, որքանով դա հնարավոր է եղել Սովետական Միությունում: Մակայն արդեն 20-րդ դարի վերջին՝ Սովետական Միության փլուզման և անկախության ձեռքբերման տարիներին, արհմիությունների դերը պետության ներքին հասարակական և քաղաքական կյանքում նվազեց՝ հասնելով աննշան ու անէական դերակատարության, ի տարբերություն եվրոպական երկրների արհմիությունների: Նոր ժամանակներն ու արտակարգ, պատերազմական պայմանները «ծնեցին» այդ ժամանակներին ու պայմաններին համապատասխան այլ հասարակական կազմակերպություններ, որոնք ակտիվ մասնակցություն ունեցան և ունեն պետության ներքին կյանքում:

Հավանաբար արհմիությունների նման փաստացի կարգավիճակն է պատճառ հանդիսացել, որ վերջին երկու տասնամյակում Հայաստանի արհմիությունների վերաբերյալ որևէ գիտական աշխատություն², որն անաչառորեն կլուսաբաներ Հայաստանում արհմիությունների ձևավորման ու զարգացման ուղին, չի հրապարակվել, ինչն էլ պատճառ է հանդիսացել օգտվելու սովետական աղբյուրներից, որը, սակայն, օբյեկտիվորեն չի ներկայացնում տեղի ունեցած իրադարձությունները՝ հիմնականում այս գործընթացը մեկնաբանելով դրանում կոմունիստական (բոլշևիկյան) կուսակցության ունեցած «անզնախատելի» դերով: Կարծում եմ այս պատճառով է, որ, օրինակ՝ ընդհանրապես տեղեկություն չկա, թե ինչպիսի դերակատարություն և իրավական կարգավիճակ են ունեցել արհմիությունները Հայաստանի առաջին հանրապետու-

թյունում: Մակայն այս հարցն անաչառ լուսաբանելու և պատմական անցքերն օբյեկտիվ ներկայացնելու համար օգտվելու եմ ռուսական կայսրությունում և Խորհրդային Միությունում արհմիությունների ձևավորման ու զարգացումը ներկայացնող արդի ռուսական աղբյուրներից՝ վերջիններիս միջոցով փորձելով բացահայտել Հայաստանում արհմիությունների ձևավորման և զարգացման նախադրյալներն ու ընթացքը՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ 20-րդ դարի հայոց պատմությունն անխզելիորեն կապված է եղել թե՛ Ռուսական կայսրության, թե՛ Խորհրդային Միության հետ: Բացի այդ, օգտվելով անգլիացի փիլիսոփա Հերբերտ Սպենսերի առաջ քաշած սկզբունքից. «Հասկանալու համար, թե ինչպես է կազմակերպությունը ստեղծվել և զարգացել, պետք է հասկանալ այն անհրաժեշտությունը, որն արտահայտվել է սկզբում և ընթացքում»³, կփորձեմ բացահայտել, թե ինչու և ինչպես են Հայաստանում ձևավորվել արհմիությունները:

Այսպիսով, ըստ սովետական աղբյուրների՝ Հայաստանում առաջին արհմիությունները կազմակերպվել են դեռևս 1905-1907 թվականներին՝ առաջին ռուսական հեղափոխության տարիներին: Մակայն դրանց ստեղծման նախադրյալները դրվել են դեռևս 19-րդ դարի սկզբին, երբ Արևելյան Հայաստանը միացավ Ռուսական կայսրությանը: Մինչ այդ Հայաստանի պատմական տարածքը բաժանված էր սուլթանական Թուրքիայի և շահական Պարսկաստանի միջև: Այս բռնապետությունների սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունները խարսխված էին հողի ֆեոդալական սեփականության վրա՝ սրբագործված մահմեդական-շարիաթական իրավունքով: Երկու պետությունների տնտեսությունների հիմնական ճյուղը գյուղատնտեսությունն էր (որոշ չափով զարգացած էր արհեստագործությունը), սակայն հողատիրության ամենա-

Միջազգային իրավունք

տարածված ձևը պետական էր, եթե սրան էլ հավելենք հայ բնակչության իրավագուրկ կարգավիճակը⁴, ապա պարզ է դառնում, որ նման պայմաններում Հայաստանում արհմիությունների ձևավորման մասին խոսք լինել չէր կարող:

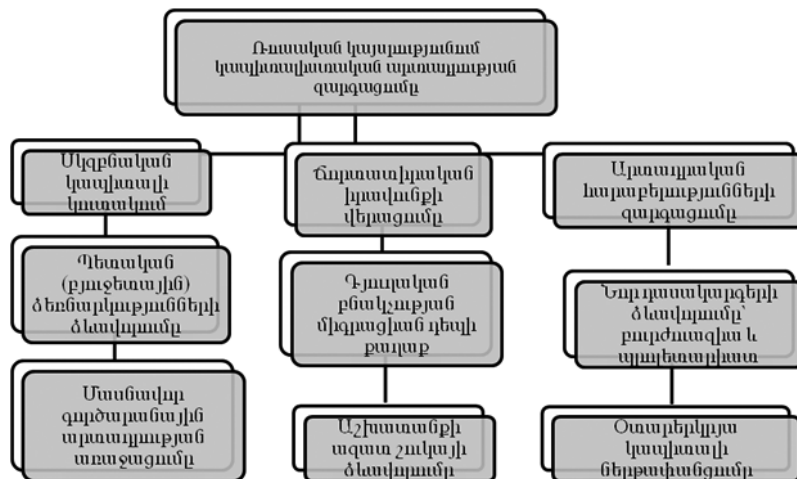
Ամեն ինչ փոխվեց այն բանից հետո, երբ Արևելյան Հայաստանը Թուրքմենչայի 1828 թվականի փետրվարի 10-ի պայմանագրով վերջնականորեն միացավ Ռուսական կայսրությանը: Թեև Ռուսական կայսրությունը, ըստ էության, ևս ֆեոդալական պետություն էր, սակայն այստեղ, ի տարբերություն Թուրքիայի և Պարսկաստանի, զարգանում էին կապիտալիստական հարաբերությունները, ինչն անդրադառնում էր նաև Հայաստանի վրա: Կապիտալիստական հարաբերությունների զարգացման և երկրի տնտեսական կյանքի համար կարևոր նշանակություն ուներ Ալեքսանդր 2-րդ Ազատարարի կողմից 1861 թվականի փետրվարի 19-ին ընդունված մանիֆեստը, որով Ռուսաստանում վերջնականապես վերացվեց ճորտատիրական իրավունքը, ինչն էլ իր հերթին թույլ տվեց, որ կապիտալիստական հարաբերությունները ներթափանցեն նաև գյուղատնտեսության մեջ, և արդյունաբերական հեղաշրջման ավարտը, որը տեղի ունեցավ 19-րդ դարի վերջին. պետության տարբեր ծայրամասերում, այդ թվում նաև Անդրկովկասում, ստեղծվեցին արդյունաբերական խոշոր կենտրոններ⁵: 19-րդ դարի վերջերին Անդրկովկասում արդյունաբերական խոշոր կենտրոններ դարձան Բաքուն, Թիֆլիսը, Բաթումին⁶, իսկ Հայաստանում՝ Երևանը, Ալեքսանդրապոլը, Ալավերդին, Ղափանը, Կարսը: Այս գործընթացին նպաստեց նաև 1870-ական թվականներից թափ առած երկաթուղային շինարարությունը: Ռուսաստանը 1870-ական թվականներից մինչև 1900 թվականը ռազմատրաստեզիական և տնտեսական նկատառումներով կայսրության ողջ տարածքում կառուցում էր երկաթուղիներ: 1872 թվականին ավարտվեց Փոթի-Թիֆլիս երկաթուղու շինարարությունը, 1883 թվականին շահագործման հանձնվեց Բաքու-Թիֆլիս-Բաթումի երկաթուղին, իսկ 1895 թվականին սկսվեց Թիֆլիս-Կարս, 1899 թվականին՝ Ալեքսանդրապոլ-Երևան-Ջուլֆա երկաթուղիների կառուցումը: 1899 թվականի դեկտեմբերին ավարտվեց և շահագործման հանձնվեց Թիֆլիս-Կարս երկաթուղագիծը⁷: Երկաթուղային շինարարությունը բերեց նրան, որ հսկայական կայսրության արդյունաբերական խոշոր կենտրոնները կապվեցին իրար հետ, Անդրկովկասը, այդ թվում նաև Հայաստանը, ներգրավվեց ներպետական և համաշխարհային ապրանքաշրջանառության մեջ⁸, Անդրկովկասը կայսրության միջոցով մուտք ստացավ համաշխարհային շուկաներին, ինչն էլ իր հերթին հանգեցրեց պահանջարկի ծավալների մեծացմանը: Սակայն այդ ժամանակ կայսրության արդյունաբերացումը տեղի էր ունենում հետամնաց տեխնիկայի առկայության և դժվար տնտեսական-քաղաքական պայմաններում: Ուստի հիմնական արտադրող ուժը, որը կարող էր ապահովել այդ պահանջարկը բավարարող «առաջարկի» արտադրությունը, շարունակում էր մնալ վարձու աշխատողը: Երկաթուղային շինարարության և լեռնահանքային արտադրության զարգացումը բերեցին նրան, որ Հայաստանի տարբեր կենտրոններում վարձու աշխատողների թիվը տարեցտարի ավելացավ⁹: Սակայն դրանից չէր փոխվում վարձու աշխատողների վիճակը. նրանք զրկված էին տարրական քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական իրավունքներից¹⁰:

Սովետական աղբյուրների վկայությամբ աշխատողների կամ «բանվոր դասակարգի» այս ծանր վիճակն է պատճառ հանդիսացել, որ Հայաստանում և ամբողջ Անդրկովկասում կոմունիստական կուսակցության գլխավորությամբ նախ սկսվեն գործադուլներ, այնուհետև նույն կոմունիստական կուսակցության գլխավորությամբ ստեղծվեն արհմիություններ: Կարծում եմ, որ այս տեսությունը ճշմարտության հետ որևէ առնչություն չունի: Իմ կարծիքով այստեղ պետք է համաձայնել Տ.Լ.Ֆրոլովայի այն տեսակետի հետ, որ Ռուսական կայսրությունում արհմիությունների ստեղծման համար հիմք են հանդիսացել բոլորովին այլ նախադրյալներ: Վերջինս կարծում է, որ Ռուսական կայսրությունում, այդ թվում նաև Հայաստանում (ընդգծումն իմն է), արհմիությունների առաջացման համար հիմք հանդիսացան այնպիսի նախադրյալներ, ինչպիսիք են կապիտալիստական հարաբերությունների զարգացման արդյունքում երկու հակամարտող դասակարգերի՝ արդյունաբերական բուրժուազիայի և վարձու աշխատողների կամ բանվոր դասակարգի առաջացումը, այնուհետև՝ 20-րդ դարի սկզբին, աշխատանքի և կապիտալի հակասության կտրուկ սրացումը, ուժից վեր աշխատանքն ու վարձու աշխատողների շահագործումը, միջազգային կապիտալի ազդեցությունը, միջազգային աշխատանքային և արհմիութե-

Միջազգային իրավունք

նական շարժման զարգացումը, միջազգային հեղափոխական շարժման ձևավորումը, որի կենտրոնը 20-րդ դարի սկզբին տեղափոխվել էր Ռուսական կայսրություն, ռուս-ճապոնական պատերազմում ռուսական կողմի պարտության հետևանքով սոցիալ-տնտեսական իրավիճակի սրացումը, պարզ կազմակերպական ձևերի առաջացումը (գործադուլային կոմիտեներ, ապահովագրական և փոխօգնության դրամարկղեր)¹¹ և այլն:

Հեղինակը գտնում է, որ Ռուսական կայսրությունում արհմիությունները ստեղծվել են պայքարի ընթացքում. այն ընթացում էր աշխատուժն ավելի լավ պայմաններով վաճառելու և վարձու աշխատողների կենսական շահերի պաշտպանելու համար, աշխատանքի անտանելի պայմանների, շահագործման, չքավորության և ստորացման դեմ: Հեղինակը նշում է, որ իրենց գործունեության առաջին իսկ պահից արհմիությունները պայքարել են ոչ միայն իրենց աշխատողների տնտեսական շահերի համար, այլ նաև հանդես են եկել որպես բավարար արդյունավետ ուժ, որը պայքարում էր աշխատողների իրավական և սոցիալական ճորտացման դեմ՝ դրանով նպաստելով նրանց մոտ քաղաքացիական ինքնագիտակցության ձևավորմանն ու որպես քաղաքացիական հասարակության համահավասար սուբյեկտի կայացմանը:

Ըստ հեղինակի՝ արհմիությունների առաջացումը հանդես է եկել որպես սոցիալական ինստիտուտների էվոլյուցիայի հերթական փուլ, որի ընթացքում քաղաքացիական հասարակությունը դատական և օրինաստեղծ պրակտիկայի միջոցով ստեղծում է իր անդամների շահերի պաշտպանության ինստիտուտ՝ մասնագիտական-խմբային կազմակերպություն, որը պաշտպանում է կազմակերպության անդամներին իշխանության և բիզնեսի տարաբնույթ ոտնձգություններից՝ պաշտպանական օրինաստեղծ պրակտիկայի առկայության դեպքում: Այդ պատճառով պաշտպանության և արհմիությունների զարգացումը դա փոխկապակցված ու փոխպայմանավորված գործընթացներ են. պատահական չէ, որ Ռուսական կայսրությունում արհմիությունների ձևավորումը փաստացի սկսվեց օրենսդիր իշխանության՝ Պետական Դումայի ձևավորմանը զուգահեռ¹²: Եթե այս մոտեցումը համադրենք սովետական աղբյուրների հաղորդած տեղեկությունների ու պատմական անցքերի հետ, ապա կհամոզվենք առաջինի իսկության մեջ:

Միջազգային իրավունք

Աղյուսակ 1

Աշխատանքի և կապիտալի միջև հիմնական հակասությունները

№	Կապիտալի շահերը	Աշխատանքի շահերը
1.	Առավելագույն եկամտի ստացում	Եկամտի արդար բաշխում
2.	Եկամտի ուղղունը սեփական կարիքների բավարարմանն ու շահավետ ներդրմանը	Եկամտի ուղղունը աշխատանքի վարձատրությանն ու սոցիալական կարիքների բավարարմանը
3.	Ծախքերի միմիժացում՝ - նվազագույն աշխատավարձ աշխատանքի բարձր արտադրողականության պայմաններում, - արտադրության կազմակերպման վրա, - աշխատանքի պայմանների վրա	Արժանապատիվ աշխատանք - արժանապատիվ աշխատավարձի ու այլ վճարների ստացում (արձակուրդ, կենսաթոշակ, սոցիալական ապահովություն, և այլն), - աշխատանքի անվտանգ պայմաններ, սանիտարահիգիենիկ պահանջների պահպանում, ապահովագրություն, և այլն
4.	Սպառման շուկաների ընդլայնումն ու մոնոպոլիզացումը (նոր տարածքների գաղութացում, պատերազմներ, և այլն)	Խաղաղ աշխատանք, սպառողական շահեր և աշխատանքի գների բարձրացում

Այսպիսով՝ ինչպես նշում է Ա.Վ.Վարդապետյանը, Հայաստանի 1-ին արհմիությունը եղել է Երևանի տնային աշխատողների արհմիությունը, որը ձևավորվել է 1905 թվականի ամռանը: Այնուհետև՝ 1906 թվականին, կազմակերպվել են կաշեգործ բանվորների (Երևան), երկաթուղային բանվորների (Ալեքսանդրապոլ, Կարս), պղնձահանքերի բանվորների (Ալավերդի), տպագրիչների, հացթուխների, փոստ-հեռագրական ծառայողների (Երևան) արհմիությունները¹³: 1906 թվականի արհմիությունների նման ակտիվությունը Ա.Վ.Վարդապետյանը պայմանավորում է տվյալ ժամանակահատվածում այս հարցում բոլշևիկյան կուսակցության ունեցած ակտիվ դերակատարությամբ, սակայն, իմ կարծիքով, նման ակտիվությունը պայմանավորված է բացառապես 1905-1906 թվականներին կայսրությունում անցկացված բարեփոխումներով, մասնավորապես՝ 1905 թվականի հոկտեմբերի 17-ին Նիկոլայ 2-րդ ցարն ընդունեց «Պետական կարգի կատարելագործման մասին» մանիֆեստը, նույն ամսում Մոսկվայում տեղի ունեցավ արհմիությունների 1-ին համառուսական կոնֆերանսը, իսկ 1906 մարտին ընդունվեց «Առևտրային կամ արդյունաբերական ձեռնարկությունների անդամների կամ այդ ձեռնարկությունների սեփականատերերի համար հիմնադրված արհեստակցական միությունների վերաբերյալ ժամանակավոր կանոնների մասին» օրենքը, որով կայսրությունում օրինականացվեց արհմիությունների գործունեությունը¹⁴: Կարծում եմ՝ արհմիությունների իրավական կարգավիճակում տեղի ունեցած հենց այս փոփոխություններն են պատճառ հանդիսացել արհմիությունների ակտիվության համար: Ուստի, զարմանալի չէ, որ 1906 թվականին միայն Երևանում գործել է 11 արհմիություն, իսկ արդեն 1907 թվականին արհմիություններ են կազմակերպվել Կարսում, Ղափանում և Ջանգեզուրում, իսկ նույն թվականին Հայաստանում առաջին անգամ անցկացվել է մայիսյան տոնակատարություն և այլն¹⁵:

Արհմիությունների զարգացման հաջորդ շրջանը, իմ կարծիքով, սկսվել է արդեն 1907 թվականին, երբ այդ և նախորդ տարիներին ստեղծված արհմիություններն ստիպված էին գործել կիսալեգալ պայմաններում: Սա հիմնականում պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ առաջին ռուսական հեղափոխության ճնշումից հետո, սկսվեց, այսպես կոչված, «ռեակցիայի շրջանը՝ 1908-1912 թվականները», երբ կառավարությունը բարեփոխումների, ճնշումների միջոցով փորձում էր խաղաղեցնել կայսրությունը, այդ թվում՝ գործադուլներից, որոնք կազմակերպվում էին արհմիությունների կողմից, և նույնիսկ հեղափոխության պարտությունից հետո չէին դադարում, օրինակ՝ միայն Հայաստանում 1907-1908

թվականներին գործադրույներ են եղել Կարտում, Կադավանում, Ալեքսանդրապոլում, Ղափանում և այլն¹⁶:

Գործադրույալին նոր շարժումն ու արհմիությունների գործունեությունը նոր թափ հավաքեցին 1912-1914 թվականներին: 1912 թվականի ապրիլի 4(17)-ին Սիբիրում՝ Լենայի ոսկու հանքերում, մոտ 270 բանվորների գնդակահարությունն ազդակ հանդիսացավ կայսրության ամբողջ տարածքում, այդ թվում՝ Հայաստանում, գործադրույների ու հուզումների համար: Այս ընթացքում գործադրույներ են եղել Ալավերդիում, Ղափանում, Ալեքսանդրապոլում և Երևանում¹⁷:

Արհմիությունների 1912-1914 թվականներին վերելքը կասեցրեց առաջին համաշխարհային պատերազմը. այս ընթացքում ռուսական կայսրությունը պատրաստվում էր պատերազմի, իսկ արհմիությունների կողմից կազմակերպվող գործադրույներն անհամատեղելի էին կայսրության պլանների հետ: Ուստի զարմանալի չէ, որ 1914 թվականին՝ Ռուսաստանի կողմից պատերազմի մեջ մտնելուց անմիջապես հետո, արհմիությունների գործունեությունն արգելվեց: Այս արգելքը տևեց մինչև 1917 թվականը՝ ռուսական բուրժուադեմոկրատական փետրվարյան հեղափոխությունը, որը վերացրեց ցարական կառավարության կողմից դրված արգելքն ու օրինականացրեց արհմիությունների գործունեությունը՝ ընդունելով «Արդյունաբերական ձեռնարկություններում աշխատավորական կոմիտեների մասին» օրենքը¹⁸: Այս ժամանակ էլ արդեն արհմիութենական շարժումը բուլշևիկների ազդեցության տակ ակտիվացավ, իսկ ահա 1917 թվականի հոկտեմբերյան հեղափոխությունն արհմիությունների կարգավիճակում նոր փոփոխություններ մտցրեց. նախ՝ ընդունվեցին արհմիությունների մասին առաջին դեկրետները, նրանց գործունեությունն ամբողջությամբ օրինականացվեց, ապա 1918 թվականի հունվարին տեղի ունեցավ արհմիությունների համառուսաստանյան 1-ին հիմնադիր համագումարը, որը բռնեց արհմիությունների պետականացման ուղին: Այսպես դրվեց սովե-

տական արհմիությունների հիմքը:

Բացի վերոգրյալից, 1917 թվականի հեղափոխությունները հանգեցրին նրան, որ Հայաստանի և Ռուսաստանի արհմիությունների ուղիները ժամանակավորապես բաժանվեցին: Այս կարճ ժամանակահատվածը՝ 1917-1920 թվականները, նոր փուլ է եղել թե՛ Հայաստանի, թե՛ Հայաստանի արհմիությունների համար: Ցավոք սրտի, այս ժամանակահատվածում արհմիությունների գործունեության, հասարակությունում նրանց ունեցած դերի և իրավական կարգավիճակի մասին քիչ տեղեկություններ են առկա: Սովետական աղբյուրների համաձայն՝ այս ընթացքում եղել են բազմաթիվ ցույցեր, գործադրույներ, որոնց պատճառով արհմիութենական գործիչների նկատմամբ եղել են հետապնդումներ և ձերբակալություններ¹⁹: Դժվար է ասել, թե այս տեղեկությունները որքանով են իրականությանը համապատասխանում, քանի որ Սիմոն Վրացյանը հաղորդում է, որ 1918-1920-ական թվականներին Հայաստանում գործել են մոտ 13 արհմիություններ²⁰, իսկ 1920 թվականի հունվարին Երևանում գումարվել է Հայաստանի արհմիությունների 1-ին համագումարը, որը միավորել է հանրապետության 13 արհմիություններին, հաստատել վերջինիս կանոնադրությունն ու ընտրել գործադիր խորհրդի անդամներին ու նախագահին²¹: Այս դեպքում ևս չկան տեղեկություններ, թե ինչպիսի իրավական կարգավիճակ են ունեցել արհմիությունները, ինչ իրավունքներ և պարտականություններ են ունեցել, ինչպիսի դեր են ունեցել հասարակական և քաղաքական կյանքում և այլն: Սակայն նման պայմաններում էլ կարելի է անել որոշակի հետևություններ. Հայաստանի առաջին հանրապետությունում արհմիությունների գործունեությունն արգելված չի եղել, սակայն արհմիություններում մեծ ազդեցություն է ունեցել Հայ Յեղափոխական Դաշնակցությունը, Հայաստանի առաջին հանրապետության գոյության տարիների անբաժան մասն են կազմել հուզումներն ու խռովությունները, ծանրագույն սոցիալ-տնտեսական դրությունը, ուստի հնարավոր է, որ

Միջազգային իրավունք

դրանց մասնակից դարձած լինեն նաև արհմիությունները, վերջիններս ակտիվ դերակատարություն են ունեցել երկրի ներքին կյանքում, քանի որ 1920 թվականի հունվարին տեղի ունեցած Հայաստանի կոմունիստական կազմակերպությունների կոնֆերանսն իր առջև առաջնահերթ նպատակ է դրել գրավելու արհմիությունները²²:

1920 թվականին Հայաստանի խորհրդայնացումը նոր էջ բացեց Հայաստանի արհմիությունների պատմության մեջ՝ հիմք դնելով Հայաստանի սովետական արհմիությունների պատմությանը:

1920 թվականի դեկտեմբերի սկզբին ստեղծվեց հանրապետության արհեստակցական միությունների կազմակերպիչ բյուրոն, որը հանդես եկավ արհմիությունների մեջ միավորվելու կոչով (այս ժամանակահատվածում արհմիություններին անդամագրվելը պաշտոնապես հարկադիր բնույթ է կրել. այն վերացվեց միայն 1922 թվականին, երբ արհմիությունների 2-րդ համագումարը հռչակեց կամավոր անդամակցության սկզբունքը): Արդեն 1921 թվականից Հայաստանում արհմիությունները մասսայական տարածում գտան, իսկ նույն թվականի փետրվարի 6-ին Երևանում արհմիութենական առաջին կոնֆերանսը հիմնեց Հայաստանի արհեստակցական միությունների խորհուրդը (ՀԱՄ), որն էլ արհմիութենական շարժումը տարածեց նաև գավառներում. 1921 թվականի ամռանը կազմակերպվել են Ալեքսանդրապոլի, Բայազետի, Գիլիջանի, Երևանի, Գարաբիլիսայի գավառային արհեստակցական բյուրոները: Այս գործողությունների հետևանքով 1921 թվականին միայն Երևանում գործել է 14 արհմիություն՝ 7.000 անդամներով, իսկ հանրապետությունում արհմիությունների անդամների թիվը հասել 16.000-ի: 1922 թվականի վերջին հանրապետությունում իրենց վարչություններով վերջնականապես ձևավորվել են լուսաշխի, հողանտառի, ժողկապի, խորհառժառի, կաշեգործների, մետաղագործների, երկաթուղայինների, ջուլիակների, տպագրիչների ճյուղային արհմիությունները, իսկ դրանից մեկ տարի առաջ՝ 1921 թվականի օգոստոսի 22-ին Երևանում տեղի էր ունեցել Հայաստանի

արհմիությունների առաջին համագումարը, որին մասակցել էին 206 պատվիրակներ²³:

Այստեղ անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել այն հանգամանքին, որ չնայած նման ակտիվությանը, Հայաստանում արհմիությունների կարգավիճակը սահմանող իրավական ակտ չի ընդունվել, իսկ սովետական աղբյուրների փոխանցմամբ այս ընթացքում արհմիություններն առաջնորդվել են Ռուսաստանի կոմունիստական կուսակցության 10-րդ համագումարի և կենտկոմի 1922 թվականի հունվարի 12-ի՝ «Արհմիությունների դերի և խնդիրների մասին նոր տնտեսական քաղաքականության պայմաններում» որոշմամբ²⁴, որը, ըստ էության, այդ ժամանակահատվածում Հայաստանի համար իրավական առումով պարտադիր չի էլ եղել: Հարկ է նշել նաև, որ այս դրությունը շարունակվեց նաև հետագա տարիներին. չկար արհմիությունների մասին օրենք, նրանք առաջնորդվում էին կոմունիստական կուսակցության համագումարների թեզիսներով, որոնք ավելի շատ ուղղված էին կոմունիստական կարգերի հաստատմանն ու քաղաքական բնույթ էին կրում. վարձու աշխատողների իրավունքների պաշտպանությունը, ըստ էության, հետին պլան էր մղված: Ուստի, զարմանալի չէ, որ օրինակ՝ 1922 թվականի հոկտեմբերին Երևանում տեղի ունեցած արհմիությունների 2-րդ համագումարը քննարկել է խորհրդային հանրապետությունների միջազգային դրության մասին հարցը և այլն²⁵: Սա հանգեցնում էր նրան, որ պետությունը միջամտում էր արհմիությունների գործունեությանը, ուղղորդում այն ըստ իր ցանկության, օրինակ՝ ռազմական կոմունիզմի ժամանակ արհմիությունների դեկավարները չէին ընտրվում, այլ նշանակվում էին պետության կողմից, ընդ որում սա պաշտոնական բնույթ էր կրում, իսկ նոր տնտեսական քաղաքականության (ՆԷՊ) տարիներին արդեն ընտրվում էին և այլն:

Սովետական արհմիությունների, այդ թվում՝ Հայաստանի արհմիությունների պատմության հաջորդ փուլը ներառում է 1930-1940 թվականները, երբ տեղի ունեցավ պետության արդյունաբերացումն ու կոլեկտիվացումը, ստախանովյան շար-

ժամն ու արհմիություններին փոխանցվեց սոցիալական ապահովագրության գործառույթը: Այս ընթացքում պետությունն արհմիություններին ներքաշեց երկրի պաշտպանության գործի ծավալմանը, ինչն իր արդյունքները սովեց 1941-1945 թվականներին:

Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին արհմիությունների գլխավոր խնդիրը դարձավ ռազմաճակատին օգնության ցուցաբերումը. այս տարիներն արհմիությունների համար անցան «Ամեն ինչ ռազմաճակատի համար, ամեն ինչ հաղթանակի համար» սկզբունքով: 1941 թվականի հունիսի 29-ին կոմունիստական կուսակցությունն ու պետությունը դիրեկտիվ նամակով, ի թիվս այլոց, դիմեցին արհմիութենական կազմակերպություններին՝ նրանցից պահանջելով վերակառուցել աշխատանքները ռազմական պայմաններին համապատասխան: Այս դեկրետը սահմանում էր պատերազմական իրադրության պայմաններում արհմիությունների կոնկրետ խնդիրները: Այն հրապարակվեց «Պրավդա» թերթում 1941 թվականի սեպտեմբերի 21-ին՝ «Պատերազմը և արհմիությունները» վերտառությամբ և, ըստ էության, հանդիսանում էր այդ տարիների արհմիությունների իրավական կարգավիճակը սահմանող նորմատիվ ակտը²⁶:

Հետագա տարիները նշանավորվեցին արհմիությունների անդամների թվի աճով, օրինակ՝ 1949 թվականին հանրապետությունում գործել է 2.576 արհմիութենական կազմակերպություն՝ 161.200 անդամով, իսկ 1951 թվականի հունվարին՝ 3.191 կազմակերպություն՝ 207.118 անդամով: 1974 թվականի հունվարի 1-ի դրությամբ Սովետական Հայաստանում կար 1 միլիոն 20 հազար արհմիութենական անդամ, ովքեր միավորված էին 20 ճյուղային հանրապետական կոմիտեներում և 8.315 արհմիություններում: 1980 թվականին արհմիություններն իրենց շարքերում ունեին ավելի քան 1 միլիոն 380 հազար անդամ, այսինքն՝ գործնականում միավորում էին արդյունաբերության և գյուղատնտեսության մեջ աշխատող գրեթե բոլոր աշխատավորներին: Այդ ժամանակ հանրապետության արհմիություններն ընդգրկում էին 24.263 արհմիութենական խմբեր, 6.617 արտադրամասային կո-

միտեներ, 9.563 ֆաբրիկագործարանային, 242 շրջանային և քաղաքային ու 21 ճյուղային հանրապետական կոմիտեներ²⁷:

Այս ամենը հաշվի առնելով՝ պետք է նշել, որ Սովետական Միության գոյության ողջ ընթացքում այդպես էլ արհմիությունների իրավական կարգավիճակը հստակ սահմանող նորմատիվ ակտ չի ընդունվել: Արհմիություններն առաջնորդվում էին ԽՍՀՄ արհմիությունների համագումարների որոշումներով և աշխատանքային օրենսգրքերով: Դրանք Սովետական Հայաստանի պատմության մեջ երկուսն էին. 1923 թվականի հունվարի 1-ից Անդրֆեդերացիայի Միութենական սովետը ՌՍՖՍՀ 1922 թվականի հոկտեմբերի 30-ի աշխատանքային օրենսգրքի գործողությունը տարածեց Հայկական, Վրացական և Ադրբեջանական ՍՍՀ-ներում, և 1972 թվականի հունիսի 16-ին ՀՍՄՀ 8-րդ գումարման Գերագույն սովետն ընդունեց Սովետական Հայաստանի նոր Աշխատանքային օրենսգրքը, որը հիմնականում կրկնում էր 1970 թվականի հուլիսի 15-ին ընդունված «ՍՍՀՄ և միութենական հանրապետությունների աշխատանքային օրենսդրության հիմունքների մասին» օրենքի դրույթները: Հարկ է նշել, որ 1972 թվականի ՀՍՄՀ աշխատանքային օրենսգրքը որոշ փոփոխություններով գործել է մինչև 2005 թվականը: Այս իրավական ակտերն արհմիությունների հետ այնքանով էին առնչվում, որ բովանդակում էին մի շարք կարևոր աշխատանքային իրավունքի ինստիտուտներ՝ կոլեկտիվ պայմանագիր, աշխատողների և արհմիությունների մասնակցությունն արտադրության կառավարմանը և այլն: Սակայն սրանք չէին բովանդակում այն կարևոր հիմնադրույթները, որոնք անհրաժեշտ էին արհմիությունների գլխավոր՝ պաշտպանիչ գործառույթի իրականացման համար:

Այս ժամանակահատվածում արհմիությունները մասնակցում էին տնտեսական և սոցիալական զարգացման պետական պլանների մշակմանն ու իրականացմանը, կազմակերպում էին սոցիալիստական մրցություն, մասսայական տեխնիկական ստեղծագործություն, աջակցում արտադրական ու աշխատանքային կարգապա-

Միջազգային իրավունք

հուքյան ամրապնդմանը: Հսկողություն և վերահսկողություն էին իրականացնում աշխատանքային օրենսդրության և աշխատանքի պաշտպանության կանոնների պահպանման նկատմամբ, վերահսկում էին բանվորների ու ծառայողների բնակարանային, կենցաղային սպասարկումը, կառավարում էին սոցիալական ապահովագրությունը, առողջարանները, պրոֆիլակտորիումներն ու հանգստյան տները, տուրիստական, մարզական հիմնարկները, մանկական ճամբարները: Սա վկայում է այդ տարիներին սովետական արհմիությունների հակասական կարգավիճակի մասին: Մի կողմից նրանք փաստացի չէին իրականացնում այն գլխավոր գործառույթները, որոնց համար պատմականորեն կոչված էին եղել (զբաղվում էին ամեն ինչով՝ ընդհուպ մինչև երեխաների ամառային ճամբարների կազմակերպմամբ), մյուս կողմից էլ նրանք ծանրակշիռ դեր ունեին հասարակական կյանքում, քանզի Սովետական Միության գոյության տարիներին չկար մի կազմակերպություն, որում արհմիությունը չգործեր, բացի այդ էլ արհմիությունը հանդիսանում էր հայտնի «եռանկյունու»՝ տնօրինություն, կուսակցական կոմիտե և արհմիութենական կոմիտե, բաղկացուցիչ մասը: Արհմիութենական կոմիտեի նախագահը կազմակերպության վարչակազմի մյուս ներկայացուցիչների հետ միասին ստորագրում էր բոլոր կարևոր փաստաթղթերը: Այդ պատճառով արհմիությունը համարվում էր կազմակերպության ղեկավարության մի մասը համապատասխան լիազորություններով²⁸:

Հայաստանի արհմիությունների համար հաջորդ փուլը սկսվեց 1988 թվականին, երբ ԽՍՀՄ-ում ստեղծվեց ծանր սոցիալ-տնտեսական վիճակ, որն էլ մյուս գործոնների հետ միասին հանգեցրեց Սովետական Միության փլուզմանը: Արհմիությունները հանրապետության հետ միասին հայտնվեցին ծանր վիճակում: Հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտներում տեղի ունեցան բեկումնային փոփոխություններ, այդ թվում՝ պետական կառավարման համակարգում և սեփականության ձևերում՝ կապված պլանային տնտեսությունից շու-

կայականին անցնելու հետ: Ստեղծված իրավիճակը պահանջում էր համապատասխան փոփոխությունների ենթարկել նաև արհմիութենական շարժումը: 1992 թվականի հունվարի 10-ին տեղի ունեցած Հայաստանի արհմիությունների 18-րդ համագումարը, որին մասնակցում էր 335 պատվիրակ, ընդգծեց, որ կառավարման հրամանային մեթոդներն այլևս չեն համապատասխանում փոփոխված պայմաններին, նոր արտադրական հարաբերություններին և ժողովրդավարության սկզբունքներին: Նման պայմաններում համագումարի արհմիությունների 24 ճյուղային հանրապետական միությունները ստորագրեցին հռչակագիր՝ Հայաստանի արհմիությունների կոնֆեդերացիա (ՀԱՄԿ) ստեղծելու մասին: Կոնֆեդերացիան սահմանեց արհմիությունների անդամակցության ազատության, կոնֆեդերացիայի բոլոր անդամների իրավահասարության սկզբունքները՝ անկախ նրանց անդամակցության թվային բազայից, ինչպես նաև ներքին կյանքը կանոնակարգող նորմերի և գործունեության ուղղության որոշման ինքնուրույնության, Կոնֆեդերացիայի ղեկավար օրգանների կոլեգիալության, անդամակցող կազմակերպություններին հաշվետու լինելու, փոքրամասնության կարծիքը պարտադիր հաշվի առնելու սկզբունքները և այլն²⁹:

Հարկ է նշել, որ Հայաստանի անկախացումն արհմիությունների կյանքում ունեցավ և՛ դրական, և՛ բացասական ազդեցություն: Դրական փոփոխություններից կարևոր նշանակություն ուներ արհմիությունների իրավական կարգավիճակի հստակեցումը, նախ՝ 1995 թվականի հուլիսի 5-ի Սահմանադրության 25-րդ հոդվածում ամրագրվեց արհեստակցական միություններ ստեղծելու, դրանց անդամագրվելու իրավունքն ու դրանց հարկադիր անդամագրվելու արգելքը, ապա 2000 թվականի դեկտեմբերի 5-ին Հայաստանի պատմության մեջ առաջին անգամ ընդունվեց այս ոլորտը կարգավորող հատուկ օրենք՝ «Արհեստակցական միությունների մասին» ՀՀ օրենքը³⁰ (ուժի մեջ է մտել 2001 թվականի հունվարի 15-ին), որը կարգավորում է արհեստակցական միությունների հիմնադր-

ման կարգը, նրանց գործունեության սկզբունքները և հարաբերությունները պետական մարմինների, տեղական ինքնակառավարման մարմինների, իրավաբանական և ֆիզիկական անձանց հետ, ինչպես նաև կարգավորում է արհեստակցական միությունների և նրանց մասնակիցների (անդամների) իրավունքների ու շահերի պաշտպանության հետ կապված հարաբերությունները: Այնուհետև 2004 թվականի նոյեմբերի 9-ին ընդունվեց ՀՀ աշխատանքային օրենսգիրքը³¹ (գործողության մեջ է դրվել 2005 թվականի հունիսի 21-ին), որը նույնպես կարգավորում է կոլեկտիվ աշխատանքային հարաբերությունները: Մինչ այս օրենսդրական բազայի ստեղծումը, արհեստակցական միությունները դիտվում էին որպես հասարակական կազմակերպություններ. դրանք դեռևս չունեին իրենց առանձնահատկությունները: Ամեն տարի Հայաստանի արհեստակցական միությունների կոնֆեդերացիան ու ՀՀ կառավարությունը կնքում էին պայմանագիր և ծանուցում միմյանց իրենց ծրագրերի մասին, սակայն դա, ըստ էության, ձևական բնույթ էր կրում³²:

Անհրաժեշտ է նշել նաև, որ այս փոփոխություններին համաչափ արձագանքել է նաև ՀԱՄԿ-ը, մասնավորապես՝ 1997 թվականի ապրիլի 29-ին գումարվել է ՀԱՄԿ երկրորդ համագումարը, որը քննարկել է խորհրդի հաշվետվությունը 1992-1997 թվականների ընթացքում կատարած աշխատանքների մասին:

1999 թվականի հունվարի 1-ից՝ գործող ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը գործողության մեջ դնելուց հետո բոլոր հասարակական միավորումները, այդ թվում նաև արհմիությունները պետական ռեգիստրում գրանցվել են որպես հասարակական կազմակերպություններ:

ՀԱՄԿ-ի երրորդ՝ արտահերթ համագումարը հրավիրվել է 2000 թվականի դեկտեմբերի 26-ին, որը քննարկել և հաստատել է «Հայաստանի արհեստակցական միությունների կոնֆեդերացիա» իրավաբանական անձանց միության կանոնադրությունը: Արհեստակցական միությունների մասին օրենքի ընդունումից հետո ՀԱՄԿ իրավաբանական անձանց միության գործու-

նությունը համապատասխանեցվել է օրենքի պահանջներին: Այդ նպատակով 24 ճյուղային միություններ գումարել են իրենց համագումարները, գրանցվել պետական ռեգիստրում՝ որպես արհեստակցական կազմակերպությունների ճյուղային հանրապետական միություններ, որից հետո միայն հնարավոր է դարձել 2002 թվականի նոյեմբերին գումարել «Հայաստանի արհմիությունների կոնֆեդերացիա» իրավաբանական անձանց միության երկրորդ (արտահերթ) և «Հայաստանի արհմիությունների կոնֆեդերացիա» արհեստակցական կազմակերպությունների հանրապետական միության առաջին (հիմնադիր) համագումարը: Համագումարն ընդունել է հռչակագիր նոր միություն հիմնադրելու ու Հայաստանի արհմիությունների կոնֆեդերացիա արհեստակցական կազմակերպությունների հանրապետական միության առաջին համագումար հրավիրելու մասին: Այդ նույն համագումարում հաստատվել է «Հայաստանի արհմիությունների կոնֆեդերացիա» արհեստակցական կազմակերպությունների հանրապետական միության կանոնադրությունը, վերստուգիչ հանձնաժողովի կանոնակարգն ու գործունեության ծրագիրը:

2002 թվականի Հայաստանի արհմիությունների կոնֆեդերացիայում միավորված էին 24 ճյուղային հանրապետական միություններ, 6.641 արհմիութենական սկզբնական կազմակերպություններ՝ 544.182 արհմիութենական անդամներով:

2007 թվականի նոյեմբերի 26-ին կայացել է Հայաստանի արհմիությունների կոնֆեդերացիայի 2-րդ համագումարը, որին մասնակցել է 119 պատվիրակ: Համագումարը քննարկել է «Հայաստանի արհմիությունների կոնֆեդերացիա» արհեստակցական կազմակերպությունների հանրապետական միության հաշվետվությունը 2002-2007 թվականների ժամանակահատվածում կատարած աշխատանքների և ՀԱՄԿ-ի 2008-2012 թվականների գործունեության հիմնական ուղղությունների մասին հարցերը: Համագումարը փոփոխություններ է կատարել «Հայաստանի արհմիությունների կոնֆեդերացիա» արհեստակցական

Միջազգային իրավունք

կազմակերպությունների հանրապետական միության կանոնադրության մեջ, հաստատել ՀԱՄԿ-ի 2008-2012 թվականների գործունեության ծրագիրը և ՀԱՄԿ-ի վերստուգիչ հանձնաժողովի կանոնակարգը:

2010 թվականի հունվարի 1-ի դրությամբ Հայաստանի արհմիությունների կոնֆեդերացիայի կազմում միավորված են 24 ճյուղային հանրապետական միություններ, 709 արհեստակցական կազմակերպություններ՝ 251.187 արհմիութենական անդամներով:

Իրավական և կազմակերպական դաշտում տեղի ունեցած այս փոփոխությունները չտվեցին այն արդյունքը, որն ակնկալվում էր. արհմիությունները որևէ ձևով չեն ազդում աշխատանքի և իրենց անդամների իրավունքների պաշտպանության գործընթացների վրա: Այս հանգամանքի մասին է վկայում նաև արհմիությունների անդամների թվի կտրուկ նվազումը, մասնավորապես՝ եթե 1995 թվականին արհմիությունների մեջ ընդգրկված էին աշխատողների 63.3%, ապա 2002 և 2004 թվականներին այդ ցուցանիշը հասավ համապատասխանաբար՝ 16% և 19%-ի³³: Ուստի, զարմանալի չէ, որ արդեն 2010 թվականին ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքում կատարված փոփոխությունից պարզ դարձավ, որ Հայաստանի Հանրապետությունը պաշտոնապես ճանաչում է այդ փաստը. երկրում արհեստակցական միությունները չեն գործում. նրանք նույնիսկ կազմակերպությունների մակարդակում չունեն այն դերն ու կարգավիճակը, ինչն առկա էր կախյալ Մովետական Հայաստանում: Աշխատանքային օրենսգրքում կատարված փոփոխությունների արդյունքում ներմուծվեց աշխատողների ներկայացուցիչների ինստիտուտը: Օրենսդրական նախաձեռնության հեղինակները պատճառաբանում էին³⁴, որ այս ոլորտում արհմիությունները մենաշնորհ ունեն, բացի այդ, որոշ կազմակերպություններում ընդհանրապես չկան արհմիություններ կամ կան, բայց չեն գործում, ուստի պետք է նրանց համար մրցակիցներ ստեղծել, որպեսզի հնարավոր լինի լիարժեք իրականացնել աշխատողների իրավունքների պաշտպանությունը³⁵: Չնայած արհմիությունները դեմ էին նման իրավակարգավորմանն ու ամեն կերպ պայքարում էին փոփոխության դեմ, սակայն օրենսդրական փոփոխությունը տեղի ունեցավ:

Աղյուսակ 2

Հայաստանի արհմիությունների ձևավորման և զարգացման փուլերը

Փուլերը	Փամանակաշրջանը	Ժողովուրդները
1 փուլ	1828-1915 թթ.	Հայաստանում արհմիությունների առաջացման համար անհրաժեշտ նախադրյալների ձևավորումը
2 փուլ	1916-1917 թթ. 1905թ. հոկտեմբեր	Կազմակերպված արհմիությունների շարժման ձևավորումը: Այսպես, 1905-ի հոկտեմբերի 1-ին Երևանում և Երասխի մոտ Երևանի արհմիությունների ստեղծումը Համառոտապես արհմիությունների առաջին համադրվածը մոսկվայում, Վրաստան կազմակերպվելուց հետո 1905թ. հոկտեմբերի 17-ի զարգացման մասին էլ էր
	1906թ. մարտ	«Սեփարային կամ արդյունաբերական մեծարկությունների անդամների կամ այդ մեծարկությունների սեփականատերերի համար հիմնարկված արհեստակցական միությունների վերաբերյալ ժամանակակից կանոնների մասին օրենքի ընդունումը»
3 փուլ	1907-1917 թթ. 1907թ. 1912թ. 1914թ. 1917թ.	«Երևանի իսայի ժամանակաշրջանը» և արհմիությունների վերաօրենսդրումը Տավուսի և Կապուտչուկի համայնքներում արհմիությունների վրա: Անցումն անօրինակ կարգավիճակի և նմանի ուղի: համընդհանուր գործադուլների գնդակահարությունը, նաև իր համայնքային պատերազմը, արհմիությունների գործունեության արգելքը Փետրվարյան ընդհանուր մոսկվայում հեղափոխությունը, արհմիությունների զարգացումը Երևանում և Կապուտչուկի մոտ: արհմիության մեղքը, «Մոլոտովային» մեծարկությունների ստեղծումը և արհմիության կողմնակցության կողմնակցների մասին՝ օրենքը
	1918-1920 թթ. 1920թ.	Արհմիությունների Հայաստանի առաջին համադրվածությունը Հայաստանի արհմիությունների առաջին համադրվածությունը
	1920-1929 թթ.	Հայաստանի արհմիության զարգացումը, արհմիությունների կազմակերպումը (1920թ.), արհմիությունների պատկանակցությունը
	1930-1949 թթ.	Արհմիությունների հետագա պատկանակցումը Վրաստանում և արհմիության արդյունաբերություն ու կոլեկտիվներում, առաջնություն չարժան աշխատատեղում, սոցիալական պահպանության գործառնության փոխանցումը արհմիություններին
4 փուլ	1941-1945 թթ. 1944-1945 թթ.	Մեծ հայրենական պատերազմի ընթացքում ռազմական աշխատողների, ամենինչ հարսնամասի համար՝ արհմիությունների գիտակից խնդիրը
5 փուլ	1946-1956 թթ.	Մոլոտովային տնտեսության վերականգնումը և Երևանի արհմիության ինքնակազմակերպումը
6 փուլ	1957-1989 թթ. Յունի, 1980թ. 1989-1989թթ.	Արհմիությունների մասնակցությունը ժողովրդական տնտեսության և պետության իրականացմանը Յարգված սոցիալիզմի կատարումը Մոլոտովային համայնքում և Երևանում արհմիության արդյունաբերական պատկանակցության ինքնակազմակերպումը
7 փուլ	1990-1999 թթ.	Արհմիությունների զարգացման մասնակցությունը Վրաստանում և արհմիության արդյունաբերական պատկանակցության ինքնակազմակերպումը
8 փուլ	1990-1999 թթ.	Արհմիությունների զարգացման մասնակցությունը Վրաստանում և արհմիության արդյունաբերական պատկանակցության ինքնակազմակերպումը
9 փուլ	1990-1999 թթ.	Արհմիությունների զարգացման մասնակցությունը Վրաստանում և արհմիության արդյունաբերական պատկանակցության ինքնակազմակերպումը
10 փուլ	1990-1999 թթ.	Արհմիությունների զարգացման մասնակցությունը Վրաստանում և արհմիության արդյունաբերական պատկանակցության ինքնակազմակերպումը

Վերոգրյալն ամփոփելով՝ կարող ենք արձանագրել, որ Հայաստանի արհմիությունների ձևավորումն ունեցել է այն նույն նախադրյալներն ու պայմանները, որոնք բնորոշ են եղել առաջին արհեստակցական միություններին. նրանք ձևավորվել են տարերայնորեն և խորհրդանշում են քաղաքացիական հասարակության զարգացման հերթական փուլը: Մակայն, ի տարբերություն արևմտյան առաջադեմ երկրների արհմիությունների, Հայաստանի արհմիություններն զարգացումը հանգեցրեց բոլորովին այլ արդյունքի. եթե արևմտյան երկրներում արհմիությունները հասարակական և քաղաքական կյանքում ունեն ազդեցիկ դեր, պաշտպանում են իրենց անդամների իրավունքներն ու օրինական շահերը, կառավարությունները հաշվի են նստում նրանց հետ և նրանք անմիջական մասնակցություն ունեն աշխատողների հետ ուղղակի կամ անուղղակի առնչություն ունեցող հարցերի լուծմանը, ապա Հայաստանի արհմիություններն արդեն 1920-ական թվականների սկզբին կորցրեցին իրենց պաշտպանիչ գործառույթը: Հայաստանում արհմիությունները նման արդյունքի չհասան նույնիսկ նրանց լավագույն տարիներին, նրանք ազդեցիկ են եղել միայն

ամենաստորին՝ կազմակերպությունների, ձեռնարկությունների մակարդակում:

Կարծում եմ, որ այս վիճակը շատ վաղի խորքային և ընդգրկուն պատճառներ ունի, քան միայն արհմիությունների գործունեությունն է կամ այս ոլորտում նրանց ունեցած մենաշնորհը: Կարծում եմ, որ վերջիններս ընդհանրապես պատճառահետևանքային կապի մեջ չեն գտնվում ստեղծված դրության հետ, քանի որ այս նույն կարգավիճակում են գտնվում մաս քաղաքացիական հասարակության մյուս ինստիտուտները: Բացի այդ, պետք է հաշվի առնել, որ յուրաքանչյուր քաղաքացիական հասարակությունում արհմիությունների դերը որոշվում է երեք հիմնական պայմաններով՝ այդ հասարակության փաստացի դրությունից, արհմիութենական շարժման վիճակից և այս ոլորտում պետության իրականացրած քաղաքականությունից³⁶: Այսինքն՝ այն, որ այսօր արհմիությունները չեն գործում, իրենց մեղքի բաժինն ունեն մաս պետությունն ու հասարակությունը, որոնց ազակցության և ճիշտ քաղաքականության դեպքում հնարավոր կլինի արհմիությունները դուրս բերել «անգործությունից» և նրանց ծառայեցնել իրենց նպատակներին:

1. Օրինակ՝ «Երևոյան կամավորականների միություն» հասարակական կազմակերպությունը (ստեղծվել է 1993-ի հուլիսին), որն ունի 35.000 անդամ, ավելի ծածրակշիռ դեր ունի երկրի քաղաքական կյանքում, քան Հայաստանի արհեստակցական արհմիությունների կոնֆեդերացիան, որը 2010 թվականի հունվարի 1-ի դրությամբ ունի 251.187 անդամ:
2. Հարև է նշել, որ արհմիությունների բեմային գիտական շրջանակներում անընդարձ կատարվել է բացառապես արհմիություններում ազատ միավորվելու սահմանադրական և միջազգային իրավունքի մեկնաբանության լուսնի ներքո, սակայն համակարգային առումով որևէ ուսումնասիրություն չի կատարվել:
3. **Spencer H.** The principles of ethic. N.Y., 1904. Vol. 1., p. 3.
4. «Հայոց Պատմություն»: Հ.3 Գլխի 1: Նոր ժամանակաշրջան (XVII դարի 2-րդ կեսից մինչև XIX-րդ դարի վերջ)՝ Խոր. խորհուրդ՝ Վ.Բարխուդարյան և ուրիշ-եր. Չանգակ-97, 2010, 179-185 էջեր:
5. «Հայոց Պատմություն»: Հ.3 Գլխի 1: Նոր ժամանակաշրջան (XVII դարի 2-րդ կեսից մինչև XIX-րդ դարի վերջ)՝ մք. խորհուրդ՝ Վ.Բարխուդարյան և ուրիշ-եր. Չանգակ-97, 2010, 384-388, 575-583 էջեր:
6. Կյուսեղի Անդրկոկասի հիշատակումը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ այս ժամանակաշրջանում Հայաստանում տեղի ունեցող զանկացած իրադարձություն տեղի էր ունենում Անդրկոկասի խոշոր կենտրոններից՝ Թիֆլիսից, Բարվից, և այն եկող ազակներից: Կյուսեղ էր կենտրոնացած այդ ժամանակների հայ ազապալիմական մտքի սերտըրը, հասարակական-քաղաքական կյանքում վճռորոշ դեր ունեցող ուժերը, որոնք անհրաժեշտ «ազգայնեթ» էին փոխանցում Հայաստան: Ուստի զարմանալի չէ, որ Հայաստանում արհմիությունների ստեղծման պահին, դրանք արդեն գործում էին Թիֆլիսում, Բարվում և Անդրկոկասի մյուս խոշոր կենտրոններում:
7. **Միտոսյան Վ.** Մի էջ Հայաստանի բանվորական շարժումների պատմությունից, Երևան, 1961, էջ 10:
8. Օրինակ՝ Հայաստանն այդ ժամանակ տալիս էր Ռուսաստանում արտադրվող պրճի 23.35%-ը և այլն:
9. Օրինակ՝ 1900-ական թվականներին Ալավերդու բանվորների բիվո հասնում էր 4000-ի, իսկ Ալավերդի՝ 2000-ի և այլն:
10. Ժամանակակիցների վկայությամբ անտանելի է եղել նրանց կյանքի պայմանները, աշխատել են 12-14 ժամ, ստացել են չնչին աշխատավարձ, ասարել են հյուղակներում և այլն:
11. **Օրաջա Տ. Լ.** Основы профсоюзного движения. М., ИД "АтисО" 2009, с. 14.
12. **Բելաև Ա. В.** Профсоюзы в структуре гражданского общества, диссертация, Хабаровск-2010, с. 64-65.
13. **Հարապետյան Ա.Վ.** «Հայաստանի արհմիությունների պատմություն (1905-1906)», Երևան, «Մխար» հրատ., 1969, էջ 12-13:
14. **Բելաև Ա. В.** Профсоюзы в структуре гражданского общества, диссертация, Хабаровск-2010, с. 65.
15. **Հարապետյան Ա.Վ.** Հայաստանի արհմիությունների պատմություն (1905-1906), Երևան, «Մխար» հրատ., 1969, էջ 16:
16. **Հարապետյան Ա.Վ.** Հայաստանի արհմիությունների պատմություն (1905-1906), Երևան, «Մխար» հրատ., 1969, էջ 19:

17. [http://bass.asj-qa.am/1091/1/1955-5\(3\).pdf](http://bass.asj-qa.am/1091/1/1955-5(3).pdf).
18. **Բելաև Ա. В.** Профсоюзы в структуре гражданского общества, диссертация, Хабаровск-2010, с. 65.
19. **Հարապետյան Ա.Վ.** Հայաստանի արհմիությունների պատմություն (1905-1906), Երևան, «Մխար» հրատ., 1969, 27-41 էջեր:
20. **Հրաչյան Մ.** Հայաստանի Հանրապետություն, Փարիզ 1928, Պեյրոս 1958, Երևան 1993, էջ 380-381:
21. «Հայոց Պատմություն»: Հ.4 Գլխի 1: Նորագույն ժամանակաշրջան (XIX դարի սկիզբից մինչև XXI-րդ դարի սկիզբ)՝ Խոր. խորհուրդ՝ Վ.Բարխուդարյան և ուրիշ-եր. Չանգակ-97, 2010, էջ 70-71:
22. **Հարապետյան Ա.Վ.** Հայաստանի արհմիությունների պատմություն (1905-1906), Երևան, «Մխար» հրատ., 1969, էջ 39:
23. Նույն տեղում, 42-64 էջեր:
24. Նույն տեղում, էջ 65:
25. Նույն տեղում, էջ 72:
26. www.hamk.am.
27. www.hamk.am.
28. **Ալեգովա И. Ф. и Торин С. Б.** К вопросу о месте и роли профсоюзов в современных условиях российского общества, "Современное профсоюзное движение: уроки истории и взгляд в будущее. Материалы международной научно-практической конференции". Москва-2010, с. 34-35.
29. **Արտունյան Մ. Կ.** Конфедерация профсоюзов Армении, "Всероссийская конфедерация профсоюзов. 15 лет В П: взгляд в будущее", ред. кол. под ред. Шербакова В. П., М.: Профиздат, 2007, с. 201-202.
30. «Արհեստակցական միությունների մասին» ՀՀ օրենք, ՀՕ-135, ՀՀ ՊՏ2001.01.15/1(133).
31. «ՀՀ աշխատանքային օրենսգրք» ՀՀ օրենք, ՀՕ-124-Ն, ՀՀ ՊՏ2004.12.21/69(368).
32. **Հարապետյան Ա.** «Մարդու իրավունքների և հիմնական ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիայի հարաբերակցությունը ՀՀ օրենսդրության հետ՝ կոնվենցիայի 6-րդ, 10-րդ, 11-րդ և 14-րդ հոդվածների օրինակով (Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիան և ՀՀ օրենսդրությունը. Կոնվենցիայի վավերացման աղբյուրները Հայաստանում: Շարունակական սեմինարների նյութերի ժողովածու) ՄԻԺԻ-ի հրատարակություն, Երևան, դեկտեմբեր 2000, էջ 155-156:
33. **Արտունյան Մ. Կ.** Конфедерация профсоюзов Армении, "Всероссийская конфедерация профсоюзов. 15 лет В П: взгляд в будущее", ред. кол. под ред. Шербакова В. П., М.: Профиздат, 2007, с. 208.
34. http://www.armenianow.com/hy/economy/23517/armenia_trade_unions_labour_code, <http://news.am/arm/news/21448.html>
35. http://www.parliament.am/drafts.php?show_session=48&sc=approved&show_committee=111160
36. **Բելաև Ա. В.** Профсоюзы в структуре гражданского общества, диссертация, Хабаровск-2010, с. 67.

Елизавета ДАНИЕЛЯН

Судья Кассационного суда РА

ОСНОВНЫЕ ОРИЕНТИРЫ ИСТОРИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СУДЕБНЫХ СИСТЕМ АРМЕНИИ: РАЗВИТИЕ СУДЕБНЫХ СИСТЕМ АРМЕНИИ В ДРЕВНИЕ И В СРЕДНИЕ ВЕКА

Исследование национальных судебных систем древних и средних веков¹ имеет не только теоретико-познавательное, но в известном смысле и практико-прикладное значение, особенно в плане требований, предъявляемых к личности судей и др.

Как справедливо отмечает профессор Г.С.Казинян, “Малочисленность источников древнеармянского права, дошедших до нас, не позволяет определять время и формы возникновения и каноны деятельности суда в структуре и системе древних армянских государств/1-ое тысячелетие до н.э./ . А что касается нашей эры, то, опираясь на документальные источники, можем восстановить некоторые аспекты суда и судебного процесса”².

В VI-II тысячелетиях до нашей эры об общественно-политической жизни Армении свидетельствуют существовавшие в Армянском высокогорье и сохранившиеся до наших времен клинописные записи. Нужно отметить, что Урартско-Арагатское царство в 1-ой половине IX-ого века до н.э. достигло такого социально-правового и военно-политического могущества, что в лице царя Араме не только с успехом противостояло процессу объединения армянских племен и “родственных” стран нагорья, но и создавало политико-правовые основы единого Арагатского государства.³

Как и монархи древнейших государств мира⁴, так и цари древнейших армянских государств /Арагатского, Урартско-Арагатского, Ервандянов, Аргашесидов, Аршакидов/ по сути были наделе-

ны неограниченной и /или/ абсолютной властью /возглавляли верховную власть государства, командование вооруженными силами, верховную судебную власть, богатства земель и недр/⁵ Армянские цари имели свои почетные титулы: Армянский царь, Армянский король, царь царей.

Тигран Великий, как и его последователи, которые, несмотря на то, что потеряли свои внешние владения, тем не менее выступали на своих отчеканенных монетах в качестве царя царей.⁶

Из первоисточников следует, что армянские цари имели право на жизнь и смерть своих подданных, т.е. обладали правом верховного судьи. Судебной властью была наделена и жреческая каста, особенно верховный жрец, который был вторым после царя.⁷

О существовании жреческой касты в дохристианской Армении и о ее общественно — политическом и правовом положении сохранились ценные сведения в трудах Агатангехоса, Мовсеса Хоренаци, Ованна Мамиконяна, а так же в судебных записях Армавира и Гарни. По этим свидетельствам жрец был вторым лицом в Каппадокии. Преимущественно жрецы принадлежали тому же роду, что и цари.⁸

Касте жрецов принадлежала также судебная власть. Более того, иногда верховный жрец-судья являлся также верховным властителем в государстве и командующим армией.

В Книге Судей Библии /Б 16-19, В 10, Г 4-24, 11-16/ описывается тот исторический период, когда иудеи не имели

еще царя, и верховная власть в стране принадлежала верховному первосвященнику-судье, который одновременно в период войны являлся также военным предводителем иудеев.

По всей вероятности, судебным полномочиим в пределах своих административных единиц обладали и князья — управляющие областями /марзами/, “царьки”, т.к. суд в Армении являлся частью общего государственного аппарата, не был еще отделен от него как самостоятельный орган.⁹ Таким образом, можно заключить, что в древнейших армянских государствах судебные инстанции не были отделены от общих административных органов. Однако, можно засвидетельствовать следующую систему судебных органов: верховной судебной властью были наделены армянские цари; в пределах своей компетенции судебной властью были наделены также верховный жрец, верховные князья и управляющие марзами /царьки/. Можно предположить, что тяжелые государственные преступления — измена родине, покушение на царя и членов его семьи, восстания, убийства были подсудны царскому суду. Остальным судебным инстанциям были подсудны нетяжелые преступления и гражданско-правовые деликты, совершенные на подчиненных им административных территориях.

С течением времени в Армении, после принятия христианства как государственной религии /301г./ постепенно формируется также церковно-судебная власть, в основе которой лежит Библия и армянское каноническое право.

Исторические источники свидетельствуют о том, что Библейские /Моисеевы/ законы применялись в древнеармянских и средневековых судебных инстанциях, ибо большинство правил, сформулированных в армянском каноническом праве сходны и аналогичны нормам Библии.

Что касается права вообще в раннем развитом феодальном средневековье в Армении, то безоговорочно можно сказать, что после принятия положений

Ветхого и Нового Заветов в качестве фундаментальных основ в армянском каноническом праве, особенно начиная с IV-ого века и вплоть до первой четверти XIX-ого века — полностью применялись библейские нормы.¹⁰

Необходимо подчеркнуть также, что жизнь армянского народа, начиная со второй половины IV-ого века периодически находилась под игмом правовой политики чужеземных захватчиков. Поэтому вплоть до окончательного восстановления армянской государственности /до 1918 года/ она была связана с церковью. Причем, армянское каноническое право по сравнению с церковным правом имело исторически более широкое содержание, не ограничивалось лишь внутренними церковными организационными нормами, а вместе с этим охватывало не только гражданскую, особенно семейно-брачную, уголовную, административную, но и судебную сферу. Как отметил Мелик-Тангян, церковные каноны, будучи составлены в определенной направленности и согласованы со всеми членами, обязательны для всех. Каждая личность, считаясь по своей доброй воле членом церкви, обязана совершать все общественно-религиозные обряды и церемонии, придерживаться правил и канонов, а при несогласии свободна в своем выборе выйти из-под лона церкви, оставаясь ответственным лишь перед своей совестью и Богом.¹¹ Такие нормы содержали принятые каноны Аштишата /365г./, Шаапивана /444г./, Агванка /488г./, Двина /719г./ и многих других церковных паств. В частности, это 32 каноны Иоанна Премудрого Одзунского /Corpus juris Canonice/, Свод канонов Давида сына Алавки /Каноническое законодательство 1130г./, которые вступили в силу закона и веками применялись в Армении, а также в Киликийском царстве.

Все они были составлены путем детальной и строгой регламентации и учета действующих на протяжении тысячелетий традиционных /общепринятых/

норм и впоследствии были включены в Судебники Гоша и С.Спарапета /1184 и 1265гг./, на основе которых в 60-е годы 17-ого века были созданы Астраханский армянский судебник, “Ворогайт парац” Шаамира Шаамиряна 1773 года, — проект Конституции Армении, Армянская национальная Конституция в Османской империи 1863 года.

Как отмечает профессор Р. Петросян, истоки действующей Конституции Республики Армения /как и в Конституциях других государств/ также восходят к библейским основам права, суда и судопроизводства. Значит, для строительства провозглашенного демократического, социального, правового государства; для восстановления доверия ко всем ветвям власти, особенно к применяющему закон и право суду, — сегодня как никогда, и в Армении особенно, есть необходимость снова углубиться в первую очередь в исторические истоки принципов разделения властей и независимости судебной власти, об уравнивании им других ветвей /законодательной и исполнительной/ власти, закрепленных в исторических источниках и, в первую очередь, в Библии.

Последние безоговорочно признаны международным сообществом, применяются в государственно-правовой деятельности демократических стран, разносторонне обоснованы в научно-филологических и научно-правовых теориях.¹²

После принятия христианства не только армянская правовая система разделилась на две автономные подсистемы — светскую и каноническую. Вся действующая до этого времени единая судебная система также разделилась на две самостоятельные и относительно независимые автономные судебные системы:

- а/ государственную или светскую;
- б/ церковную или духовную.

Это подтверждается дошедшими до нас источниками.¹³

Прежде чем перейти к анализу перечисленных судебных систем, нужно отметить, что в структуре армянской сред-

невековой судебной системы, первенстве духовного и светского суда, в армянской критической мысли об этом были и есть самые разнообразные, даже взаимоисключающие точки зрения. Так, часть армяноведов считает, что в средневековой Армении осуществление правосудия было исключительной монополией духовенства; светские высшие лица или не имели судебной власти, или же роль их в данной области была второстепенной.¹⁴ Академик Акоп Манандян высказывает следующее мнение: “Функции верховного суда были переданы высшей духовной власти”¹⁵. А по мнению Н.Адонца, в дохристианской Армении судебная власть находилась в руках жрецов. После же принятия христианства эта власть перешла той же церкви — в каждой области своему епископу.¹⁶

Из историков-юристов А.Сукиасян и Х.Торосян справедливо считают, что в средневековой Армении существовали как светские, так и духовные суды.¹⁷ Однако взаимоотношения светских и духовных судов, их правомочия всегда зависели от политических событий в стране, в частности, от реального взаимодействия сил светской и духовной власти. В этом смысле нельзя не согласиться с проф. Х.Самуэляном в том, что “падение политической власти армянских царей и князей, естественно, прерывало также и судебную деятельность светских властей, и наоборот, в такие исторические моменты духовная власть не только сохраняла свою особую общественную силу, но часто и приобретала относительно более широкие права, чем имела в периоды армянской независимой политической жизни.”¹⁸

О судебных системах в средневековой Армении в исследовательской мысли существуют следующие точки зрения. По мнению немецкого ученого Йозефа Карста в царстве Багратидов существовала следующая судебная система: высший царский суд, провинциальный княжеский суд, суд старейшин и епископский суд.

Во времена падения царской власти и чужеземного ига были следующие типы судов: суд католикоса, епископский суд, провинциальный суд и суд деревенских старейшин.¹⁹

Х.Самуэлян пишет: “Мхитар Гош в своем Судебнике различает два типа суда — телесный светский и духовный церковный”. Первый находился в руках царя и князя и вообще светских должностных лиц, а второй — епископов, архимандритов и священников.²⁰

По мнению проф. А.Сукиасяна, в исследуемый период существовала такая судебная система: суд царя как суверена, собрание князей-вассалов, которое могло свергнуть избранного им царя, собрание князей и свободных граждан.²¹ Согласно его делению, духовными судами были церковное собрание, суд католикоса, епископский суд, суд приходского священника и суд вардапета /архимандрита/.²²

Состав и структура судебной системы в средневековой Армении детально изучены доктором правоведения, профессором Х.Торосяном, который пришел к выводу, что в период развитого феодализма в Армении существовали следующие суды:

- царский
- при царе
- княжеский
- суд при князе, низшие суды /провинциальные судьи, деревенские старейшины и т.д./,
- классовый суд,
- государственный суд.²³

Это вся светская судебная система. Духовная же, по Торосяну, располагается следующим образом

- суд католикоса,
- суд епископа,
- суд архимандрита,
- суд священника.²⁴

Соглашаясь в общем с вышеуказанной классификацией Торосяна, тем не менее, как нам кажется, она не очень убедительна и вызывает некоторые возражения. Существование царского суда в период правления Багратидов — факт

неоспоримый. Об этом свидетельствуют исторические факты. Продолжатель Истории Товма Арцруни — Безымянный Историк, пишет: “Он /царь Гагик/ справедливо вершит право и суд.”²⁵ Когда князь Ашот добрался до дворца, ему связали ноги двойными цепями и бросили в тюрьму. Затем царь приказал вооруженным солдатам охранять его, пока царь начнет суд, допросит его и рассмотрит те дела, которые накопились по этому князю”.²⁶

О царском суде упоминается также в “Судебнике” Мхитара Гоша. “Сначала мы изложили положение епископских судов, так как честь быть первыми принадлежала им. Вторыми являются царские суды”.²⁷ Правда, во времена Гоша в Армении не было царя, однако осознавая это, автор Судебника подготавливал правовую почву для будущего восстановления царской власти. Таким образом, судебную систему светских судов возглавлял царский суд или царская инстанция.

Второй инстанцией для светских судов являлись княжеские суды. О судах такого порядка упоминается в “Судебнике” Мхитара Гоша, который, кроме вышеперечисленного, содержит также ряд статей об этом типе суда.

Сведения о княжеском суде содержатся также в трудах армянских историков данной эпохи.²⁸

Третьей ступенью светской судебной системы является суд свободных, о котором говорится в том же Судебнике Мхитара Гоша: “Свободные без указа князя не имеют власти наказывать вора”.²⁹

Как видим, о царе и дворе или судах при князе князей или князе источники не упоминают, а об упомянутых в источниках терминах “старшие судьи” и “судьи” можно сказать, что, вероятнее всего, по малочисленным сведениям источников, старшие судьи действовали в царском суде, царском “диване” и суде князя князей или старшего князя, а судьи — в суде свободных и провинциальных судах. Судьи действовали именно в этих судах и в пределах своих

История государства и права

правомочий, следовательно они не являлись самостоятельной судебной инстанцией или органом.

Так было не только в феодальной Армении, но и почти во всех феодальных государствах до 15-ого века.³⁰ В этот период в феодальных странах Европы из административных органов начали формироваться судебные инстанции.

Светским судам были подсудны взаимоотношения и взаимные обязательства короля, князей, свободных, землевладельцев, крестьян, налоговые, отношения государственного подданства и государственного подчинения, отношения воинской службы, разделения военной добычи, имущественные и неимущественные, упорядочения купли-продажи, охраны безопасности труда, измены, шпионажа, убийства, нанесения телесных повреждений и другие аналогичные дела.

Как было отмечено, другой судебной системой являлись церковно-духовные суды. В истории армянского права духовенство было единственным носителем судебных полномочий во всех тех случаях, когда отсутствовала государственность.

По Судебнику Мхитара Гоша, “церковными судебными органами являются церковное собрание /собор/, суд католика, епископа, архимандрита и приходский суд”.

Во Введении Судебника, в 10-ой главе, упоминая об источниках книги, автор отмечает также, что церковный собор не только принимал каноны /Каноническое право/, но и вершил правосудие.³¹

Второй инстанцией церковного суда, как уже было сказано, был суд католика или деяние великого суда, который возглавлял первосвященник армянской церкви — католикос. Это был постоянно действующий судебный орган с участием епископов. Об этом суде существует множество упоминаний в Судебнике Мхитара Гоша.³² В системе церковных судов свое особое место занимал епископский суд. Он также являлся коллегиальным органом и рассматривал дело

при участии заседателей-архимандритов или ученых священников и старост. В Судебнике Мхитара Гоша имеются также многочисленные статьи о епископском суде.³³

Суды архимандритов возглавляли вардапеты /архимандриты/; сведения об этом в Судебнике Мхитара Гоша мало численны. Так, говоря о порядке назначения архимандритов в суды, отмечается также, что они имеют право применить церковное наказание, в частности, покаяние.

И наконец, низшая инстанция церковного суда — суд приходского священника. О существовании такого суда можно судить по части 1-ой статьи 1-ой Судебника Мхитара Гоша, которая относится к вопросу оплаты духовных судей. Здесь сказано, что ненаследованное имущество епархии должно быть разделено на три части в пользу католика, епископа и священников.³⁴ Согласно Судебнику, церковным судам подсудны те дела, которые относились к организации церкви, культу, церемониям, систематизации духовных степеней, собственным правам и обязанностям духовенства, имущественным взаимоотношениям, связанным с церковной собственностью, разделению на приходы, оплате церковных судей, браку, разводу, личным взаимоотношениям супругов, нравственным вопросам семьи, взаимоотношениям детей и родителей, праву наследования имуществом, к тем деяниям, в которых, как правило, отсутствует вина в юридическом смысле слова, и другие аналогичные дела. Конечно, в условиях отсутствия монархии /государственности/ рамки подсудных церковным судам дел расширялись.

Как светским, так и духовным судьям в Судебнике Мхитара Гоша предъявляются следующие требования: судья должен быть совершеннолетним, умелым, образованным, гениальным, ученым, сведущим в законах, добрым, нравственным, независтливым, бдительным, стойким, беспристрастным, строгим, толерантным, неподкупным, человечным и

наделенным всякими другими положительными качествами. В Судебнике Мхитара Гоша приоритетными являются миссия судебной власти, справедливость и личные нравственные качества судей.

Во-первых, о суде. По Судебнику Мхитара Гоша “суд” как процесс /датас-тан/ - “дат”, переводится как судить, рассматривать, а армянский суффикс “астан” обозначает то место, где происходит судилище — рассмотрение или суд, ибо только обсудив, можно призвать к ответственности неисправимых людей. “Покажем, собственнно кто судьи? Ибо суд ведется людьми тремя способами — добром, злом и средне. И обязательно, чтобы судьи судили не по злему наущению, а мудро, как Соломон судил двух женщин, мудро рассудив кажущуюся реальность, и Даниил, который раскрыл ложь старцев. Так и Христос во время Второго пришествия скажет праведным: «Идите, благословенные Отцом», а виновным скажет: «Уйдите от меня, проклятые!». Так и выясняется, что и для средних есть суд, покаяние которых по делам их взвешивается по сравнению с их грехами. Перевешивает и выигрывает дело то, что тяжелее. Став явным, то и другое показывают достоинство некоторых и без суда, ибо дела их упоминаются с похвалой, а дела других осуждаются и наказываются. Это учит нас тому, что есть суд над средними и крайними виновниками”.³⁵

То есть, суд — это место, где судят неисправимых людей, людей, которые совершили противоправное действие и должны за это ответить. Таким образом, основными субъектами судебного процесса являются, с одной стороны судья, а с другой — неисправимый человек. А каким должен быть судья? По Судебнику, миссией суда является сохранение справедливости: «Достоинно то, чтобы судьи были неподкупны, потому что мзда ослепляет мудрого, как и записано, чтобы он не брал взяток за установление правого, и кто сделает это так, тот навечно будет непобедим. И приказывает Христос, чтобы не были алчными, а судите прямо

и мудро. Значит, нельзя осквернять справедливый суд во имя мзды, пусть глупые не соблазняются и не ищут правосудия у чужестранцев, судя других, а имеют смелость сказать, как Христос, «Хоть и творю суд, но суд мой справедлив».³⁶

Для справедливого и праведного суда необходимы не менее справедливые и праведные судьи, ибо истинный судья Бог, а на земле — люди, но такие, которые наделены высокими нравственными достоинствами. И так, исходя из всего вышесказанного, очень важно, чтобы судьи оставались мудрыми в учении и гениальности своей, чтобы стать исполнителями воли Божьей для духовного и телесного, чтобы верно вершить суд быть доброжелательными, не избаловаться и не стыдиться.³⁷ Судьи должны быть также дальновидны, независтливы, незлопамятны, не держащими зла, подобно судьям, назначенным самим Творцом, и обязаны как Отец наш небесный, любить людей всегда, особенно во время суда. Судьи должны быть дальновидными и прощающими, ибо много раз бывают неизвестные случаи, а значит ограниченный человек не может решить задачу. Нужно копнуть в своей памяти факты и, рассмотрев случившееся, решить через суд, как бы долго и сколько раз бы ни обращались к вопросу, вплоть до его решения.³⁸ И наконец, судья не должен принимать единоличных решений, а должен посоветоваться с мудрыми людьми и лишь после этого принять окончательное решение. Судьям надлежит держать при себе одного-двух мудрых и опытных людей, верных Святому писанию, которые достойны доверия всех местных жителей, и, исходя из слов свидетелей, которые достойны доверия как со стороны врагов, так и со стороны судей, чтобы суд совершался при их присутствии».

Вот такими достоинствами должен обладать судья в представлении Гоша. В этом смысле актуальны требования Гоша по отношению к судьям и советы, направленные им, осуществление которых является достаточно трудной задачей да-

История государства и права

же в наши дни и настолько же было трудным во времена автора.

В последующие века /13-20вв./, вплоть до установления Первой Армянской Республики, когда еще историческая Армения была лишена государственности, значительной являлась деятельность церковных судов /католикоса суд, епископа суд, архимандрита суд, священника суд/, которые решали не только дела сферы духовной, но и светские споры и правонарушения.

Параллельно церковным судам действовали также суды феодалов-зиммов /суд государственный, суд князей-меликов, суд старост/, армянские деревенские и городские общественные суды, правомочные суды племен и братств, которые по подсудным им уголовным и гражданским делам применяли армянское традиционное судебное право.³⁹

Начало 19-ого века принято считать новой эпохой в истории армянского народа. Это обусловлено тем фактом, что именно тогда Восточная Армения была присоединена к России. После этого в Восточной Армении распространилось имперское законодательство и судопроизводство.

Вследствие судебных реформ 1864 года российское правосудие /уголовное и гражданское/ приобрело качественно новые прогрессивные черты, свойственные европейским судебным системам.⁴⁰ Как отмечает проф. Г.Казинян, «После присоединения в 19-ом веке Восточной Армении к России, здесь начало действовать российское уголовное судопроизводство в виде уголовного розыскного процесса, что после осуществления судебных реформ превратилось в смешанный тип судопроизводства. Последнее сыграло большую роль во введении на территории Армении демократических правовых институтов и уголовного судопроизводства, а также стало предпосылкой для строительства в Первой Армянской Республике смешанного уголовно-гражданского судопроизводства.⁴¹

В то же время в гражданском судопроизводстве более четко и последовательно

прорисовывались буржуазные правовые принципы».⁴²

Как пишет проф. Р.Петросян, «Судебные реформы провозгласили новые, по своему характеру прогрессивные принципы судопроизводства:

1. независимость судебной власти или, иначе говоря, отделение судебной власти от администрации;
2. создание равноправных судебных органов;
3. несменяемость судей /в Закавказье - назначение/;
4. равенство всех перед законом;
5. прокурорский надзор над судопроизводством».

Рассмотрение дел судебным разбирательством должно было происходить по следующим принципам:

- гласность,
- диспозитивность,³⁹
- устность,
- состязательность,
- непосредственность,
- оценка доказательств на основе внутренней убежденности судей /свободная оценка доказательств/⁴³

Таким образом, можно сделать следующие выводы:

1. Система судебных органов и признаки судопроизводства в древней и в средневековой Армении /до XIV -ого века/ базировались на национальных традициях и законах и содержали довольно гуманные и прогрессивные идеи и принципы. Например, по Судебнику Мхитара Гоша, споры должны были решаться исключительно путем судебного разбирательства и мудрыми, разумными, терпеливыми, учеными, безупречными судьями. Основной миссией и целью судебных властей были выявление справедливости и исправление личности. Наиважнейшими принципами судопроизводства были равенство всех перед судами и гласность.

2. В последующие века /XIV-XIXвв./ армянские церковные суды сохранили свою сущность, но после потери государственности, как правило, государственные или светские суды заменил мусульманский суд; в Восточной Армении — ус-

тановленный законом Российской империи суд, а в Западной Армении — суды Османской империи.

Перечисленные судебные системы значительно уступали с точки зрения правовых принципов судам, основанным на

средневековой системе права, которая, как было отмечено, действовала по принципам гуманности, равенства сторон, справедливости, по крайней мере, так было установлено Армянским Судебником.

1. Подробнее о национальных судебных системах в раннем средневековье см. *Авакян Рубен, Авакян Рафаэль* Истоки армянской правовой мысли: от Аратты, шумерской цивилизации до падения Арагатского (Урартского) царства. Ереван, 2008; *Авакян Р.* Сокровищница армянской правовой мысли /9-ый век до н.э. — 19-ый век н.э./, Ереван 2001; *Казинян Г.С., Дилбандян С.А.* Судебное строительство и правоохранительные органы Республики Армения 2003, с. 99-109; *Казинян Г.С.* Исторические и актуальные проблемы уголовного процесса в Армении, Ереван 2001, с. 10-26; *Сукиасян А.Е.* Общественно-политической строй и право Армении в эпоху раннего феодализма. Ереван, 1963; *Сукиасян А.Г.* История права Армянского Киликийского государства /11-14вв./ Ереван, 1978; *Торосян Хосров* Суд и процесс в Армении X-XIII вв. Ереван, 1985; *Сафарян Г.Л.* Армянское средневековое право и политическая мысль /10-13вв. /Ереван, 2008 и др.
2. *Казинян Г.С., Дилбандян С.А.*, Указ. ист., с. 99.
3. *Авакян Рубен, Авакян Рафаэль* Истоки армянской правовой мысли. Ереван, 2008, с. 20-22, 34-36.
4. *Прудников М.Н.* История государства, права и судопроизводства зарубежных стран. М., 2007, с. 14-58.
5. *Авакян Р.* Сокровищница армянской правовой мысли /9 в. до н. э.- 19-ый в. н.э./, Ереван 2001, с. 39-59.
6. *Кркшарян С.М.* Государственная структура Древней Армении /6-ой век до н.э. — 4-ый век н.э./, Ереван, 2005, с. 126.
7. О жреческой касте в указ. работе Кркшарян С.М., с. 129-151, 185.
8. Там же, с. 130.
9. *Казинян Г.С., Дилбандян С.А.* Судебное строительство и правоохранительные органы в Республике Армения, Ереван, 2003, с. 99.
10. *Петросян Р.* Библиейские основы права и закона, суда и правосудия. Ереван, 2008.
11. *Нерсес Вард. Мелик-Тангян* Армянское церковное право. Св. Эчмиадзин, 2011, с. 21.
12. *Петросян Р.*, Указ. раб., с. 16-17.
13. *Мхитар Гош* Армянский судебник, с. 20-36; *Товма Арируни* История Дома Арируни, Петербург, 1887, с. 290, 304; *Степанос Таронский* Вселенская история Асохика, Петербург 1885, с. 138-139 и др.
14. *Бастамянц В.* Судебник Мхитара Гоша, Вагаршапат, 1880, Вступление, с. 126, 132 и т.д. *Адоиц Н.* Армения в эпоху Юстиниана, Ереван, 1987, с. 191. *Манандян А.* Сочинения, т. 4, 1981, с. 246-248; *Самуэлян Х.* Судебник Мхитара Гоша и древнеармянское гражданское право, Вена, 1911, с. 117-126; Он же: История древнеармянского права, т. 1, Ереван, 1939, с. 45-46; *Акопян В. А.* Армянская книга канонов и ее редакции. Автореферат дисс. на соискание ученой степени докт. ист. наук. Ереван, 1967, с. 5.
15. *Манандян А.*, Указ. труд, с. 246.
16. *Адоиц Н.*, Указ. Труд, с. 192.
17. *Сукиасян А.* Общественно-политический строй и право Армении в эпоху ранно феодализма. Ереван. 1963, с. 238-248; *Хосров Торосян* Суд и процесс в Армении X-XIII вв. Ереван, 1985.
18. *Самуэлян Х.* Судебник Мхитара Гоша и древне-

- армянское гражданское право, Вена, 1911, с. 123.
19. *SempadseherKodexausdem 13.Jahrhundert oder mottel-armenisches Rechtsbuch, herausgegeben und ubersetzt von Josef Karst, zweiter Band: Kommentar, Strasburg, 1905, p. 357-358.*
20. *Самуэлян Х.* Судебник Мхитара Гоша и древнеармянское гражданское право, Вена, 1911, с. 117.
21. *Сукиасян А.Г.* “Армянский судебник” Мхитара Гоша”, Ереван, 1865, с. 203-204.
22. *Сукиасян А.Г.* Указ. Труд, с. 207-208.
23. *Торосян Х.* Суд и процесс в Армении X-XIII вв., с. 68.
24. *Торосян Х.* Указ. Труд, сир. 86.
25. *Товма Арируни* Безымянный, Ереван, 1978, с. 155.
26. Там же, с. 306.
27. *Мхитар Гош* Судебник. 3-ья редакция. Автор переложения и редактор М.А. Восканян. Научный редактор, доктор юр.наук, проф. Г.Сафарян. Ереван, 2008, с. 41-42.
28. *Маттеос Вотхаеци* Хроника. Вагаршапат, 1898, с. 69-70. История губернии Мисакан, написанная Степанносом Орбеляном, епископом Сюникским, Тифлис, 1911, с. 248, 251, 257-258, 271-272, 294 и др.
29. *Мхитар Гош* Судебник, с. 45.
30. История государства и права зарубежных стран /рабовладельческие и феодальное государство и право/. Под ред. П. И. Галанзы и Б. С. Громакова. М., 1980, с. 213-528; *Черниловский З. М.* Всеобщая история государства и права. М., 1973, с. 112-221; *Галанза П. И.* Феодальное государство и право Германии. М., 1963; *Страхов Н. Н.* Государство и право феодальной Англии, Харьков, 1964; *Сергеевич В.* Русские юридические древности, С.Петербург, 1902, с. 125.
31. *Мхитар Гош.* Судебник. Ереван, 2008, с. 39.
32. Там же, с. 40.
33. Там же, с. 41.
34. Там же, с. 41.
35. *Мхитар Гош* Судебник, Ереван, 2008, с. 28.
36. Там же, с. 29.
37. Там же, с. 28.
38. Там же, с. 31.
39. *Казинян Г.С., Дилбандян С.А.* Судебное строительство и правоохранительные органы в Республике Армения, Ереван, 2003, с. 113. *Казинян Г.С.* Актуальные исторические проблемы уголовного судопроизводства в Армении, Ереван, 2001, с. 27-41.
40. *Смешенко Л.А., Шамба Т.М.* История государства и права России. Академический курс. Том 1. М., 2003, с. 599-602; *Кутафин О.Е., Лебедев В.М., Семигин Г.Ю.* Судебная власть России. История и документы. Том IV. На рубеже веков: эпоховой и революций. М., 2003, с. 7-25.
41. *Казинян Г.С.* Актуальные исторические проблемы уголовного судопроизводства в Армении. Ереван, 2001, с. 39.
42. *Петросян Р.Г.* Суд и гражданское судопроизводство в Восточной Армении. Ереван, 2001, с. 32-108.
43. *Петросян Р.Г.* Суд и гражданское судопроизводство в Восточной Армении в 19-20 вв. Ереван, 2001, с. 78.

Վահե ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

*ԵՊՀ քաղաքացիական դատավարության ամբիոնի դոցենտ,
իրավագիտության թեկնածու*

**ՎԵՐԱՔՆՆԻՉ ԴԱՏԱՐԱՆԻ
ԱՌԱՐԿԱՅԱԿԱՆ ԼԻԱԶՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՀԻՄՆԱՍՆԳԻՐՆԵՐԸ
ՔԱՂԱՔԱՅԻՎԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

ՀՈՎՏԵՄԲԵՐ 2012 10 (159)

ԴԱՏԱԿԱՆ
Իշխանութիւն

Վերաքննիչ դատարանի լիազորությունների դասակարգման հիմքում կարելի է տարբեր չափանիշներ դնել: Դասակարգման հիմք կարելի է համարել դատական ակտի տեսակը, որի վերաքննության արդյունքում իրացվում է վերաքննիչ դատարանի լիազորությունը, կամ լիազորությունների իրականացման բնույթը, առարկայական ուղղվածությունը և այլն: Բոլոր դեպքերում իրավաբանական գրականության մեջ վերաքննիչ դատարանի լիազորությունների էությունն ու իրավաբանական բնույթը առավելագույնս բացահայտվում են դրանք հիմնականում առարկայականի և գործառնությանի դասակարգելու և անջատ ուսումնասիրելու արդյունքում¹:

Հարկ է նշել, որ ՀՀ ԶԴՕ-ն վերաքննիչ դատարանի լիազորությունները սահմանել է մի շարք նորմերով, և դրանք համակարգված ձևով մեկ հոդվածում չի նախատեսել: Ընդ որում, օրենսգիրքը մեխանիկորեն դասակարգման է ենթարկել վերաքննիչ դատարանի լիազորությունները՝ հիմք ընդունելով բողոքարկված դատական ակտի տեսակը, մասնավորապես՝ ԶԴՕ-ի «Վերաքննիչ դատարանի լիազորությունները» վերտառությունը կրող 221-րդ հոդվածը սահմանում է, որ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտերի վերաքննության արդյունքում վերաքննիչ դատարանը՝

1. մերժում է վերաքննիչ բողոքը՝ դատական ակտը թողնելով օրինական ուժի

մեջ: Այն դեպքերում, երբ վերաքննիչ դատարանը մերժում է վերաքննիչ բողոքը, սակայն դատարանի կայացրած գործն ըստ էության ճիշտ լուծող դատական ակտը թերի պատճառաբանված կամ սխալ է պատճառաբանված, ապա վերաքննիչ դատարանը պատճառաբանում է անփոփոխ թողնված դատական ակտը:

2. ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բավարարում է վերաքննիչ բողոքը՝ համապատասխանաբար ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բեկանված մասով գործն ուղարկվում է համապատասխան ստորադաս դատարան՝ նոր քննության, սահմանելով նոր քննության ծավալը: Չբեկանված մասով դատական ակտը մնում է օրինական ուժի մեջ:

3. ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բեկանում է դատական ակտը և հաստատում կողմերի հաշտության համաձայնությունը:

4. մասնակիորեն բեկանում և փոփոխում է ստորադաս դատարանի դատական ակտը, եթե ստորադաս դատարանի հաստատած փաստական հանգամանքները հնարավորություն են տալիս կայացնելու նման ակտ, և եթե դա բխում է արդարադատության արդյունավետության շահերից:

5. ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բեկանում է դատական ակտը և կարճում է գործի վարույթն ամբողջովին կամ դրա մի մասը կամ առանց քննության է թողնում հայցն ամբողջովին կամ դրա մի մասը:

Քաղաքացիական դատավարութուն

Միջանկյալ դատական ակտերի դեմ բերված վերաքննիչ բողոքների քննության արդյունքում վերաքննիչ դատարանը մերժում է վերաքննիչ բողոքը՝ դատական ակտը թողնելով օրինական ուժի մեջ, կամ կայացնում է նոր դատական ակտ, որն օրինական ուժի մեջ է մտնում կայացման պահից: Բացի այդ, վերաքննիչ դատարանն իրավունք ունի վերացնելու առաջին ատյանի դատարանների՝ բողոքարկման ենթակա գործն ըստ էության չլուծող (միջանկյալ) դատական ակտերը:

Ինչպես տեսնում ենք, օրենսդիրը տարբերակել է գործն ըստ էության լուծող (վերջնական) և գործն ըստ էության չլուծող (միջանկյալ) դատական ակտերի վերաքննության արդյունքում իրացվող՝ վերաքննիչ դատարանի լիազորությունները: Պետք է նշել, որ վերոնշյալ լիազորություններն իրենց բնույթով առարկայական են, քանի որ այս լիազորությունների իրականացմամբ որոշվում է առաջին ատյանի դատարանի ակտի իրավաբանական ճակատագիրը, այսինքն՝ վերանայման օբյեկտ հանդիսացող դատական ակտն օրինական ուժի մեջ թողնելու կամ այն վերացնելու հարցը, որը քաղաքացիական դատավարությունում առաջացնում է օրենքով նախատեսված կոնկրետ դատավարական հետևանքներ:

Սակայն այս մոտեցումը չի կարող սպառել քննարկվող լիազորությունների իրացմամբ պայմանավորված՝ քաղաքացիական դատավարությունում առաջացող իրավական հետևանքների բնույթն ու բովանդակությունը, որոնք ուղղակիորեն կապված են վերաքննիչ դատարանի խնդիրների իրագործման հետ: Վերաքննիչ դատարանի կարևորագույն խնդիրներից է առաջին ատյանի դատարանների գործունեության օրինականության ապահովումը, որի համար վերջինս օրենքով օժտվել է որոշակի (առարկայական) լիազորություններով: Սակայն հենց նույն առարկայական լիազորությունների իրականացումը դատա-

վարությունում առաջացնում է տարբեր հետևանքներ, տարբեր ազդեցություն է ունենում գործին մասնակցող անձանց իրավունքների և պարտականությունների ծավալի և դատավարության շարժի վրա, մասնավորապես՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտերի վերաքննության արդյունքում իրացվող լիազորություններն ուղղակիորեն ազդում են գործին մասնակցող անձանց միջև գոյություն ունեցող նյութական իրավահարաբերությունների բովանդակությունը կազմող իրավունքների և պարտականությունների վրա: Այսպես՝ վերաքննիչ դատարանը, մերժելով վերաքննիչ բողոքը, օրինական ուժի մեջ է թողնում առաջին ատյանի դատարանի վճիռը, անհրաժեշտության դեպքում նաև պատճառաբանում գործն ըստ էության ճիշտ լուծող, սակայն սխալ կամ թերի պատճառաբանված դատական ակտը, ինչի արդյունքում վերաքննության ենթարկված վճռով հաստատված նյութական իրավահարաբերությունը, այդ հարաբերությունների մասնակիցների իրավունքներն ու պարտականությունները դառնում (մնում) են անվիճելի: Եվ հակառակը՝ ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բավարարելով վերաքննիչ բողոքը, ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բեկանելով դատական ակտը, ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն կարճելով գործի վարույթը կամ հայցն առանց քննության թողնելով՝ վերաքննիչ դատարանը առաջին ատյանի դատարանի վճռով սահմանված նյութական իրավահարաբերությունը, այդ թվում՝ գործին մասնակցող անձանց իրավունքներն ու պարտականությունները դարձնում է վիճելի:

Այն դեպքերում, երբ վերաքննիչ դատարանի որոշմամբ բեկանվում է առաջին ատյանի դատարանի՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտը և հաստատվում է կողմերի հաշտության համաձայնությունը, կամ վերաքննիչ դատարանը մասնակիորեն բեկանում և փոփոխում է ստորադաս դատարանի դատա-

Քաղաքացիական դատավարութուն

կան ակտը, եթե ստորադաս դատարանի հաստատած փաստական հանգամանքները հնարավորություն են տալիս կայացնելու նման ակտ, և եթե դա բխում է արդարադատության արդյունավետության շահերից, ապա այս պարագայում սահմանվում է անվիճելի նյութական իրավահարաբերություն, հաստատվում է գործին մասնակցող անձանց իրավունքների և պարտականությունների մեկ ամբողջություն, սակայն ոչ այն ծավալով և շրջանակներում, որը հաստատվել էր առաջին ատյանի դատարանի վճռով: Կարելի է ասել, որ մենք գործ ունենք արդեն վերաքննիչ դատարանի որոշմամբ սահմանված նյութական իրավահարաբերությունների, գործին մասնակցող անձանց նյութական իրավունքների և պարտականությունների հետ:

Ուստի, նշված բոլոր դեպքերում վերաքննիչ դատարանի որոշումները վերաբերում են առաջին ատյանի դատարանի դատական ակտով սահմանված նյութական իրավահարաբերություններին, գործին մասնակցող անձանց նյութական իրավունքներին և պարտականություններին:

Մինչդեռ, առաջին ատյանի դատարանի՝ գործն ըստ էության չլուծող դատական ակտերի վերաքննության արդյունքում կայացվող որոշումները, որոնցով վերաքննիչ դատարանը մերժում է վերաքննիչ բողոքը՝ առաջին ատյանի դատարանի դատական ակտը թողնելով օրինական ուժի մեջ, կամ բավարարում է վերաքննիչ բողոքը՝ կայացնելով նոր միջանկյալ դատական ակտ, կամ վերացնելով առաջին ատյանի դատարանի միջանկյալ դատական ակտը՝ քաղաքացիական դատավարությունում առաջ են բերում զուտ դատավարական բնույթի հետևանքներ և ուղղված են դատավարության մասնակիցների դատավարական իրավունքների պաշտպանությանը: Ինչպես գիտենք, առաջին ատյանում արդարադատության իրականացումն ընդգրկում է նաև վեճն ըստ էության լու-

ծելուն ուղեկցող դատարանի գործունեությունը, որն ուղղված է կոնկրետ քաղաքացիական գործի շրջանակներում դատավարության միջանկյալ խնդիրներն իրականացնելուն՝ դատարան դիմելու իրավունքի իրացմանը, գործը դատաքննության նախապատրաստելուն, գործին մասնակցող անձանց ապացուցողական գործունեությունն ու դատական նիստի բնականոն ընթացքն ապահովելուն և այլն: Այդ գործողությունները կատարվում են դատավարության օրենսդրությամբ սահմանված կարգով (դատավարական ձևով) և ձևակերպվում են դատարանի որոշումներով, որոնք արտահայտում են դատավարության ընթացիկ հարցերի և դատարանի առջև դրված միջանկյալ խնդիրների վերաբերյալ իշխանական դատողություններն ու եզրահանգումները: Քանի որ ՀՀ ՔԳՕ-ով սահմանված դեպքերում վերաքննության կարգով անմիջականորեն բողոքարկման են ենթակա առաջին ատյանի դատարանի բոլոր այն միջանկյալ դատական ակտերը, որոնցով խախտվում են գործին մասնակցող անձանց դատավարական իրավունքները կամ խոչընդոտներ են ստեղծվել դատական պաշտպանության և արդար դատաքննության իրավունքի իրականացման համար, ապա վերաքննիչ դատարանը վերանայելով վերոնշյալ որոշումները և ստուգելով դրանց օրինականությունն ու հիմնավորվածությունը, մեխանիկորեն ապահովում է առաջին ատյանի դատարանում գործի քննության օրինականությունը, պաշտպանում է առաջին ատյանի դատարանում վարույթի մասնակիցների դատավարական իրավունքները: Հետևաբար, միջանկյալ դատական ակտերի վերանայման կապակցությամբ վերաքննիչ դատարանի լիազորությունների իրականացումն ապահովում է առաջին ատյանի դատարանում գործի քննության օրինական ընթացքը և դատավարության մասնակիցների դատավարական իրավունքները: Այս առումով վերաքննիչ դատարանի

կողմից կայացված որոշումների առաջացրած իրավական հետևանքները միանշանակ դատավարական են, ինչի արդյունքում առաջին ատյանի դատարանի միջանկյալ դատական ակտը մնում է օրինական ուժի մեջ, կամ վերացվում է, կամ էլ կայացվում է նոր միջանկյալ դատական ակտ, որը պարտադիր է առաջին ատյանի դատարանի համար և անմիջական գործողություն ունի:

Վերոգրյալը մեզ թույլ է տալիս վերաքննիչ դատարանի առարկայական լիազորությունները բաժանել երկու խմբի՝ գործն ըստ էության լուծող (վերջնական) դատական ակտերի և գործն ըստ էության չլուծող (միջանկյալ) դատական ակտերի վերաքննության արդյունքում իրացվող լիազորությունների:

Առարկայական լիազորությունների իրացման արդյունքում վերաքննիչ դատարանը՝

- ստուգում է բողոքարկված դատական ակտի օրինականությունն ու հիմնավորվածությունը,

- որոշում է առաջին ատյանի դատարանի դատական ակտի իրավաբանական ճակատագիրը՝ այն ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բեկանելու հարցը,

- նման որոշման կայացումը պայմանավորված է բողոք բերողի կողմից վերաքննիչ բողոքում ներկայացված պահանջով՝ վերաքննության առարկայով:

Գործն ըստ էության լուծող դատական ակտերի վերաքննության արդյունքում կիրառվող լիազորություններով նախատեսված կոնկրետ դատավարական գործողությունների կատարումն ուղղակիորեն պայմանավորված է վերաքննիչ բողոքն ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բավարարելու կամ մերժելու հանգամանքի հետ, և, կարել է ասել, որ հանդիսանում է դրա դատավարական հետևանքը: Այսպես, ՀՀ ՔԴ-Օ 221-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետի համաձայն՝ վերաքննիչ դատարանը մերժում է վերաքննիչ բողոքը՝ դատական ակտը թողնելով օրինական ուժի մեջ: Այն դեպքում, երբ վե-

րաքննիչ դատարանը մերժում է վերաքննիչ բողոքը, սակայն դատարանի կայացրած գործն ըստ էության ճիշտ լուծող դատական ակտը թերի է պատճառաբանված կամ սխալ է պատճառաբանված, ապա վերաքննիչ դատարանը պատճառաբանում է անփոփոխ թողնված դատական ակտը: Այստեղից էլ բխում է, որ դատական ակտն օրինական ուժի մեջ թողնելը կամ անփոփոխ թողնված դատական ակտը պատճառաբանելն ուղղակիորեն պայմանավորված են վերաքննիչ բողոքը մերժելու հանգամանքով կամ հանդիսանում են դրա դատավարական հետևանքը: Կամ, վերաքննիչ դատարանը կարող է ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բեկանել դատական ակտը և բեկանված մասով գործն ուղարկել ստորադաս դատարան նոր քննության՝ սահմանելով նոր քննության ծավալը, եթե ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բավարարել է վերաքննիչ բողոքը: Սակայն պետք է հիշել, որ վերաքննիչ դատարանի լիազորությունները պայմանավորված չեն բացառապես վերաքննիչ բողոքում ներկայացված պահանջով, և վերաքննիչ դատարանը կարող է ազատորեն կիրառել ՀՀ ՔԴ-Օ 221-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված լիազորություններից յուրաքանչյուրը:

Հարկ է նշել, որ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտերի վերաքննության արդյունքում իրացվող լիազորությունների իրավակարգավորումը դատավարության օրենքում որոշ խնդրահարույց հարցեր է պարունակում, մասնավորապես՝ ՀՀ սահմանադրական դատարանի ՄԴ-Ո-896 15.06.2010թ. որոշմամբ հակասահմանադրական է ճանաչվել ՀՀ ՔԴ-Օ 221-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետով նախատեսված՝ վերաքննիչ դատարանի կողմից առաջին ատյանի դատարանի չպատճառաբանված դատական ակտը պատճառաբանելու լիազորությունը²: Սահմանադրական դատարանը ՀՀ ՔԴ-Օ 221-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետով նախատեսված լիազորու-

Քաղաքացիական դատավարություն

թյան համադրված վերլուծության արդյունքում եզրահանգել է, որ վերաքննիչ ատյանի դատարաններին նման լիազորություն վերապահելը նպատակ է հետապնդել անհրաժեշտության դեպքում երաշխավորել առաջին ատյանի դատարանի գործն ըստ էության ճիշտ լուծած դատական ակտերի պատճառաբանվածությունը և դատաքննությունը ողջամիտ ժամկետում կազմակերպելու սահմանադրաիրավական պահանջի իրացումը, ինչպես նաև ապահովել իրավական որոշակիության սկզբունքի ապահովումը: Ընդ որում, Սահմանադրական դատարանը միաժամանակ ընդգծել է, որ ՀՀ ԲԴՕ 221-րդ հոդվածը, որպես այս լիազորության կիրառման իրավաչափությունն ապահովող երաշխիք, ամրագրել է դրանից օգտվելու չափորոշիչներ՝ ՀՀ ԲԴՕ 221-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետով նախատեսված լիազորությունը ՀՀ քաղաքացիական վերաքննիչ դատարանը կարող է կիրառել բոլոր այն դեպքերում, երբ առաջին ատյանի դատարանը կայացրել է գործն ըստ էության ճիշտ լուծող դատական ակտ, սակայն այն թերի է պատճառաբանված, սխալ է պատճառաբանված կամ պատճառաբանված չէ: Նման գործը վերաքննելիս ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանը պարտավոր է առաջին ատյանի դատարանի դատական ակտի պատճառաբանությունները լրացնել նոր պատճառաբանություններով, եթե այդ ակտը թերի է պատճառաբանված, ճիշտ պատճառաբանել, եթե այդ ակտը սխալ է պատճառաբանված, կամ պատճառաբանել, եթե այդ ակտն ընդհանրապես պատճառաբանված չէ: ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի նման լիազորության առկայությունը պայմանավորված է ՀՀ ԲԴՕ 228-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված՝ ըստ էության ճիշտ վճիռը ձևական նկատառումներով բեկանելու արգելքի հանգամանքով:

ՀՀ սահմանադրական դատարանը ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատա-

րանին վերապահված լիազորությունը դիտարկել է որպես ՀՀ Սահմանադրությամբ և «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիայով նախատեսված՝ արդար դատաքննության և ողջամիտ ժամկետներում դատաքննության իրավունքներն ապահովող իրավական երաշխիք, սակայն ՀՀ ԲԴՕ 221-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետում «կամ պատճառաբանված չէ» ձևակերպման առկայությունը համարել է հակասահմանադրական: Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի՝ Վան դե Հուրկն ընդդեմ Նիդերլանդների գործով 19.04.1994թ. որոշումն ամրագրել է, որ արդար դատաքննության պահանջը ներառում է նաև դատարանի պատճառաբանված որոշում ընդունելու պարտավորությունը³: ՀՀ սահմանադրական դատարանը, հիմք ընդունելով Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքը, իր՝ 9 ապրիլի 2007թ. որոշման մեջ հստակ իրավական դիրքորոշումներ է արտահայտել դատական ակտի պատճառաբանված լինելու սահմանադրաիրավական անհրաժեշտության վերաբերյալ, և նշել է, որ օրենսդրությունն ընդհանրապես պետք է բացառի չպատճառաբանված դատական ակտի գոյությունը, որովհետև նման ակտը չի կարող համապատասխանել իրավական պետության հիմնարար սկզբունքներին, չի կարող երաշխավորել մարդկանց իրավունքների արդյունավետ դատական պաշտպանություն, ինչպես նաև ապահովել խախտված իրավունքների արդյունավետ վերականգնում:

Այդ նկատառումներից ելնելով է, որ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրքը (հոդ. 132) պարտադիր նորմատիվ պահանջ է սահմանում դատական վճռի բովանդակության վերաբերյալ՝ նախատեսելով. «Դատարանի վճիռը կազմված է ներածական, նկարագրական, պատճառաբանական և եզրափակիչ մասերից»: Վճռի պատճառաբանա-

Քաղաքացիական դատավարութուն

կան մասում պետք է նշվեն դատարանի կողմից պարզված գործի հանգամանքները, ապացույցները, որոնց վրա հիմնված են դատարանի հետևությունները, այս կամ այն ապացույցը մերժելու փաստարկները, ինչպես նաև այն օրենքները, Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերը և այլ իրավական ակտերը, որոնցով դատարանը ղեկավարվել է վճիռ կայացնելիս (հոդ. 132, մաս 1): Մինչդեռ, ՀՀ ՔԳՕ 221-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետում «կամ պատճառաբանված չէ» բառակապակցության առկայությունն ինքնաբերաբար ենթադրում է չպատճառաբանված դատական ակտի գոյություն:

Վերոնշյալ նկատառումներից ելնելով՝ ՀՀ սահմանադրական դատարանը ՀՀ ՔԳՕ 221-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետը «կամ պատճառաբանված չէ» բառակապակցության մասով ճանաչել է ՀՀ Սահմանադրության 1-ին, 18-րդ (1-ին մաս), 19-րդ (1-ին մաս) պահանջներին հակասող և անվավեր:

Մեր կարծիքով, քննարկվող լիազորության իրավակարգավորմանը պետք է մոտենալ երկու՝

1. արդար դատաքննության և արդյունավետ դատական պաշտպանություն իրավունքների,

2. խախտված իրավունքների արդյունավետ վերականգնման և ողջամիտ ժամկետներում դատաքննության իրավունքի ապահովման տեսանկյունից:

Չպատճառաբանված դատական ակտի գոյությունը միանշանակորեն խոչընդոտում է դատական պաշտպանության իրավունքի լիարժեք իրացմանը, այդ թվում՝ ստորադաս դատարանի դատական ակտը վերադաս դատական ատյան բողոքարկելու միջոցով արդար դատաքննության իրավունքի ապահովմանը, ինչը նվազեցնում է նաև դատական պաշտպանության իրավունքի իրականացման արդյունավետությունը: Պատճառաբանված դատական ակտի կայացման կամ դատական ակտի հիմնավորման պա-

հանջի անհրաժեշտությունը դատական պաշտպանության միջոցներից, մասնավորապես՝ դատական ակտի բողոքարկման իրավունքից արդյունավետորեն օգտվելու հնարավորության իրականացումն է: Դատական ակտում պատճառաբանական մասի առկայությունը ապահովում է բողոքարկման իրավունքի լիարժեք իրացումը, որը բխում է հենց ՀՀ քաղաքացիադատավարական օրենսդրությունից: Այսպես, ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 210-րդ հոդվածի առաջին մասի 4-րդ և 5-րդ կետերի համաձայն՝ վերաքննիչ բողոքը կազմվում է գրավոր, որտեղ պետք է նշվեն՝ նյութական կամ դատավարական իրավունքի նորմի այն խախտման մասին, որն ազդել է գործի ելքի վրա, ինչպես նաև վերաքննիչ բողոքում նշված նյութական կամ դատավարական իրավունքի նորմերի խախտման, ինչպես նաև գործի ելքի վրա դրանց ազդեցության վերաբերյալ հիմնավորումները: Եթե ՀՀ ՔԳՕ 132-րդ հոդվածը սահմանում է առաջին ատյանի դատարանի՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտի կառուցվածքը և բովանդակությունը, առանձնացնելով նաև վճռի պատճառաբանական մասը, ապա նույն օրենսգրքի 144-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 4-րդ կետի համաձայն՝ առանձին ակտի ձևով կայացված որոշման մեջ պետք է նշվեն շարժառիթները, որոնցով դատարանը հանգել է հետևությունների՝ օրենքների և այլ իրավական ակտերի վկայակոչմամբ:

Հետևում է, որ դատավարական օրենսդրության՝ վերաքննիչ բողոքին ներկայացված պահանջները ապահովելու համար անհրաժեշտ է, որ կայացված դատական ակտը կիրառված համապատասխան նյութական կամ դատավարական իրավունքի նորմերին հղում ունենա, այսինքն, լինի պատճառաբանված: Հակառակ պարագայում կարող է այնպես ստացվել, որ կողմն ուղղակիորեն հնարավորություն չունենա վերաքննիչ բողո-

Քաղաքացիական դատավարություն

քում նշել նյութական կամ դատավարական իրավունքի նորմի այն խախտման մասին, որն ազդել է գործի ելքի վրա, ինչպես նաև վերաքննիչ բողոքում նշված նյութական կամ դատավարական իրավունքի նորմերի խախտման և գործի ելքի վրա դրանց ազդեցության վերաբերյալ հիմնավորումները⁴: Ստացվում է, որ բողոքարկողը չի կարողանում նաև պահպանել վերաքննիչ բողոքի ձևի և բովանդակության վերաբերյալ ՀՀ ՔԴՕ 210-րդ հոդվածի 4-րդ և 5-րդ կետերով նախատեսված պահանջները, ինչը վերաքննիչ դատարանի կողմից բողոքը վերադարձնելու հիմք է:

Հիմնավորված դատական ակտ ստանալու և վերաքննիչ բողոքարկման իրավունքների փոխկապվածության մասին նշել է նաև Եվրոպական դատարանն իր նախադեպերում, մասնավորապես. «Պայմանավորվող պետությունները 6-րդ հոդվածի պարտադիր պահանջները պահպանելու համար միջոցների ընտրության հարցում օգտվում են մեծ ազատությունից: Սակայն դատավորները պետք է բավարար հստակ ցույց տան այն շարժառիթները, որի վրա հիմնվում են: Այդպիսով, անձն իրեն պատկանող բողոքարկման իրավունքը կարող է օգտագործել արդյունավետորեն⁵: Ուստի կարելի է վստահաբար նշել, որ դատական ակտի պատճառաբանական մասն անհրաժեշտ է դատական ակտի բողոքարկման իրավունքի իրականացման համար:

Գործող քաղաքացիադատավարական օրենսդրությունը դատական ակտում պատճառաբանական մասի բացակայությունը թույլ է տալիս բողոքարկելու այն հենց դատավարական իրավունքի նորմի խախտման հիմքով՝ հաշվի չառնելով գործի ելքի վրա ազդեցությունը: Եթե վերաքննիչ դատարանը բոլոր դեպքերում պետք է բեկանի չպատճառաբանված դատական ակտը, ապա մենք այստեղ գործ ունենք արդեն դատական

ակտն անվերապահորեն բեկանելու հիմքի հետ: Բեկանելով առաջին ատյանի դատարանի վճիռը և գործը նոր քննության ուղարկելով՝ վերաքննիչ դատարանն ապահովում է պատճառաբանված նոր դատական ակտի կայացումը, ինչը գործին մասնակցող անձանց վերաքննիչ բողոքարկման իրավունքի լիարժեք իրականացման համար իրավական երաշխիք է:

ՀՀ Սահմանադրության 18-րդ հոդվածի 1-ին մասն իրավունքների և ազատությունների ներպետական իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցների շարքում գլխավորը և առաջնայինն իրավացիորեն համարում է դատական պաշտպանությունը և դրանից հետո նշում պետական այլ մարմիններին վերապահվող պաշտպանության միջոցների մասին: Սուբյեկտիվ իրավունքների դատական պաշտպանության գլխավոր նախապայմանն ամենից առաջ պետության՝ յուրաքանչյուր խախտված իրավունք որոշակի ընթացակարգի միջոցով վերականգնելու պարտականությունն է: Եթե բացակայում է իրավունքների պաշտպանության և վերականգնման **արդյունավետ** ընթացակարգը, ապա օրենսդրությամբ ամրագրված ցանկացած այլ իրավունք հռչակագրային դրույթ է⁶:

Չի կարելի անտեսել նաև ողջամիտ ժամկետներում գործի քննության և արդարադատության արդյունավետության սկզբունքները, որոնք քաղաքացիական դատավարությունում պակաս իրավական արժեքում չունեն: Այսպես, Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի DH (97) հանձնարարականում, որն ընդունվել է Իտալիայում ձևավորված քաղաքացիական գործերի քննության ողջամիտ ժամկետների խախտման պրակտիկայի կապակցությամբ, ընդգծվել է. «Արդարադատության իրականացման չափազանց ձգձգումը լուրջ վտանգ է ներկայացնում իրավունքի գերակայու-

թյան համար»⁷: Ներպետական մարմիններում դատաքննության կամ այլ իրավական վարույթի տևողության ժամկետը գնահատելիս Եվրոպական դատարանն առաջնորդվում է նաև այն սկզբունքով, որ ողջամիտ ժամկետի պահանջի խախտումը կարող է կատարվել միայն պետության մեղքով տեղի ունեցած ձգձգումներով: Ընդ որում, պատասխանող Կառավարությունը չի կարող քաղաքացիական և քրեական գործերի քննությունը ողջամիտ ժամկետում կազմակերպելու իր պարտավորությունից շեղումը պատճառաբանել ներպետական դատարանների ծանրաբեռնվածությամբ: Եվրոպական դատարանը բազմիցս մերժել է պատասխանող կառավարությունների նման պատճառաբանությունը՝ ընդգծելով, որ Կոնվենցիան Պայմանավորվող պետություններին պարտավորեցնում է իրենց իրավական համակարգերը կազմակերպել այնպես, որ դատարանները կարողանան ապահովել 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի պահանջները, ներառյալ՝ «ողջամիտ ժամկետի» պահանջը:

Եվրոպական դատարանն ընդունում է, որ ներպետական դատարանների աշխատանքի ժամանակավոր ծանրաբեռնվածությունը չի հանգեցնում Պայմանավորվող պետության պատասխանատվության, եթե պետությունը ձեռնարկում է նմանաբնույթ բացառիկ իրավիճակը շտկելուն ուղղված անհապաղ արդյունավետ գործողություններ: Ըստ Եվրոպական դատարանի՝ դատաքննության տևողության ողջամտությունը գնահատելիս հաշվի է առնվում ոչ միայն դատաքննության տևողությունն առաջին ատյանի դատարանում, այլ նաև դատաքննության տևողությունը վերաքննիչ և վճռաբեկ դատարաններում, մասնավորապես՝ Կուդալն ընդդեմ Լեհաստանի գործով պատասխանող Կառավարությունը պնդել է, որ դատաքննությունն ավարտվել է վերաքննիչ դատարանի կայացրած վերջնական դատավճռով, և դատաքննության տևողության մեջ չէր

կարող հաշվարկվել վճռաբեկ դատարանում բողոքի քննության ժամանակահատվածը՝ նկատի ունենալով, որ վճռաբեկ բողոքը վերջնական դատավճիռների դեմ պաշտպանության բացառիկ միջոց է:

Եվրոպական դատարանը, մերժելով պատասխանող Կառավարության այս փաստարկումը, վկայակոչել է իր հետևյալ մտեցումը՝ թեև Կոնվենցիան պետություններին չի պարտադրում ստեղծել վերաքննիչ կամ վճռաբեկ դատարաններ, այնուամենայնիվ պետք է ապահովվի, որ շահագրգիռ անձինք այդ դատարաններում ևս օգտվեն 6-րդ հոդվածով նախատեսված երաշխիքներից: Հետևաբար դատաքննության ընդհանուր տևողության ողջամտությունը գնահատելիս պետք է հաշվի առնվի նաև վարույթների տևողությունը վերաքննիչ և վճռաբեկ դատարաններում⁸:

Եվրոպական դատարանի կողմից հայտնված իրավական դիրքորոշման համաձայն՝ այնքանով, որքանով վերաքննիչ կամ վճռաբեկ դատարանում գործի քննությունը կարող է ազդել գործի ելքի վրա, այդ ատյաններում գործի քննության ժամանակը նույնպես ողջամիտ ժամկետի պահպանվածությունը գնահատելիս պետք է դիտարկել գործի քննության ընդհանուր ժամկետի մեջ: Ավելին, անգամ վարույթի այնպիսի փուլեր, որոնք ըստ էության լրացուցիչ են հիմնական քննությանը, ինչպիսիք, օրինակ, կատարողական վարույթը կամ պետական տուրքերի հետ կապված հարցերն են, նույնպես պետք է դիտարկվեն տվյալ ժամկետի մեջ⁹:

Հետևաբար, գործի քննության ժամկետի «ողջամտությունը» վերաբերում է ընդհանրապես դատական քննության բոլոր փուլերին, և կարելի է ասել, որ այս պարագայում առավել նպատակահարմար է օգտագործել *«իրավունքի պաշտպանության ողջամիտ ժամկետ»* եզրույթը: Դատարան դիմելու նպատակը

Քաղաքացիական դատավարություն

ՀՈՒՏԵՄԲԵՐ 2012 10 (159)

ՂԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

40

խախտված կամ վիճարկվող իրավունքների, ինչպես նաև օրինական շահերի պաշտպանությունն է, ուստի, ողջամիտ ժամկետներում գործի (բոլոր դատական ատյաններում) քննությունն ապահովում է նաև ողջամիտ ժամկետներում իրավունքների պաշտպանությունը: Միայն իրավունքների ժամանակին պաշտպանությունը կարող է արդյունավետ համարվել: Այստեղ տրամաբանական հարց է առաջանում՝ ճիշտ է արդյոք վերաքննիչ դատարանին գործն ըստ էության ճիշտ լուծող, սակայն չպատճառաբանված դատական ակտը պատճառաբանելու լիազորությունից զրկելը, թե ոչ: Եթե առաջին ատյանի դատարանն ըստ էության ճիշտ է լուծել գործը, սակայն չի պատճառաբանել դատական ակտը, իսկ վերաքննիչ դատարանը, բեկանելով այն, գործն ուղղելով է ստորադաս դատարան՝ նոր քննության, ստացվում է, որ առաջին ատյանում վեճը պետք է լուծվի նույն կերպ, և դատարանն ընդամենը պետք է պատճառաբանի իր կողմից կայացված՝ գործն ըստ էության լուծող ակտը: Ընդ որում, ՀՀ օրենսդրությամբ ամրագրված դատական պատճառաբանելու միայն ձևական պահանջ, և վճռում պատճառաբանական մասի բացակայությունը կարելի է դիտարկել որպես վճռի կառուցվածքին և բովանդակությանը՝ ՀՀ ՔԴՕ 132-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանված պահանջների խախտում: Չպետք է անուշադրության մատնել նաև ձևական նկատառումներով դատական ակտը բեկանելու արգելքը: Ճիշտ է, չպատճառաբանված դատական ակտի ճշտությունը ստուգելը վերադաս դատական ատյանի համար դժվար է, սակայն անհնարին չէ: Ուստի բոլոր դեպքերում բեկանման ենթակա համարելով գործն ըստ էության ճիշտ լուծող, սակայն չպատճառաբանված դատական ակտը, անհարկի ձգձգվում է նաև սուբյեկտիվ իրավունքների պաշտպանությունը:

Օրենսդրորեն բացառելով չպատճառաբանված դատական ակտի գոյությունը՝

մեր՝ մենք այս մասով չենք կարող երաշխավորել դատարանների իրավաչափ վարքագիծը, և վստահ լինել, որ այսուհետ բոլոր դատական ակտերը պատճառաբանված են լինելու: Օրինակ՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքով որոշակի հանցակազմ պարունակող արարքներն արգելելը և դրանց համար պատիժ սահմանելը դեռևս չի նշանակում, որ Հայաստանում բացառվել է հանցագործությունների կատարման հնարավորությունը: Հակառակը՝ օրենսդրորեն պետք է ապահովել ՀՀ քաղաքացիական դատավարությունում ոչ իրավաչափ ակտերի շտկման և իրավունքների արդյունավետ պաշտպանության իրավական կառուցակարգերը:

Գործն ըստ էության ճիշտ լուծող չպատճառաբանված դատական ակտի բեկանումն արդարացված է վերաքննիչ բողոքարկման իրավունքի լիարժեք իրականացումն ապահովելու տեսանկյունից: Սակայն այն բացառիկ դեպքերում, երբ վերաքննության արդյունքում պարզվում է, որ առաջին ատյանի դատարանի՝ գործն ըստ էության ճիշտ լուծող դատական ակտի կայացման համար հնարավոր է միայն մեկ պատճառաբանություն կամ վեճի լուծման տարբերակից ակնհայտորեն բխում է վճռի կոնկրետ հիմնավորումը, առավել արդյունավետ է վերաքննիչ դատարանի՝ գործն ըստ էության ճիշտ լուծող դատական ակտը պատճառաբանելու լիազորության կիրառումը¹⁰:

Մեր կարծիքով, ՀՀ սահմանադրական դատարանի ՍԴՈ-896 15.06.2010թ. որոշմամբ վերացվել է ձևականորեն ոչ իրավաչափ դատական ակտը շտկելու և սուբյեկտիվ իրավունքները ողջամիտ ժամկետում արդյունավետ պաշտպանելու հնարավորությունը: Մինչդեռ, ճիշտ կլիներ, որ պահպանվեր վերաքննիչ դատարանի վերոնշյալ լիազորությունը, սակայն կիրառման իրավաչափության համար որպես չափորոշիչներ սահմանվեին գործն ըստ էության ճիշտ լուծելու ակնհայտությունը, բացառիկությունը և ար-

դարադատության արդյունավետության շահերից բխելու հանգամանքը: Հետևաբար, առաջարկում ենք ՀՀ ՔԳՕ 221-րդ հոդվածի 1-ին մասը լրացնել հետևյալ խմբագրությամբ 11 կետով. «Վերաքննիչ դատարանը **քացառիկ** դեպքերում մերժում է վերաքննիչ բողոքը, սակայն եթե դատարանի կայացրած՝ գործն **ակնհայտորեն** ճիշտ լուծած դատական ակտը պատճառաբանված չէ, ապա պատճառաբանում է անփոփոխ թողնված դատական ակտը, եթե **դա բխում է արդարադատության արդյունավետության շահերից**»:

Ողջամիտ ժամկետներում գործի քննության և սուբյեկտիվ իրավունքների արդյունավետ պաշտպանության հանգամանքներով է պայմանավորված ՀՀ ՔԳՕ 221-րդ հոդվածի 1-ին մասի 4-րդ կետով նախատեսված՝ ստորադաս դատարանի ակտը մասնակիորեն բեկանելու և փոփոխելու լիազորությունը, եթե ստորադաս դատարանի հաստատած փաստական հանգամանքները հնարավորություն են տալիս կայացնելու նման ակտ, և եթե դա բխում է արդարադատության արդյունավետության շահերից: Խոսքը վերաբերում է առաջին ատյանի դատարանի կողմից հաստատված հանգամանքների հիման վրա վճռի եզրափակիչ մասի փոփոխության մասին, երբ վերաքննիչ դատարանը մասնակիորեն բեկանում և փոփոխում է դատական ակտը: Օրինակ՝ դատական ակտի վերաքննության արդյունքում վերաքննիչ դատարանը պարզում է, որ առաջին ատյանի դատարանը ճիշտ է գնահատել անմիջականորեն հետազոտված ապացույցները և հաստատել գործի փաստական հանգամանքները, սակայն վճռի եզրափակիչ մասում սխալ է լուծել վեճը: Ստացվում է, որ դատարանի վերջնական եզրահանգումները չեն բխում գործով դատարանի կողմից հաստատած փաստական հանգամանքներից կամ վճռի եզրափակիչ մասը չի համապատասխանում պատճառաբանական մասին¹¹: Նման դեպքում

գործը ողջամիտ ժամկետում քննելու և արդարադատության արդյունավետության շահերը պահանջում են, որպեսզի վերաքննիչ դատարանը առաջին ատյանի դատարանի կողմից ճիշտ հաստատած փաստական հանգամանքներին համապատասխանող ակտ կայացնի՝ մասնակիորեն բեկանելով և փոփոխելով վճիռը: Ընդ որում, վերոնշյալ լիազորության կիրառումը ենթադրում է առաջին ատյանի դատարանի վճռի միայն մասնակի բեկանում և փոփոխում: «Բեկանել» նշանակում է «վերացնել», ուստի, հնարավոր չէ ամբողջությամբ վերացնելով դատական ակտը՝ միաժամանակ այն փոփոխության ենթարկել:

Լրացուցիչ պարզաբանման կարիք ունի նաև ՀՀ ՔԳՕ 221-րդ հոդվածի 1-ին մասի 3-րդ կետով նախատեսված՝ վերաքննիչ դատարանի կողմից դատական ակտն ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բեկանելու և կողմերի հաշտության համաձայնությունը հաստատելու լիազորությունը: Վերաքննիչ դատարանն ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բեկանում է դատական ակտը՝ ելնելով այն հանգամանքից, թե կողմերի հաշտության համաձայնությունը հարցերի ինչ շրջանակ է կարգավորում՝ վճռով սահմանված իրավահարաբերությունը կարգավորում է ամբողջությամբ, թե մասնակիորեն: Ինչ վերաբերում է կողմերի հաշտության համաձայնությունը հաստատելուն, ապա թե գործնականում, թե տեսականորեն հաշտության համաձայնությունը մասնակիորեն հաստատել հնարավոր չէ: Հաշտության համաձայնությունը մեկ միասնական ակտ է, և դատարանը պետք է դրան ամբողջական գնահատական տա: Եթե կողմերի հաշտության համաձայնությունը մասնակիորեն է հակասում օրենքին, ապա ինքնաբերաբար այն դառնում է անօրինական, և դատարանը չի կարող մասնակիորեն հաստատել այն: Հակառակ դեպքում ստացվում է, որ դատարանը մասնակիորեն հաստատելով համաձայնությունը և մասնակիորեն բեկանե-

Քաղաքացիական դատավարություն

լով դատական ակտը՝ խոչընդոտում է տնօրինչականության սկզբունքի իրացմանը, մասնավորապես, կողմերի հաշտության համաձայնությունը փոխադարձ զիջումների, ինչպես նաև իրավունքներ և պարտականություններ սահմանելու միջոցով վեճը կարգավորելու ձև է: Եթե դատարանը հաստատում է զիջումների, ինչպես նաև իրավունքների և պարտականությունների մի մասը, հրամայական ձևով ազդում է վեճի լուծման տարբերակի վրա: Ուստի, օրենքին կողմերի հաշտության համաձայնությունը հակառակ է դեպքում դատարանը պետք է չհաստատի այն, որպեսզի դատարանի պատճառաբանությունների հիման վրա կողմերը հնարավորություն ունենան վերացնել օրենքի և համաձայնության միջև առկա անհամապատասխանությունները: Ընդ որում, դատարանի կողմից հաշտության համաձայնությունը չհաստատելու պարագայում (այս դեպքում կայացվում է արձանագրային որոշում) ՀՀ քաղաքացիադատավարական օրենքը վերադասության կարգով անմիջական բողոքարկման հնարավորություն չի նախատեսում:

Մեր կարծիքով խնդրահարույց է նաև ՀՀ ՔՂ-Օ 221-րդ հոդվածի 1-ին մասի 5-րդ կետով նախատեսված՝ վերաքննիչ դատարանի կողմից դատական ակտն ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բեկանելու և հայցն ամբողջովին կամ մի մասով առանց քննության թողնելու լիազորության իրավակարգավորումը, մասնավորապես՝ վերաքննիչ դատարանը հայցն ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն առանց քննության է թողնում, եթե առաջին ատյանում գործի քննության ժամանակ առկա են եղել առանց քննության թողնելու հիմքեր, և դատարանը դրանց համապատասխան իրավական գնահատականի չի արժանացրել: Ընդ որում, ՀՀ ՔՂ-Օ 103-րդ հոդվածը նախատեսում է հայցը կամ **դիմումն** առանց քննության թողնելու հիմքերը, որտեղ, ի թիվս այլոց, սահմանվել է հատուկ վա-

րույթի կարգով քննվող գործերով դիմումն առանց քննության թողնելու մեկ հիմք՝ դատարանը դիմումը թողնում է առանց քննության, եթե իրավաբանական նշանակություն ունեցող փաստերի հաստատման կամ ըստ ներկայացնողի և օրդերային կորցրած արժեքի վերականգնումը հրավումքները վերականգնելու մասին դիմումը քննելիս վեճ է ծագել իրավունքի մասին: Մինչդեռ, ՔՂ-Օ 221-րդ հոդվածի 1-ին մասի 5-րդ կետով նախատեսվել է միայն վերաքննիչ դատարանի կողմից հայցն ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն առանց քննության թողնելու հնարավորությունը: Իրավաբանական նշանակություն ունեցող փաստերի հաստատման վերաբերյալ գործերի քննության պրակտիկայում հանդիպում են դեպքեր, երբ պահանջի քննության ընթացքում վեճ է ծագում իրավունքի մասին, սակայն դատարանը, անտեսելով այդ հանգամանքը, վճիռ է կայացնում: Օրինակ՝ Արաբկիր և Քանաքեռ-Զեյթուն վարչական շրջանների ընդհանուր իրավասության դատարանի 08.12.07թ. վճռով հաստատվել էր Լ. Ամիրյանի կողմից ժառանգությունն ընդունելու փաստը, իսկ Մյասնիկյան պողոտային հարող տարածքում գտնվող տան, հողամասի նկատմամբ Ռ. Եսայանի հավակնության փաստը և վարույթ ներգրավվելու մասին հայտարարությունն անտեսվել ու գործի նյութերում տեղ չէր գտել: Նման դեպքերում դատական պրակտիկայում վճիռը բեկանվում է գործին մասնակից չդարձված անձանց բողոքով, որոնց իրավունքների և պարտականությունների վերաբերյալ դատարանը կայացրել է գործն ըստ էության լուծող դատական ակտ (ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի որոշում): Մինչդեռ ճիշտ կլինի, որպեսզի վերաքննիչ դատարանն ամբողջությամբ բեկանի դատական ակտը և ՔՂ-Օ 103-րդ 4-րդ մասով նախատեսված կարգով առանց քննության թողնի դիմումը, ինչը կնշանակի, որ գործի նոր քննության ժամանակ առաջին ատյանի դա-

ՀՈՒՑԵՆՄԲԵՐ 2012 10 (159)

ՂԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

Քաղաքացիական դատավարութուն

տարանը հայցային վարույթի կանոններին համապատասխան պետք է լուծի իրավունքի մասին կողմերի միջև ծագած վեճը:

Այսպիսով, ԶԳՕ-ով նախատեսված վերաքննիչ դատարանի առարկայական լիազորությունների ուսումնասիրությունը

մեզ թույլ է տալիս ոչ միայն դասակարգման ենթարկել դրանք, այլև բացահայտել օրենսգրքում խնդրո առարկային վերաբերող առկա իրավակարգավորման թերությունները և դրանց վերացմանն ուղղված հստակ առաջարկներ ներկայացնել:

1. *Васьковский Е. В.* Курс гражданского процесса. Субъекты и объекты процесса, процессуальные отношения и действия. М., Бр. Башмаковы, 1913, Т. 1, с. 56. *Кац А. К., Козлов А. Ф., Комиссаров К. И., Осипов Ю. К.* Некоторые вопросы теории советского гражданского процесса. //Краткая антология уральской процессуальной мысли: 55 лет кафедре гражданского процесса Уральской государственной юридической академии, с. 115-118.

2. ՀՀՊՏ 2010.06.23/28(762) Հոդ. 718:

3. Van de Hunk v. the Netherlands, Judgment of 19 April 1994, point 61.2.

4. Միջանկյալ դատական ակտերի բողոքարկման պարագայում անհրաժեշտ է հիմնավորել դատավարական իրավունքի նորմի այն խախտումը, որն ազդել է բողոք բերողի իրավունքների իրականացման վրա:

5. Case of Hadjianastassiou v. Greece, judgment, 16 դեկտեմբերի 1992 թվական, կետ 33:

6. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ/ ընդհանուր խմբագրությամբ՝ Գ. Հարությունյանի, Ա. Վաղարշյանի.- Եր.: «Իրավունք», 2010, էջ 208:

7. Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին 1950թ. նոյեմբերի 4-ի կոնվենցիայի մեկնաբանություն. Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքը, գիտական խմբագիր Գ.Հարությունյան,

Երևան, Տիգրան Մեծ, 2005, էջ 212:

8. Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին 1950թ. նոյեմբերի 4-ի կոնվենցիայի մեկնաբանություն. Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքը, գիտական խմբագիր Գ. Հարությունյան, Երևան, Տիգրան Մեծ, 2005, էջեր 213-214:

9. *Piter van Dijk*, Fried van Hoof, Arjen van Rijn, Leo Zwakk, Theory and practice of the european convention on human rights, Intersentia, Antwerpen, Oxford, 2006, p. 605.

10. Օրինակ՝ վերաքննիչ դատարանը հետազոտելով գործի նյութերը պարզում է, որ կողմերի միջև առկա են գրավոր փոխառության պայմանագրով հաստատված փոխառության հարաբերություններ, որով նախատեսված է կոնկրետ ժամկետում գումարը վերադարձնելու մասին փոխառուի պարտականությունը, գործից բացակայում են փոխառուի կողմից փոխառության գումարը վերադարձնելու մասին ապացույցները, իսկ առաջին ատյանի դատարանն էլ վճիռ է կայացրել հօգուտ փոխառուի:

11. Դիցուք փոխառության պայմանագրի հիման վրա դատարանը հաստատել է կողմերի միջև փոխառության հարաբերությունների առկայությունը, փոխառուի կողմից գումարը մասնակի վերադարձնելու փաստը, սակայն ամբողջությամբ բավարարելով փոխառուի հայցը, փոխատվության ողջ գումարը հօգուտ փոխառուի բռնագանձելու մասին վճիռ է կայացրել:

ՀՈՎՏԵՄԲԵՐ 2012 10 (159)

ՊԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

43

Վարչական դատավարություն

Ռաֆիկ ԽԱՆՂԱՆՅԱՆ

*Երևանի քաղաքապետարանի աշխատակազմի
իրավաբանական վարչության դատական
ներկայացուցչության ապահովման բաժնի պետ,
իրավագիտության թեկնածու*

ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆՈՒՄ ՆՈՐՄԱՏԻՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱԿՏԵՐԻ ԻՐԱՎԱԶԱՓՈՒԹՅԱՆ ՎԻՃԱՐԿՄԱՆ ԱՌՆՉՎՈՂ ՈՐՈՇ ՀԱՐՅԵՐ

Վարչական դատարանում նորմա-
լապես իրավական ակտերի իրավա-
չափության վիճարկումը կարևոր նշանակու-
թյուն ունի Հայաստանի Հանրապետության
քաղաքացու իրավունքների պաշտպանու-
թյան համար: Այս ինստիտուտը սկսեց գոր-
ծել Հայաստանի Հանրապետության վարչ-
ական դատարանի ստեղծումից ու Հայաս-
տանի Հանրապետության վարչական դա-
տավարության օրենսգրքի ընդունումից և կի-
րարկումից հետո: Պրակտիկան ցույց տվեց
որս կարևորությունը և միաժամանակ առա-
ջացրեց որոշ հարցեր, որոնք պահանջում են
համալիր լուծումներ:

Հայաստանի Հանրապետության վար-
չական դատավարության օրենսգրքի 135-րդ
հոդվածի համաձայն՝ վարչական դատա-
րանին ընդդատյա են պետական և տեղա-
կան ինքնակառավարման մարմինների ու
դրանց պաշտոնատար անձանց նորմատիվ
իրավական ակտերի վիճարկման վերաբեր-
յալ երկու բնույթի գործերը: Մի դեպքում
դրանք գերատեսչական նորմատիվ իրավա-
կան ակտերի, համայնքի ավագանու կամ
համայնքի ղեկավարի որոշումների՝ Հայաս-
տանի Հանրապետության Սահմանադրու-
թյանը համապատասխանությունը վիճար-
կելու վերաբերյալ գործերն են, իսկ մեկ այլ
դեպքում՝ վարչական դատարանին ընդ-
դատյա են Հայաստանի Հանրապետության
Նախագահի նորմատիվ բնույթ ունեցող ակ-
տերի, Հայաստանի Հանրապետության կա-
ռավարության, Հայաստանի Հանրապետու-
թյան վարչապետի նորմատիվ որոշումների,
գերատեսչական նորմատիվ իրավական
ակտերի, համայնքի ավագանու, համայնքի
ղեկավարի որոշումների՝ միջազգային իրա-

վունքի համընդհանուր սկզբունքներին ու
նորմերին կամ Հայաստանի Հանրապետու-
թյան Ազգային ժողովի կողմից վավերաց-
ված միջազգային պայմանագրերին կամ
Հայաստանի Հանրապետության օրենքնե-
րին համապատասխանությունը վիճարկելու
վերաբերյալ գործերը:

Հայաստանի Հանրապետության Սահ-
մանադրական դատարանը Հայաստանի
Հանրապետության Սահմանադրության
100-րդ հոդվածի 1-ին կետի համաձայն՝
որոշում է միայն Հայաստանի Հանրապե-
տության օրենքների, Ազգային ժողովի որոշ-
ումների, Հանրապետության Նախագահի
հրամանագրերի, կառավարության, վարչա-
պետի, տեղական ինքնակառավարման
մարմինների որոշումների համապատաս-
խանությունը Սահմանադրությանը:

Հայաստանի Հանրապետության Սահ-
մանադրության 93-րդ հոդվածի համաձայն՝
Հայաստանի Հանրապետությունում սահ-
մանադրական արդարադատությունն իրա-
կանացում է Սահմանադրական դատարա-
նը: ՀՀ Սահմանադրության 101-րդ հոդվածի
1-ին, 2-րդ, 3-րդ և 4-րդ կետերի համաձայն՝
Հանրապետության Նախագահը, Ազգային
ժողովի պատգամավորների առնվազն մեկ
հինգերորդը, կառավարությունը, Մարդու
իրավունքների պաշտպանը (ՀՀ Սահմա-
նադրության 101-րդ հոդվածի 8-րդ կետ)
Սահմանադրական դատարանում կարող են
վիճարկել միայն վերը նշված ակտերի սահ-
մանադրականությունը: Այլ նորմատիվ իրա-
վական ակտերի սահմանադրականությունը
Հայաստանի Հանրապետության սահմա-
նադրական դատարանում կարող են վիճար-
կել տեղական ինքնակառավարման մար-

ՀՈՎՏԵՄԲԵՐ 2012 10 (159)

ԴԱՏԱԿԱՆ
ԻՋՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

մինները (իրենց սահմանադրական իրավունքները խախտող պետական մարմինների նորմատիվ ակտերի սահմանադրականության վերաբերյալ գործեր՝ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 101-րդ հոդվածի 5-րդ կետ), դատարանները և գլխավոր դատախազը (իրենց վարույթում գտնվող կոնկրետ գործին առնչվող նորմատիվ ակտերի դրույթների սահմանադրականության վերաբերյալ գործեր՝ ՀՀ Սահմանադրության 101-րդ հոդվածի 7-րդ կետ): Այս համեմատությունից բխում է, որ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 100-րդ հոդվածի 1-ին մասում չնախատեսված գերատեսչական նորմատիվ ակտերի սահմանադրականության որոշման հնարավորությունը փոքր-ինչ սահմանափակված է: Սակայն արդյո՞ք դա նշանակում է, որ վարչական դատարաններին կարելի է վերապահել գերատեսչական նորմատիվ իրավական ակտերի սահմանադրականության որոշման գործառույթ: Որոշ հեղինակների կարծիքով, վարչական դատարանին նշված գործառույթը չպետք է տրամադրվի այն հիմնավորմամբ, որ «իրավական ակտերի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 19-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ գերատեսչական նորմատիվ իրավական ակտեր ընդունելու դեպքերը և սահմանները, որպես կանոն, որոշվում են օրենքով կամ հիմնված են օրենքի վրա: Եթե վերոնշյալ մարմիններն ընդունում են այնպիսի ակտեր, որոնք հակասում են Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությանը, ապա նախ և առաջ պետք է վիճարկել ոչ թե գերատեսչական ակտի, այլ այն օրենքի սահմանադրականությունը, որը նման ձևի կամ բովանդակության գերատեսչական ակտ ընդունելու հնարավորություն է տվել: Իսկ եթե ընդունվել է այնպիսի գերատեսչական ակտ, որը հիմնված չէ օրենքի վրա, ապա այդ դեպքում պետք է վիճարկվի ոչ թե գերատեսչական ակտի սահմանադրականությունը, այլ օրինականությունը: Նրանց կարծիքով Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատարանին՝ գերատեսչական նորմատիվ իրավական ակտերի սահմանադրականության որոշման իրավասության վերապահ-

ման դեպքում, ըստ էության, վարչական դատարանին տրվում է սահմանադրական արդարադատության գործառույթ, ինչն ընդունելի չէ: Ուստի առաջարկվում է հանել Վարչական դատավարության օրենսգրքի 135-րդ հոդվածի 1-ին կետում ամրագրված դրույթը:

Չի կարելի համաձայնվել հիշյալ դատությունների հետ, քանի որ այդ տրամաբանությամբ Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական դատարանը պետք է քննարկեր միայն օրենքների Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցը: Իսկ մնացած ենթաօրենսդրական ակտերի՝ Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողովի որոշումների, Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի հրամանագրերի, կարգադրությունների, Հայաստանի Հանրապետության կառավարության որոշումների՝ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցը չի կարող քննարկվել, քանի որ պետք է քննարկվի այդ նորմատիվ իրավական ակտերի միայն օրենքին համապատասխանության հարցը: Չէ՞ որ գերատեսչական նորմատիվ իրավական ակտերը ևս ենթաօրենսդրական ակտեր են, այն տարբերությամբ, որ վերը նշված իրավաբանական ակտերն ունեն ավելի բարձր իրավաբանական ուժ:

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 100-րդ հոդվածը, մեր կարծիքով, ինչ-ինչ պատճառներով չի ընդգրկվել գերատեսչական նորմատիվ իրավական ակտերի սահմանադրականության վերաբերյալ գործերը: Միգուցե նկատի են ունեցել այն հանգամանքը, որ հիշյալ ակտերն առաջին հերթին պետք է ընդունվեն օրենքների հիման վրա, իսկ վերջիններս էլ պետք է համապատասխանեն ՀՀ Սահմանադրությանը: Սակայն գործնականում մենք չենք կարող բացառել այն հանգամանքը, որ գերատեսչական նորմատիվ իրավական ակտը կարող է ընդունվել օրենքի և ավելի բարձր իրավաբանական նշանակություն ունեցող նորմատիվ իրավական ակտի բացակայության դեպքում և հակասել օրենքին: Գերատեսչական նորմատիվ իրավական ակտեր

Վարչական դատավարություն

են ընդունում կազմակերպական իրավական ձևերով իրարից տարբերվող բազմաթիվ մարմիններ՝ Հայաստանի Հանրապետության նախարարությունները, Հայաստանի Հանրապետության պետական կոմիտեները, Հայաստանի Հանրապետության պետական ծառայությունները, Հայաստանի Հանրապետության գլխավոր վարչություններն ու վարչությունները և Հայաստանի Հանրապետության ողջ տարածքում վարչարարություն իրականացնող պետական այլ մարմիններ, հետևաբար այս հիմնախնդիրն ավելի քան արդիական է:

Մեր կարծիքով, առաջին, քանի որ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության նորմերն ունեն անմիջական գործունեություն, հետևաբար գերատեսչական ակտը կարող է ընդունվել առանց համապատասխան օրենքի առկայության, եթե դա չի վերաբերում Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 83.5 հոդվածում նշված իրավական կարգավորման ենթակա այն հարցերի ընդարձակ շրջանակին, որոնք պետք է կարգավորվեն միայն օրենքով: Հետևաբար խիստ նեղացված է այն հարցերի շրջանակը, որոնք կարող են ընդունվել ենթաօրենսդրական ակտերի միջոցով, առանց համապատասխան օրենքի ընդունման:

Երկրորդ՝ այնուամենայնիվ առկա է այն հանգամանքը, որ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 100-րդ հոդվածի 1-ին մասում չնախատեսված գերատեսչական նորմատիվ ակտերի սահմանադրականության որոշման հնարավորությունը սահմանափակված է: Սահմանադրական դատարանում դրանց սահմանադրականության վիճարկման հնարավորություն է նախատեսված միայն Ազգային ժողովի որոշումների, Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի հրամանագրերի, կառավարության, վարչապետի որոշումների, տեղական ինքնակառավարման մարմինների, բայց ոչ գերատեսչական ակտերի համար: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ մի շարք ենթաօրենսդրական ակտերի սահմանադրականությունը որոշելու հարցը չի ընդգրկվել Հայաստանի Հանրապետության

Սահմանադրության 100-րդ հոդվածի 1-ին մասում, իսկ սահմանադրական փոփոխությունների ընթացակարգը շատ բարդ է, ընդունվել է Վարչական դատավարության օրենսգրքի 135-րդ հոդվածի 1-ին կետում ամրագրված դրույթը:

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 93-րդ հոդվածի համաձայն. «Հայաստանի Հանրապետությունում սահմանադրական արդարադատությունն իրականացնում է Սահմանադրական դատարանը»: Սակայն ի տարբերության վերը նշված հոդվածի, Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 91-րդ հոդվածում ուղղակիորեն նշված է. «Հայաստանի Հանրապետությունում արդարադատությունն իրականացնում են միայն դատարանները»: Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 93-րդ հոդվածում նման սահմանափակում չկա, իսկ սահմանադրական արդարադատությունը արդարադատության տեսակ է: Հետևաբար Վարչական դատավարության օրենսգրքի 135-րդ հոդվածի 1-ին կետը չի հակասում է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 93-րդ հոդվածին:

Վարչական դատարանը դատավորների ավելի մեծ թվաքանակ ունի, հետևաբար ավելի քիչ ժանրաբեռնված կարող է լինել ու գործնականում ավելի մատչելի է դիմել վարչական դատարան:

Յու. Մերգեևն առաջարկում է վարչական դատարանների իրավասությանը ենթակա գործերը բաժանել երկու խմբի ա) Նախագահի, կառավարության նորմատիվ-իրավական ակտերի վիճարկման վերաբերյալ գործեր, բ) գործադիր իշխանության այլ մարմնի ակտերի վիճարկման վերաբերյալ գործեր: Եթե առաջին խումբ նորմատիվ-իրավական ակտերի վիճարկման վերաբերյալ գործերով կողմերը համաձայն չեն վարչական դատարանի որոշման հետ, ապա կարող են դիմել Սահմանադրական դատարան սահմանադրական դատավարության կարգով վերջնական որոշում կայացնելու համար¹: Ըստ այդմ Սահմանադրական դատարանը կարող է հանդիսանալ վարչական դատարանների վերադաս դատական ատյան: Ռուսաստա-

նի Գաշնուքյան Գերագույն դատարանի պլենումն իր դիրքորոշումը հայտնել է 1995 թվականի դեկտեմբերի 31-ի որոշմամբ, որի 2-րդ կետում տրվում են այն դեպքերը, երբ դատարանները Սահմանադրությունը կիրառում են անմիջականորեն՝ 1. երբ Սահմանադրությամբ ամրագրված նորմը լրացուցիչ կարգավորման կարիք չունի և օրենքի ընդունման պահանջը բացակայում է, 2. երբ դատարանը կգտնի, որ Սահմանադրությունից առաջ կամ դրանից հետո ընդունված օրենքը հակասում է Սահմանադրությանը և այլն: Նույն որոշման 3-րդ կետի համաձայն՝ կիրառվող կամ կիրառված օրենքի՝ Սահմանադրության համապատասխանության հարցի ամորոշության դեպքում դատարանը դիմում է Սահմանադրական դատարան²: Ն. Վիտորուկը նշում է. «Պետք է համաձայնել, որ եթե դատարանը, հաշվի առնելով գործի փաստական հանգամանքները, կհամոզվի, որ Սահմանադրության նորմը բավարար է օրինական և հիմնավոր որոշում կայացնելու համար, նա կարող է անմիջականորեն կիրառել Սահմանադրության նորմը՝ անտեսելով այն օրենքը, որը դատարանի համոզմամբ հակասահմանադրական է: Սակայն, այս իրավիճակում դատարանը չի ազատվում այդ օրենքի սահմանադրականությունը որոշելու հարցով Սահմանադրական դատարան դիմելու պարտականությունից, հակառակ դեպքում նա կխախտի օրինականության սկզբունքը»³: Ինչպես արդեն նշել ենք, ՀՀ Սահմանադրությունում ամրագրված է ՀՀ Սահմանադրության անմիջական գործողության մասին դրույթ, որն առաջին հերթին նշանակում է, որ դատարանը գործերի քննության ընթացքում կարող է և նույնիսկ պարտավոր է առաջնության կարգով կիրառել սահմանադրական նորմը:

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 101-րդ հոդվածի 6-րդ կետի համաձայն՝ Սահմանադրությամբ և Սահմանադրական դատարանի մասին օրենքով սահմանված կարգով Սահմանադրական դատարան կարող են դիմել նաև յուրաքանչյուր ոք կոնկրետ գործով, երբ առկա է դատարանի վերջնական ակտը, սպառվել են դատական պաշտպանության բոլոր միջոց-

ները և վիճարկում այդ ակտով իր նկատմամբ կիրառված օրենքի դրույթի սահմանադրականությունը:

Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքի 135-րդ հոդվածի համաձայն՝ վարչական դատարանին ընդդատյա են նաև Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի նորմատիվ բնույթ ունեցող ակտերի, Հայաստանի Հանրապետության կառավարության, Հայաստանի Հանրապետության վարչապետի նորմատիվ որոշումների, գերատեսչական նորմատիվ իրավական ակտերի, համայնքի ավագանու, համայնքի ղեկավարի որոշումների՝ միջազգային իրավունքի համընդհանուր սկզբունքներին ու նորմերին կամ Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողովի կողմից վավերացված միջազգային պայմանագրերին կամ Հայաստանի Հանրապետության օրենքներին համապատասխանությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերը: «Իրավական ակտերի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 4-րդ հոդվածում ամրագրված է Հայաստանի Հանրապետությունում ընդունվող գերատեսչական ակտերի համակարգը:

Այն դեպքում, երբ սահմանված կարգով վիճարկվում է որևէ նորմատիվ իրավական ակտի համապատասխանությունը միջազգային իրավունքի համընդհանուր սկզբունքներին և նորմերին կամ Հայաստանի Հանրապետության կողմից վավերացված միջազգային պայմանագրերին կամ Հայաստանի Հանրապետության օրենքներին, վարչական դատարանն այդ գործերով դատական ակտ կայացնելիս ստուգում և պարզում է նաև տվյալ ակտի համապատասխանությունը Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությանը, եթե դա վերապահված չէ Սահմանադրական դատարանի իրավասությանը:

Ստուգման արդյունքում պարզելով վիճարկվող ակտի անհամապատասխանությունը Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությանը՝ վարչական դատարանն այն անվավեր է ճանաչում այդ հիմքով՝ անկախ հայցվորի պահանջից: Ինչ վերաբերում է ավելի բարձր իրավաբանական

Վարչական դատավարություն

ուժ ունեցող նորմատիվ ակտերին (բացի Սահմանադրությունից և օրենքից)՝ այլ նորմատիվ իրավական ակտերի համապատասխանությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերին, ապա այն դեպքում, երբ սահմանված կարգով վիճարկվում է որևէ նորմատիվ ակտի համապատասխանությունն ավելի բարձր իրավաբանական ուժ ունեցող նորմատիվ ակտին, ապա վարչական դատարանն այդ գործերով միջանկյալ դատական ակտ կայացնելիս ստուգում և պարզում է նաև՝ վիճարկվող ակտի համեմատ ավելի բարձր ուժ ունեցող ենթաօրենսդրական ակտերի համապատասխանությունը Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությանը, Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերին և օրենքներին: Անվավեր ճանաչված նորմատիվ իրավական ակտերն իրենց իրավաբանական ուժը կորցնում են դրանք անվավեր ճանաչելու մասին վարչական դատարանի դատական ակտի հրապարակման պահից, եթե վարչական դատարանի որոշմամբ չի նախատեսվում, որ այդ ակտերն իրավաբանական ուժ չունեցող են հանդիսանում դրանց ուժի մեջ մտնելու պահից կամ մեկ այլ պահից:

Նորմատիվ իրավական ակտն անվավեր ճանաչելու մասին դատական ակտերն օրինական ուժի մեջ մտնելու պահից վերականգնվում է այն իրավական վիճակը, որը գոյություն ուներ համապատասխանաբար վարչական դատարանի դատական ակտի կամ այդ ակտերի ուժի մեջ մտնելուց առաջ:

Իրենց ուժի մեջ մտնելու պահից անվավեր ճանաչված նորմատիվ իրավական ակտերի հիման վրա ընդունված կամ դրանց բովանդակությունը վերարտադրող նորմատիվ իրավական այլ ակտերը նույնպես կորցնում են իրենց իրավաբանական ուժը:

Ուժի մեջ մտնելու պահից անվավեր ճանաչված նորմատիվ իրավական ակտերի, ինչպես նաև դրանց հիման վրա ընդունված կամ դրանց բովանդակությունը վերարտադրող նորմատիվ իրավական ակտերի կիրառման վերաբերյալ կատարված վարչական և դատական ակտերը պետք է վերանայվեն դրանք ընդունած (կայացրած) վարչական մարմինների և դատարանների կողմից՝ շա-

հագրված անձանց պահանջով, եթե ընդունվել են անվավեր ճանաչված նորմատիվ իրավական ակտերի՝ ուժը կորցնելուն նախորդող վերջին երկու տարվա ընթացքում: Նորմատիվ իրավական ակտերի կիրառման հետևանքով պատճառված վնասը ենթակա է հատուցման՝ օրենքով սահմանված կարգով:

Նորմատիվ-իրավական ակտերն անվավեր չճանաչելու մասին դատարանի որոշման կատարման առանձնահատկությունները պայմանավորված են այդ դատական ակտերի բնույթով: Նորմատիվ-իրավական ակտերն օրենքին հակասող ճանաչելու մասին որոշումն ունի երկակի բնույթ՝ այն համարվում է և՛ իրավակիրառ բնույթի ակտ, և՛ իրավաստեղծ նշանակության ակտ:

Ն.Ա. Բոգդանովը նշում է, որ դատական ակտերի իրավաստեղծ բնույթն առայսօր մնում է վիճելի, սակայն նույնիսկ այն գիտնականները, որոնք դեմ են դատական նախադեպի՝ որպես իրավունքի աղբյուրի ճանաչմանը, հարկադրված ընդունում են Սահմանադրական դատարանի այն որոշումների իրավաստեղծ բնույթը, որով նորմատիվ-իրավական ակտերը ճանաչվում են Սահմանադրությանը հակասող: Նույնը, մեր կարծիքով, վերաբերում է ՀՀ վճռաբեկ դատարանի որոշումներին:

Իրավաստեղծ գործունեության ձև է համարվում ոչ միայն նոր իրավական նորմերի սահմանումը կամ փոփոխումը, այլև գործող իրավական նորմերի վերացումը: Այս տրամաբանությամբ էլ որոշ հեղինակներ վարչական մարմնի նորմատիվ-իրավական ակտերն օրենքին հակասող և անվավեր ճանաչելու մասին դատարանի որոշումները համարում են իրավաստեղծ ակտեր, իսկ դրանց ընդունմանն ուղղված գործընթացն անվանում են «բացասական իրավաստեղծագործություն»: Այն նոր հասկացություն, նոր եզրույթ է, որն ընկալվում է Սահմանադրական դատարանի կողմից իրավական ակտը հակասահմանադրական ճանաչելու եղանակով իրավական նորմերի վերացում⁴: Այս հայեցակարգի կողմնակիցների տեսանկյունից «այսպես կոչված, բացասական իրավաստեղծագործության» սուբյեկտ է ոչ

միայն Սահմանադրական դատարանը, այլ նաև վարչական արդարադատություն իրականացնող ընդհանուր կամ հատուկ իրավասության դատարանները (վարչական դատարաններ), որոնք սահմանված կարգով վիճարկվող իրավական ակտերը հակասող են ճանաչում ավելի բարձր իրավաբանական ուժ ունեցող ակտերին:

Մենք գտնում ենք, որ ճիշտ է Վ. Ներսիսյանը, ով ըստ էության ժխտում էր, այսպես կոչված, «բացասական իրավաստեղծագործությունը»: Նրա կարծիքով «Նորմատիվ-իրավական ակտերի վերացումը (ինչպես նաև դրանց ընդունումը և փոփոխումը) ոչ թե դատարանի, այլ իրավաստեղծ մարմնի բացարձակ իրավասությունն է: Դատարանն իրավասու է տալ միայն քննարկվող նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաբանական որակումը, թե արդյո՞ք այն համապատասխանում է Սահմանադրությանը կամ օրենքներին: Նորմատիվ-իրավական ակտերը Սահմանադրությանը, օրենքին չհամապատասխանելու մասին դատարանի որոշումն իրավասու իրավաստեղծ մարմինների կողմից այդ ակտը վերացնելու հիմքն է և ոչ թե ինքնին այդ ակտի վերացում»: Նշենք, որ «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 74-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական դատարանի կողմից իրավական ակտը Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությանը հակասող ճանաչվելու և ընդհանուր իրավասության դատարանի կողմից ակտն ավելի բարձր իրավաբանական ուժ ունեցող իրավական ակտերին կամ սույն օրենքով նախատեսված այլ հիմքերով այլ իրավական ակտին հակասող ճանաչվելու դեպքերում իրավական ակտն անվավեր կամ իրավաբանական ուժ չունեցող ճանաչվելու օրվան հաջորդող մեկամսյա ժամկետում անվավեր ճանաչված իրավական ակտն ընդունած իրավաստեղծ մարմինը պարտավոր է ընդունել իրավական ակտն անվավեր ճանաչելու մասին համապատասխան իրավական ակտ»:

Նորմատիվ-իրավական ակտերն օրենքին հակասելու և անվավեր ճանաչելու մասին որոշումն իր բնույթով նման է ՀՀ սահմա-

նադրական դատարանի կողմից օրենքները ՀՀ Սահմանադրությանը հակասող ճանաչելու մասին որոշմանը, երբ որոշում է կայացվում ակտը Սահմանադրությանը հակասելու վերաբերյալ, այն օրենսդիր մարմնի կողմից հաստատում կամ վավերացում չի պահանջում, դա նշանակում է, որ նորմն այլևս գոյություն չունի:

Չկատարված վարչական և դատական ակտերը չեն կարող ընդունվել կատարման կամ կատարվել, կատարողական վարույթ չի կարող հարուցվել, իսկ հարուցված կատարողական վարույթները ենթակա են անհապաղ կարճման:

Եթե նորմատիվ իրավական ակտն անվավեր չի ճանաչվել իր ուժի մեջ մտնելու պահից, ապա մինչև դրա անվավեր ճանաչվելը դրա հիման վրա ընդունված կամ դրա բովանդակությունը վերարտադրող նորմատիվ իրավական կամ անհատական այլ ակտերը մնում են ուժի մեջ, սակայն վարչական դատարանի որոշման օրինական ուժի մեջ մտնելու պահից այլևս չեն կարող կիրառվել:

ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 3-րդ հոդվածի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձ այդ օրենսգրքով սահմանված կարգով իրավունք ունի դիմելու վարչական դատարան, եթե համարում է, որ պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինների կամ դրանց պաշտոնատար անձանց վարչական ակտերով, գործողություններով կամ անգործությամբ՝ խախտվել են կամ անմիջականորեն կարող են խախտվել նրա՝ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությանը, միջազգային պայմանագրերով, օրենքներով և այլ իրավական ակտերով ամրագրված իրավունքները և ազատությունները: Նույն օրենսգրքի 135-րդ հոդվածի համաձայն՝ նորմատիվ իրավական ակտերի վիճարկման վերաբերյալ հիմք սահմանվել է դրանց համեմատ ավելի բարձր իրավաբանական ուժ ունեցող նորմատիվ ակտերին (բացի Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունից) հակասությունը:

Պրակտիկայում առաջանում է այնպիսի իրավիճակ, երբ ներկայացվում է հայցադի-

Վարչական դատավարություն

մումում՝ նորմատիվ իրավական ակտերի վիճարկման վերաբերյալ: Այդ վիճարկվող ակտն իր մեջ կարող է պարունակել նաև անհատական դրույթներ, որոնց վիճարկման հիմքը Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ երաշխավորված սեփականության իրավունքի (31-րդ հոդված) խախտումն է, որի հիմքում դրված է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ ամրագրված իրավունքի խախտման փաստը, այսինքն՝ համապատասխանության հարցը, որը Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքի 135-րդ հոդվածի իմաստով ընդդատյա չէ վարչական դատարանին, սակայն նույն օրենսգրքի 3-րդ հոդվածով սահմանված ընդհանուր կանոնին համապատասխան անձն իրավունք ունի դիմելու վարչական դատարան:

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ երաշխավորված սեփականության իրավունքի (31-րդ հոդված) պարագայում պետք է ընդգծել այն հանգամանքը, որ տվյալ հոդվածը ճշգրտվել և մանրամասնվել է Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքում և Հայաստանի Հանրապետության մի շարք օրենքներում: Հետևաբար նման դեպքերում պետք է դիտարկել այն հանգամանքը, թե արդյո՞ք վիճարկվող իրավական ակտի անհատական դրույթներն անմիջականորեն կապված են տվյալ սահմանադրական հոդվածի հետ և դրանք չեն ճշգրտվել և մանրամասնվել գործող օրենսդրությամբ: Եթե տեսականորեն ընդունենք այն, որ Հայաստանի Հանրապետության օրենքներով չի ճշգրտվել և մանրամասնվել Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության որևէ դրույթ, ապա մեր կարծիքով քաղաքացուն պետք է պատճառաբանված կարգով առաջարկել այդ մասով դիմել Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրական դատարան, նոր դրանից հետո լուծել վարչական դատարանին ընդդատյա գործը:

Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքի 135-րդ հոդվածը նախատեսում է վարչական դատարան հայցով դիմելու եռամսյա ժամկետ,

այն պահից սկսած, երբ այդ նորմը կիրառվել է անձի նկատմամբ: Գործնականում կարող է նաև առաջանալ այնպիսի իրավիճակ, երբ նորմատիվ ակտը, որը կիրառվել է անձի նկատմամբ, մեկնաբանման խնդիր ունի, այսինքն՝ ի սկզբանե հստակ չէ, թե արդյո՞ք այդ ակտը հակասում է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությանը, թե ոչ: Նկատի ունենալով այն հանգամանքը, եթե անձն ընտրել է համապատասխան վարչական ակտը վիճարկելու ընթացակարգը, սակայն վերջնական դատական ակտով դատարանի կողմից նորմատիվ ակտի դրույթների մեկնաբանությունը չի համապատասխանում Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությանը, ապա անձը բաց է թողել այս վարույթի կարգով նորմատիվ ակտը վիճարկելու պահանջ ներկայացնելու ժամկետը: Այս տեսանկյունից ժամկետի հաշվարկը պետք է նախատեսել խախտման պահից, ինչը պետք է համարել անձի նկատմամբ այդ նորմի անմիջական կիրառումը՝:

Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքի 136-րդ հոդվածի 1-3-րդ մասերով սահմանված է, թե 135-րդ հոդվածով նախատեսված գործերով ովքեր կարող են դիմել վարչական դատարան: Նույն հոդվածի 4-րդ մասը սահմանում է, որ սույն հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասերով նախատեսված դեպքերում վարչական դատարան կարելի է դիմել խախտումից հետո՝ եռամսյա ժամկետում, իսկ 3-րդ մասով նախատեսված դեպքում՝ առանց ժամկետային սահմանափակման:

Հարց է առաջանում՝ արդյո՞ք դատարանն իրավունքի խախտման պահը պետք է հաշվի այն ժամանակից, երբ ընդունվել է Կառավարության որոշումը՝ 13.11.2008 թվականը, թե երբ այն կիրառվել է՝ 04.05.2011 թվականը:

Այս հարցադրմանը պատասխանելու համար անհրաժեշտ է հաշվի առնել հետևյալ հանգամանքները՝ ա) նորմատիվ իրավական ակտի ընդունման պահը և բ) այդ ակտի կիրառման ժամկետը: Նորմատիվ իրավական ակտն ընդունման պահից առաջացնում է իրավունքներ և պարտականություններ: Սակայն տվյալ ակտն ինքնա-

բերաբար իրավունքներ չի ընձեռում իշխանական լիազորություններով չօժտված սուբյեկտներին (քաղաքացիներ, իրավաբանական անձինք): Իրենց իրավունքների իրացման համար նրանք պետք է դիմեն գործադիր իշխանության, տեղական ինքնակառավարման մարմիններին և դրանց պաշտոնատար անձանց, որոնք իրավասու են դիմողներին տրամադրել իրավունքներ: Դիմումի քննության և հարցի լուծման համար սահմանված են ժամկետներ (գործող օրենսդրության համար մեկ ամիս, իսկ որոշ դեպքերում այդ ժամկետը կարող է նաև երկարացվել համապատասխան ժամանակով): Հետևաբար դիմորդից անկախ պատճառներով կարող է ուժը կորցնել այն ակտը, որի հիման վրա նրան որևէ իրավունք է վերապահվում: Այս դեպքում, մեր կարծիքով, ճիշտ կլիներ, որ ժամկետի հաշվարկը համարեր կատարված մինչև տվյալ հարցի վերջնական լուծումը, որպեսզի այս դեպքում նորմատիվ իրավական ակտն ուժ կորցրած համարելով, չվատարացվի դիմող սուբյեկտի վիճակը:

Ամփոփելով վերը շարադրվածը՝ կարող ենք կատարել հետևյալ եզրահանգումը.

1. Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքի 135-րդ

հոդվածի համաձայն՝ վարչական դատարանին ընդդատյա են պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու դրանց պաշտոնատար անձանց նորմատիվ իրավական ակտերի վիճարկման վերաբերյալ երկու բնույթի գործերը, որոնք ունեն իրենց առանձնահատկությունները: Մի դեպքում դրանք ներառում են վիճարկվող ենթաօրենսդրական իրավական ակտերի Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությանը համապատասխանությունը, իսկ մեկ այլ դեպքում՝ միայն դրանց միջազգային իրավունքի համընդհանուր սկզբունքներին ու նորմերին կամ Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողովի կողմից վավերացված միջազգային պայմանագրերին կամ Հայաստանի Հանրապետության օրենքներին համապատասխանությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերը:

2. Քանի դեռ այդ ակտերի սահմանադրականության հարցը սահմանադրական փոփոխություններով չեն վերապահված Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական դատարանին Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատարանի կողմից այդ վեճերի քննարկումը կենսական անհրաժեշտություն է:

1. *Сергеев Ю. В.* Проблемы учреждения системы административных судов в РФ. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. М., 2006.

2. *Жилин Г. А.* Признание нормативных актов недействительными. РЮ. 1998. N7, с. 41. *Лебедев В. М.* Становление и развитие судебной власти в Российской Федерации. М., 2000. *Железнова Н. Д.* Практика судебного контроля за содержанием нормативных актов. Судебная власть в России. М., 2002, с. 84-102. Проблемы защиты публичных и частных интересов в административных судах. М., 2001.

3. *Витрук Н. В.* Конституционное правосудие. Судебное конституционное право и процесс. Учеб. пос. 2-е изд., перераб. и доп. М., Юристъ, 2005, с. 433-434.

4. *Богданова Н. А.* Конституционный суд РФ в системе Конституционного права // Вестник Конституционного суда РФ 1997, N3, с. 64.

5. *Нерсесянц В. С.* Суд не законодательствует и не управляет, а применяет право (о правоприменительной природе судебных актов). Судебная практика как источник права. М., Институт Государства и права Российской Академии наук. 1997, с. 40.

6. ՀՀ վարչական արդարադատության որոշ հիմնախնդիրների վերաբերյալ (Օրենսդրության և իրավակիրառ պրակտիկայի ուսումնասիրության արդյունքներ) զեկույց, իրավունքների պաշտպանության առանց սահմանների հասարակական կազմակերպության, Երևան, 2011, 104-105 էջեր:

Կրիմինալոգիա

Տիգրան ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ

*ԵՊՀ քրեական իրավունքի ամբիոնի հայցորդ,
ՀՀ ոստիկանության ակադեմիայի ՕՀԳ
և կրիմինալիստիկայի ամբիոնի դոցենտ,
ոստիկանության գնդապետ*

ԱՎԱՉԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԿՐԻՄԻՆԱԼՈԳԻԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Հայաստանի Հանրապետությունում, ինչպես և նախկին ԽՍՀՄ այլ պետություններում, վերջին տասը տարիներին, ընդհանուր առմամբ, արձանագրվում է բռնությանը կատարվող հանցագործությունների (այդ թվում՝ շահադիտական-բռնի մոտիվացիայով կատարվողների) աճ:¹ Մինչդեռ ժամանակ թեև ընդհանուր հանցավորության կառուցվածքում նույն ժամանակահատվածում նկատվում է նշված հանցավոր դրսևորումների մասնաբաժնի նվազում, դա չի կարող լավատեսության հիմք հանդիսանալ, քանի որ դրա հետ մեկտեղ արձանագրվում է այլ հանցագործությունների թվի ավելացում:

Ավագակությունների վերջին տարիների միտումները Հայաստանի Հանրապետությունում նույնպես բավականին անբարենպաստ են: Այդ մասին է վկայում նախ և առաջ պաշտոնական վիճակագրությունը (տե՛ս աղյուսակ 1-ը):

Աղյուսակ 1

**Ավագակությունների շարժընթացը
Հայաստանի Հանրապետությունում 2000-2010թթ.**

Տարեթիվ	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Ավագակներ	92	122	82	115	129	108	94	76	126	151	107
Ընդ. համց.ներ	12048	11483	12074	11073	10063	8875	9757	8428	9271	14339	15477

Աղյուսակից հետևում է, որ ՀՀ-ում գրանցված հանցագործությունների ընդհանուր թվում ավագակությունների մասնաբաժինը միջին հաշվարկով կազմում է 1.01%, իսկ դա բավականին մտահոգիչ ցուցանիշ է, հատկապես՝ հաշվի առնելով տվյալ հանցատեսակի հանրային վտանգավորության բնույթը և դրանից առաջացող հնարավոր հետևանքների ծանրության աստիճանը: Ընդ որում, ընդհանուր հանցավորության կառուցվածքում ավագակություններն առավելագույն մասնաբաժինն ունեցել են 2008թ. (1.36%), իսկ նվազագույնը՝ 2002թ. (0.68%):

Միաժամանակ պետք է նշել, որ ավագակությունների վերոհիշյալ մակարդակը նախ և առաջ կախված է դրանց պաշտոնական գրանցման գործընթացից: Այլ կերպ ասած՝ քննարկվող հանցագործությունների՝ պաշտոնական վիճակագրությանն անհայտ մնացած (լատենտային) մասը ներկայացված թվային տվյալներում չի արտացոլվել: Մինչդեռ մեր հետազոտությունները ցույց են տվել, որ ներկայումս Հայաստանի Հանրապետությունում բավականին բարձր է ավագակությունների լատենտայնության մակարդակը՝ դրանք իրականում գրանցվում են ավելի հազվադեպ, քան փաստացի կատարվում են: Ուստի համապատասխան վերլուծություններ իրականացնելիս անհրաժեշտ է միշտ հաշվի առնել նաև տվյալ հանգամանքը:

ՀՈՒՑԵՆՏՐԵՐ 2012 10 (159)

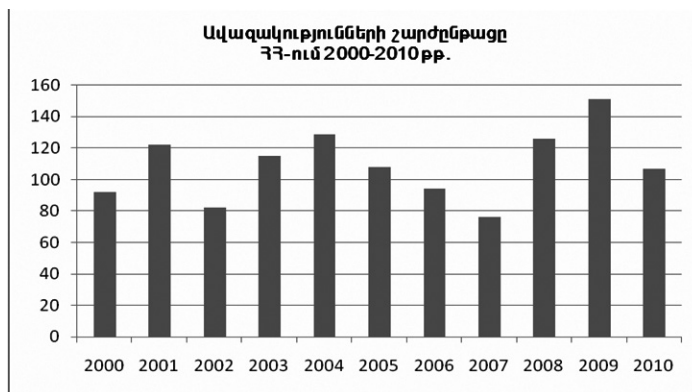
ՂԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

Աղյուսակ 1-ում ներկայացված տվյալներից հետևում է նաև, որ 2000թ. համեմատ հանրապետությունում կատարվող ավագակությունների քանակը նվազել է միայն 2002 և 2007թթ.: Իսկ նշված ժամանակահատվածում քննարկվող հանցագործությունների քանակական ցուցանիշների շղթայական փոփոխությունների առումով առկա է հետևյալ պատկերը.

Նախ՝ 2001թ. նախորդ տարվա համեմատ արձանագրվում է ավագակությունների 32.6% աճ, 2002թ. 2001թ. համեմատ՝ 32.8% նվազում, 2003թ. 2002թ. համեմատ՝ 40.2% աճ, 2004թ. 2003թ. համեմատ՝ 12.2% աճ, 2005թ. 2004թ. համեմատ՝ 16.3% նվազում, 2006թ. 2005թ. համեմատ՝ 13.0% նվազում, 2007թ. 2006թ. համեմատ՝ 19.1% նվազում, 2008թ. 2007թ. համեմատ՝ 65.8% աճ, 2009թ. 2008թ. համեմատ՝ 19.8% աճ, իսկ 2010թ. 2009թ. համեմատ՝ 29.1% նվազում:

Այսպիսով, ավագակությունների կայուն նվազում նկատվում է միայն 2004-2007թթ. ընթացքում: Մնացած տարիներին արձանագրվում է մեկ աճ, մեկ նվազում: Ընդ որում, նախորդ տարվա համեմատ առավելագույն աճն արձանագրվել է 2008թ. (+65.8%), իսկ նվազումը՝ 2002թ. (-32.8%): Գրաֆիկական տեսքով ավագակությունների նշված շարժընթացն արտացոլվում է հետևյալ կերպ (տե՛ս նկար 1-ը).

Նկար 1

Սակայն ՀՀ-ում վերջին տարիներին կատարված ավագակությունների շարժընթացի բնութագրման համար առավել նպատակահարմար է կիրառել դրանց միտումների բացահայտման ամենապարզ՝ ինտերվալների խոշորացման մեթոդը², ինչի արդյունքում ստացվում է հետևյալ պատկերը (տե՛ս աղյուսակ 2-ը).

Աղյուսակ-2

Ավագակությունների միտումները ՀՀ-ում 1999-2010թթ.

Քառի	Գրանցված ավագակությունների քանակը			
	1 տարում	2 տարում	3 տարում	Միջին տարեկան ցուցանիշը 3 տարվա ինտերվալով
1999	104			
2000	92	196		
2001	122		318	106
2002	82	204		
2003	115			
2004	129	244	328	109
2005	108			
2006	94	202		
2007	76		278	93
2008	126	202		
2009	151			
2010	107	258	384	128

Տվյալ աղյուսակում արտացոլված ցուցանիշները վկայում են այն մասին, որ վերջին տասներկու տարիների ընթացքում ՀՀ-ում գրանցված ավագակությունների մի-

Կրիմինալոգիա

տումները, այնուամենայնիվ, անբարենպաստ են, մասնավորապես, քննարկվող հանցագործությունների միջին տարեկան ցուցանիշները երեք տարվա կտրվածքով, ընդհանուր առմամբ, արձանագրում են աճի միտում: Ավելին, 2008-2010թթ. կտրվածքով այդ աճն աննախադեպ մեծ է:

Սակայն վերոհիշյալ մեթոդի հիմնական թերությունն այն է, որ վերջինս հնարավորություն չի տալիս բացահայտելու ավագակությունների մակարդակի փոփոխությունների իրական պատկերը խոշորացված ինտերվալների ներսում: Ուստի քննարկվող հանցագործությունների շարժընթացի բնութագրման իմաստով առավել նպատակահարմար է կիրառել համապատասխան դինամիկական շարքի հարթեցման մեթոդը: Վերջինիս կիրառումը հնարավորություն կտա վերացնել տվյալ շարքը կազմող ցուցանիշների նշանակությունների տատանումները և բացահայտել ավագակությունների մակարդակի փոփոխությունների բնույթն ու առանձնահատկությունները: Այս առումով անհրաժեշտ է նշել նաև, որ կրիմինալոգիական հետազոտություններում ընդունված է կիրառել դինամիկական շարքերի հարթեցման աստիճանաձև և սահող միջինի մեթոդները:³

Մասնավորապես՝ ավագակությունների քննարկվող շարքի հարթեցման աստիճանաձև միջինի մեթոդի կիրառմամբ բացահայտվում են հետևյալ միտումները. 1999-2000թթ.՝ 98, 2001-2002թթ.՝ 102, 2003-2004թթ.՝ 122, 2005-2006թթ.՝ 101, 2007-2008թթ.՝ 101, 2009-2010թթ.՝ 129: Իսկ նույն շարքի հարթեցման սահող միջինի մեթոդի կիրառումը բացահայտում է ավագակությունների հետևյալ միտումները. 1999-2001թթ.՝ 106.0, 2000-2002թթ.՝ 98.7, 2001-2003թթ.՝ 106.3, 2002-2004թթ.՝ 108.7, 2003-2005թթ.՝ 117.3, 2004-2006թթ.՝ 110.3, 2005-2007թթ.՝ 92.7, 2006-2008թթ.՝ 98.7, 2007-2009թթ.՝ 117.7, 2008-2010թթ.՝ 128.0: Այսպիսով, հատկապես վերջին հինգ տարիների ընթացքում ավագակությունների աճը ՀՀ-ում ակնհայտ է:

Ուշագրավ է նաև այն հանգամանքը, որ ՀՀ-ում ավագակային հարձակումները գլխավորապես ուղղված են անձնական սեփականության դեմ, մասնավորապես, 2000, 2006, 2007 և 2009թթ. հանրապետությունում չի արձանագրվել ավագակությամբ պետական կամ հանրային սեփականության հափշտակության ոչ մի դեպք: Միևնույն ժամանակ 2001թ. ՀՀ-ում գրանցված 122 ավագակություններից պետական կամ հանրային սեփականության դեմ է ուղղված եղել ընդամենը 1-ը, 2002թ.՝ 82-ից 2-ը, 2003թ.՝ 115-ից 3-ը, 2004թ.՝ 129-ից 2-ը, 2005թ.՝ 108-ից 1-ը, 2008թ.՝ 126-ից 2-ը, իսկ 2010թ.՝ 107-ից 1-ը: Այս տվյալներից կարելի է հետևություն անել, որ ավագակություններից պաշտպանվածության առումով ՀՀ-ում առավել խոցելի է անձնական սեփականության ոլորտը: Իսկ դա նշանակում է, որ հանցավորության տվյալ տեսակի դեմ պայքարով զբաղվող սուբյեկտները պետք է առավել մեծ ուշադրություն դարձնեն հասարակական հարաբերությունների վերոհիշյալ ոլորտի անվտանգության և նորմալ կենսագործունեության ապահովմանը:

Ավագակությունների ընդհանուր կրիմինալոգիական բնութագրի առումով որոշակի հետաքրքրություն են ներկայացնում նաև քննարկվող հանցագործությունների գրանցման և բացահայտման հարաբերակցության վերաբերյալ տվյալները: Այսպես, 2000-2010թթ. ՀՀ-ում գրանցված ավագակությունների բացահայտման ցուցանիշը գրեթե չի գերազանցում 60%-ը: Բացառություն է կազմում միայն 2010թ., երբ գրանցված 107 ավագակություններից բացահայտվել է 68-ը (63.6%): Այս առումով նվազագույն ցուցանիշն արձանագրվել է 2009թ., երբ գրանցված 151 ավագակություններից բացահայտվել են միայն 67-ը (44.4%-ը):

Միևնույն ժամանակ պետք է նշել, որ այս ֆոնի վրա որոշակի տարակուսանքի տեղիք է տալիս սեփականության դեմ ուղղված մնացած հանցագործությունների (հատ-

կապես՝ գողությունների, որոնք միշտ բնութագրվում են լատենտայնության ավելի բարձր մակարդակով, քան ավազակությունները) բացահայտելիության գրանցված մակարդակը: Այսպես, նույն ժամանակահատվածում սեփականության դեմ ուղղված գրանցված բոլոր հանցագործությունները (այդ թվում՝ գողությունները) բացահայտվում են ավելի քան 60%-ով: Հավանաբար նշված հանգամանքը պայմանավորված է ավազակությունների դեմ պայքարի թերացումներով, այդ թվում՝ կապված դրանց գրանցման գործընթացի հետ: Ուստի բավարար հիմքեր կան ենթադրելու, որ քննարկվող հանցագործությունների լատենտայնության մակարդակը բավականին բարձր է, ինչը դժվար թե պայմանավորված է միայն օբյեկտիվ գործոններով: Հետևաբար անհրաժեշտ է համապատասխան միջոցներ ձեռնարկել նշված թերությունները վերացնելու և ավազակությունների դեմ պայքարի արդյունավետությունը բարձրացնելու ուղղությամբ:

Ինչ վերաբերում է սեփականության դեմ ուղղված հանցագործությունների կառուցվածքում ավազակությունների մասնաբաժինին, ապա պետք է նշել, որ այն, միջին հաշվարկով, կազմում է 2.66%: Ընդ որում, դրանց առավել փոքր մասնաբաժինն արձանագրվել է 2010թ. (1.98%), իսկ առավել մեծը՝ 2004թ. (3.28%): Նշված հանգամանքներն առավել պատկերավոր արտացոլված են ստորև ներկայացվող աղյուսակում (տե՛ս աղյուսակ 3-ը):

Աղյուսակ 3

ՀՀ-ում 2003-2010 թթ. գրանցված ավազակությունների մասնաբաժինը սեփականության դեմ ուղղված հանցագործությունների կառուցվածքում

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Ավազակություններ	115	129	108	94	76	126	151	107
Կողոպուտներ	140	114	161	171	123	224	265	249
Գողություններ	2829	2791	2463	3090	2712	3216	3961	3664
Խարդախություններ	384	497	466	416	432	406	738	862
Յուրացումներ կամ վատնումներ	117	130	123	78	69	77	182	155
Սեփ. դեմ ուղղված այլ հանց-ներ	271	274	226	261	262	248	281	355
Ընդ. սեփ. դեմ ուղղված հանց-ներ	3856	3935	3547	4110	3674	4297	5578	5392

Աղյուսակում ներկայացված տվյալներից հետևում է նաև, որ սեփականության դեմ ուղղված հանցագործությունների շարքում նշված ժամանակահատվածում առավել հազվադեպ, որպես կանոն, կատարվում են հենց ավազակությունները: Բացառություն են կազմում, թերևս, միայն 2004 և 2008 թվականները, երբ ավազակություններից հաճախ, ըստ պաշտոնական տվյալների, կատարվել են, համապատասխանաբար, կողոպուտները և յուրացումները կամ վատնումները: Մակայն նշված հանգամանքները չեն կարող լավատեսության տեղիք տալ:

Սեր հետազոտության արդյունքները հնարավորություն են տալիս վերլուծության ենթարկել նաև ավազակությունների բնութագիրն ըստ հանցագործության վայրի (տե՛ս աղյուսակ 4-ը):

Աղյուսակ 4

ՀՀ-ում 2004-2010թթ. կատարված ավազակությունների բնութագիրն ըստ հանցագործության վայրի

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Ընդամենը ավազակություններ	129	108	94	76	126	151	107
Փողոց, պուրակ, այգի							
Ռեստորան, բար, սրճարան	34	27	20	18	33	28	18
Շենքի մոտոք	0	0	1	0	0	0	1
Բնակարան, առանձնատուն, ամառանոց	5	2	3	1	0	5	6
Ավտոմեքենա	42	37	30	29	33	51	24
Տեղեկություններ բացակայում են	1	1	2	0	2	1	0
	47	41	38	28	58	66	58

Կրիմինալոգիա

Աղյուսակում ներկայացված տվյալներից հետևում է, որ ավագակոթյունները մեծ մասամբ կատարվում են տուժողների (սեփականատերերի կամ օրինական այլ տիրապետողների) բնակարաններում, առանձնատներում կամ ամառանոցներում, ինչի հանրային բարձր վտանգավորության մասին արդեն նշվել է: Այսպես, 2004թ. նշված վայրերում կատարվել է ավագակոթյունների 32.6%-ը, 2005թ.՝ 34.3%-ը, 2006թ.՝ 31.9%-ը, 2007թ.՝ 38.2%-ը, 2008թ.՝ 26.2%-ը, 2009թ.՝ 33.8%-ը, 2010թ.՝ 22.4%-ը: Այս առումով պետք է նշել նաև, որ թեև 2010 թվականին բնակարաններում, առանձնատներում կամ ամառանոցներում կատարվող ավագակոթյունների քանակը (թե՛ բացարձակ և թե՛ հարաբերական թվերով) նախորդ տարիների համեմատ կտրուկ նվազել է, դա չի կարող հիմք հանդիսանալ լավատեսական հետևությունների համար:

Վերոհիշյալ աղյուսակից հետևում է նաև, որ նշված վայրերին, ավագակոթյունների կատարման հաճախակիության առումով, հաջորդում են փողոցները, պուրակները, այգիները, մասնավորապես, 2004թ. հասարակական այս վայրերում կատարվել են ավագակոթյունների 26.4%-ը, 2005թ.՝ 25.0%-ը, 2006թ.՝ 21.3%-ը, 2007թ.՝ 23.7%-ը, 2008թ.՝ 26.2%-ը, 2009թ.՝ 18.5%-ը և 2010թ.՝ 16.8%-ը: Գծվար չէ նկատել, որ 2008թ. նշված վայրերում ավագակոթյունների կատարման մասնաբաժինը հավասար է բնակարաններում, առանձնատներում կամ ամառանոցներում կատարվողներին: Բացի դրանից, վերոհիշյալ պատկերը վկայում է իրավապահ մարմինների և հասարակության ուշադրությունը նաև տվյալ վայրերի անվտանգության ապահովման վրա հրավիրելու անհրաժեշտության մասին:

ՀՀ-ում ավագակոթյունների կատարման առավել տարածված այլ վայրերը հաջորդաբար դասակարգվում են հետևյալ կերպ. շենքի մուտք՝ 2.78%, ավտոմեքենա՝ 0.88% և ռեստորան, բար, սրճարան՝ 0.25%: Ընդ որում, շենքի մուտքերում կատարվող ավագակոթյուններն իրենց վտանգավորությամբ քիչ են զիջում բնակարաններում, առանձնատներում կամ ամառանոցներում կատարվողներին: Բացի դրանից, որոշ դեպքերում շենքի մուտքերում սկսված ավագակալին հարձակումներն ավարտվում են հենց բնակարաններում (ոչ քրեաիրավական իմաստով):

Ինչ վերաբերում է ավտոմեքենաներին, ապա ավագակոթյունները, որպես կանոն, կատարվում են ոչ թե դրանցում գտնվող նյութական արժեքների, այլ հենց նշված տրանսպորտային միջոցներին տիրանալու նպատակով: Այս առումով գուցե ավտոմեքենան որպես ավագակոթյան կատարման վայր կարելի է համարել որոշակի վերապահումով:

Ռեստորաններում, բարերում կամ սրճարաններում կատարվող ավագակոթյունների սակավաթվությունը, մեր կարծիքով, նախ և առաջ պայմանավորված է նշված վայրերի բազմամարդությանը, ինչը հանցավորի կողմից գնահատվում է որպես իր նպատակին հասնելու էական խոչընդոտ:

Այսպիսով, ՀՀ-ում գրեթե ամեն երրորդ ավագակոթյունը (31.3%-ը) կատարվում է բնակարան (առանձնատուն, ամառանոց) մուտք գործելով: Ընդ որում, դրանցից 16.7%-ը կատարվում են սեփականատիրոջ կամ օրինական տիրապետողի հետ ունեցած անձնական փոխհարաբերություններից կամ նրանց հետ ծանոթությունից օգտվելու, 22.4%-ը՝ նշված անձանց անփութության (դռները կամ պատուհանները չկողպելու, անվտանգության ապահովման էլեկտրոնային սարքավորումները չմիացնելու), իսկ 27.2%-ը՝ նրանց չափազանց դյուրահավատության (երբ հանցավորները ներկայանում են որպես պետական տարբեր մարմինների կամ բնակչության սպասարկման տարբեր ծառայությունների աշխատակիցներ, բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացնողներ, փոստատարներ և այլն) արդյունքում: Մնացած դեպքերում ներխուժումը տեղի է ունենում տարբեր արգելքներ հաղթահարելով՝ ցանկապատի վրայով

թնելով, դռները կամ պատուհանները կոտրելով և այլն:

Բացի դրանից, բնակարան (առանձնատուն, ամառանոց) մուտք գործելով ավագակությունների 94.7%-ը կատարվում են նախնական համաձայնությամբ հանցավոր խմբերի կողմից: Ինչ վերաբերում է ՀՀ-ում գրանցվող ավագակությունների ընդհանուր զանգվածին, ապա դրանց շարքում նման խմբի կողմից կատարվողների մասնաբաժինը կազմում է մոտ 35.4%:

Ավագակությունների կատարման այլ վայրերի կապակցությամբ պետք է նշել, որ դրանք ըստ հաճախակիության նվազման դասակարգվում են հետևյալ կերպ. փողոցներ, պուրակներ, այգիներ՝ 22.6%, շենքի մուտք՝ 2.78%, ավտոմեքենա՝ 0.88% և ռեստորան, բար, սրճարան՝ 0.25%:

Ամփոփելով ավագակությունների կատարման առավել տարածված վայրերի վերաբերյալ տեղեկությունների քննարկումը՝ անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել ևս մեկ հանգամանքի վրա, մասնավորապես, աղյուսակ 4-ից հետևում է, որ համապատասխան հաշվետվություններում շատ հաճախ (մոտ 40% դեպքերում) բացակայում են հանցագործության վայրի վերաբերյալ տեղեկությունները, ինչը լուրջ մտահոգության տեղիք է տալիս: Բանն այն է, որ նման տեղեկություններն անչափ կարևոր նշանակություն կարող են ունենալ հանցավորության տվյալ տեսակի դեմ պայքարի արդյունավետ միջոցառումներ մշակելու և իրականացնելու համար: Ուստի այս ուղղությամբ անհրաժեշտ է համապատասխան գործուն միջոցներ ձեռնարկել:

Ավագակությունների կրիմինալոգիական բնութագրի առումով կարևորվում է նաև հանցագործության ժամանակի վերաբերյալ տվյալների ուսումնասիրությունը (տե՛ս աղյուսակ 5-ը):

Աղյուսակ 5

ՀՀ-ում 2004-2010թթ. կատարված ավագակությունների բնութագիրն ըստ հանցագործության ժամանակի

I	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Ընդամենը ավագակություններ	129	108	94	76	126	151	107
Ժամը 5:00-9:00	12	10	6	7	8	12	20
Ժամը 9:00-16:00	23	14	23	14	21	27	16
Ժամը 16:00-22:00	34	34	21	22	28	39	29
Ժամը 22:00-5:00	38	24	27	23	34	50	23
տեղեկությունները բացակայում են	22	26	17	10	35	23	19

Տվյալ աղյուսակից հետևում է, որ ավագակային հարձակումների մեծ մասը (50%-ից ավելին) կատարվում է երեկոյան (16:00-22:00) կամ գիշերային (22:00-5:00) ժամերին: Ընդ որում, իրավակիրառական պրակտիկայի նյութերի ուսումնասիրության արդյունքները վկայում են, որ վերջին տարիներին առավել տարածում են ստացել այն դեպքերը, երբ հանցավորները նպատակաուղղված ժամանում են հանցագործության վայր հենց այն ժամերին, երբ մեծ է հավանականությունը, որ այնտեղ մարդիկ են գտնվում: Հավանաբար դա պայմանավորված է հանցավոր նպատակին անպայմանորեն հասնելու նրանց ձգտմամբ: Բանն այն է, որ կյանքի կամ առողջության համար վտանգավոր բռնության կամ դրա սպառնալիքի գործադրման ազդեցության տակ խուճապի մատնված տուժողները, որպես կանոն, պատրաստ են լինում տրամադրելու պահանջվող գույքը և հստակ մատնանշում են նյութական տարբեր արժեքների թաքստոցները կամ գտնվելու այլ վայրերը՝ դրանով իսկ ապահովագրելով իրենց կամ իրենց հարազատների կյանքն ու առողջությունը:

Բավականին մեծ թիվ են կազմում նաև ավագակություններն աշխատանքային

Կրիմինալոգիա

օրերի ցերեկային ժամերին կատարելու դեպքերը (մոտ 30%), երբ դեպքի վայրում այլ անձանց գտնվելու հավանականությունը բավականին փոքր է: Նշված հափշտակություններն սկսվում են որպես գողություն, որը վերաճում է ավազակության:

Բացի դրանից, մեր տվյալներով ավազակությունների 56.8%-ը ուղեկցվում է կյանքի կամ առողջության համար վտանգավոր բռնություն, իսկ 43.2%-ը՝ նման բռնության սպառնալիք գործադրելով: Ընդ որում, սպառնալիքով զուգորդված ավազակությունների 60%-ից ավելի դեպքերում հանցավորները սպառնում են գործադրել առողջության համար վտանգավոր բռնություն, ինչը, որպես կանոն, ուղեկցվում է զենքի կամ որպես զենք օգտագործվող առարկաների ցուցադրմամբ: Իսկ բռնություն գործադրելու դեպքերի մոտ 96.8%-ը արտահայտվել է տուժողների առողջությանը ծանրության տարբեր աստիճանի վնաս պատճառելով, 2.4%-ը ծեծով և միայն 0.8%-ը խոշտանգումներով: Առողջությանը վնաս պատճառելու դեպքերի 83.6%-ը դրսևորվել են թեթև, 10.8%-ը՝ ծանր և 5.6%-ը՝ միջին ծանրության վնաս պատճառելով: Բացի դրանից, ֆիզիկական բռնությունը գրեթե բոլոր դեպքերում գործադրվել է գույքի սեփականատիրոջ կամ օրինական տիրապետողի, իսկ սպառնալիքը՝ նաև նրանց մերձավորների (այդ թվում՝ երեխաների) նկատմամբ:

Մեր ուսումնասիրությունները ցույց են տվել նաև, որ ՀՀ-ում կատարվող ավազակություններին բնութագրական են հետևյալ առանձնահատկությունները.

- որպես կանոն, ավազակներն օգտագործում են հարձակման անսպասելիության գործոնը,
- ավելի քան 84% դեպքերում հանցագործության տևողությունը չի գերազանցում 20-40 րոպեն,
- ավելի քան 90% դեպքերում հարձակումները նախապես պլանավորվում են և հստակ նախապատրաստվում:

Բացի այդ, ավազակային հարձակումներն առավել հաճախ կատարվում են ամենօրյա օգտագործման առարկաներ և դրամական միջոցներ հափշտակելու նպատակով, մասնավորապես, մեր հետազոտած քրեական գործերի նյութերից հետևում է, որ ոտնձգության առարկա են հանդիսացել դրամական միջոցները (այդ թվում՝ արտարժույթով)՝ 34.1%, ոսկերչական իրերը, զարդերը՝ 21.4%, կենցաղային, գրասենյակային սարքավորումները (բջջային հեռախոս, հեռուստացույց, տեսաձայնագրիչ, համակարգիչ կամ դրա պարագաներ և այլն)՝ 19.2%, տուժողների անձնական իրերը (հագուստ, պայուսակ, ձեռքի այլ պահոցներ և այլն)՝ 13.8%, սննդամթերքը, սպիրտային խմիչքները, ծխախոտային արտադրանքը՝ 9.6%, տրանսպորտային միջոցները՝ 1.9% դեպքերում: Ընդ որում, ավազակության եղանակով հափշտակված գույքի արժեքը կամ դրամական միջոցների չափը կազմել են՝ մինչև 100 հազար դրամ՝ 28.1%, 100-500 հազար դրամ՝ 51.3%, 500 հազար -1 մլն դրամ՝ 14.2%, 1 մլն և ավելի դրամ՝ 6.4%:

Մեր ուսումնասիրությունները ցույց են տվել նաև, որ ավազակությունները հաճախ (52.7% դեպքերում) կատարվում են զենք կամ որպես զենք օգտագործվող այլ առարկաներ գործադրելով, ինչը, բնականաբար, վկայում է քննարկվող հանցագործության առավել վտանգավոր տվյալ տեսակի մտահոգիչ տարածվածության մասին (տե՛ս աղյուսակ 6-ը):

Աղյուսակ 6

ՀՀ-ում 2004-2010թթ. կատարված ավագակությունների բնութագիրն ըստ հանցագործության գործիքի

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Ընդամենը (%)
Ընդամենը ավագակություններ	129	108	94	76	126	151	107	791 (100.0)
հրազեն	29	26	18	24	20	30	9	156 (19.7)
սառը զենք	4	5	0	0	6	3	1	19 (2.4)
զազային, օդաճնշ., նետողակ.	0	0	1	0	1	2	2	6 (0.8)
պայթուցիկ նյութ, սարք	0	0	0	0	0	1	1	2 (0.3)
ջարդող, կտրող, ծակող առարկ.	26	24	29	32	43	40	39	233 (29.5)

Ներկայացված աղյուսակից հետևում է, որ 2004-2010թթ. ՀՀ-ում գրանցված ավագակությունների մոտ 30%-ը կատարվել են ջարդող, կտրող, ծակող (հիմնականում կենցաղային նշանակության) առարկաներ գործադրելով: Առավել մտահոգիչ է այն հանգամանքը, որ ավագակությունների ավելի քան 22%-ը կատարվում է գործարանային արտադրության կամ ինքնաշեն հրազենով կամ սառը զենքով: Եթե դրանց ավելացնում ենք նաև զազային, օդաճնշիչ, նետողական զենք, ինչպես նաև պայթուցիկ նյութեր կամ պայթուցիկ սարքեր գործադրելու դեպքերը (1.1%), նշված մտահոգությունն ավելի է ամրապնդվում:

Այս առումով պետք է նշել, որ զենքի, ռազմամթերքի, պայթուցիկ նյութերի և պայթուցիկ սարքերի գործադրմամբ կատարվող, ինչպես նաև դրանց ապօրինի շրջանառության հետ կապված հանցագործությունների վերջին տարիների միտումները ՀՀ-ում բավականին անբարենպաստ են, մասնավորապես, պաշտոնական վիճակագրության համաձայն, միայն 2010թ. նախորդ տարվա համեմատ գրանցվել է հրազենի, ռազմամթերքի ապօրինի շրջանառության հետ կապված հանցագործությունների 14.5% աճ: Ընդ որում, այստեղ անհրաժեշտ է հղում կատարել նաև նշված հանցագործությունների լատենտայնության բարձր աստիճանին: Ու թեև պաշտոնական վիճակագրական տվյալներով ընդհանուր հանցավորության կառուցվածքում 2009թ. համեմատ 2010թ. 34%-ով նվազել է հրազենի, ռազմամթերքի գործադրմամբ կատարվող հանցագործությունների մասնաբաժինը, մեր օրերում Հայաստանի բնակչության (հատկապես՝ հանցավոր տարրերի) զիմվածության մակարդակի ավելացումը բավականին մտահոգիչ է հրատապ լուծում պահանջող հիմնախնդիր է:

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 2012 10 (159)

1. *Габузян А.А.* Проблемы преступности в Республике Армения в переходный период. Ер., 2007, с. 110.

2 Ինտերվալների խոշորացման մեթոդի կիրառման մասին առավել մանրամասն տե՛ս **Առաքելյան Մ.Վ.** Իրավական վիճակագրություն: Ուսումնական ձեռնարկ: Եր., 2006, էջեր 115-116:

3 Դիմամիկական շարքերի հարբեցման

աստիճանաձև և սահող միջինի մեթոդների կիրառման առանձնահատկությունների մասին առավել մանրամասն տե՛ս **Առաքելյան Մ.Վ., Գաբրիելյան Ա.Հ., Մարգարյան Ա.Ռ.** Կրիմինալոգիական հետազոտությունների մեթոդիկա: Ուսումնական ձեռնարկ: Եր., 2001, էջեր 61-63:

Արթուր ՉԱԽՈՅԱՆ

ԵՊՀ քրեական դատավարության
և կրիմինալիստիկայի ամբիոնի ասիստենտ,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու,
ԵՊՀ կրիմինալիստիկայի լաբորատորիայի վարիչ

**ՄԱՍՆԱԳԵՏԻ ՀԱՏՈՒԿ ԳԻՏԵԼԻՔԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ
ՀՀ ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

ՀՈՒՏԵՆՄԲԵՐ 2012 10 (159)

ԴԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

60

Հանցավորության դեմ պայքարի ժամանակակից հայեցակարգի իրագործումը նախ և առաջ պահանջում է օրենքի կատարելագործում, որը հիմք կատեղծի իրավապահպան գործունեությունն արդյունավետ իրականացնելու համար: Այդպիսի նորմաստեղծագործ գործունեությունը մասնավորապես ներառում է այն, որ նախնական քննություն իրականացնող անձինք պետք է լայնորեն կիրառեն մասնագետների հատուկ գիտելիքները և մասնագետները պետք է լայնորեն ներգրավվեն հանցագործությունների բացահայտման աշխատանքներում: Առաջին հերթին դա պայմանավորված է նրանով, որ անգամ ամենաօպտիմալ մասնագիտական պատրաստվածությամբ քննիչն աշխատանքի ճիշտ կազմակերպման դեպքում հանցագործությունների քննության ընթացքում առանց մասնագետների հետ համագործակցության, երբեմն դժվարանում է կողմնորոշվել:

Ինչպես հայտնի է, մասնագետի կողմից տեխնիկակրիմինալիստիկական միջոցների ինքնուրույն և ճիշտ կիրառման համար նրան անհրաժեշտ են տեխնիկակրիմինալիստիկական հմտություններ և ունակություններ, որոնք հանդիսանում են կրիմինալիստիկական հետազոտությունների հիմքը:

Հանցագործությունների քննության ընթացքում քննիչների կողմից մասնագետների գիտելիքների օգտագործելու հարցը միշտ էլ եղել է հանցագործու-

թյունների քննության և բացահայտման պրոցեսի իրավական կարգավորման առարկա:

Մասնագետ բառն առաջացել է լատիներեն specialis (հատուկ) բառից, որն ընդհանուր առմամբ նշանակում է գիտության կամ տեխնիկայի որևէ բնագավառի գիտելիքներին ու հմտություններին տիրապետող մարդ, որևէ բանի վարպետ, որևէ բանի մեջ հմուտ՝ վարժ մարդ¹:

Իրավակիրառ պրակտիկայում որպես մասնագետներ հանդես են գալիս այն անձինք, որոնց հատուկ գիտելիքներն անհրաժեշտ են գործով ճշմարտության բացահայտման, պահանջվող օբյեկտների և երևույթների բնույթի, էության և հատկանիշների վերհանման համար:

Ելնելով իրավաբանական գրականության մեջ օգտագործվող «մասնագետ» հասկացությունը որոշակիացնելու անհրաժեշտությունից՝ Վ. Ա. Սնետկովը նպատակահարմար է գտնում քրեադատավարական օրենքով նախատեսված կարգով հետազոտությանը մասնակցող իրազեկ անձանց անվանել դատական մասնագետներ, ինչպես ընդունված է այլ դատավարական հասկացությունների համար՝ «դատական փորձաքննություն», «դատական փորձագետ», «դատական ապացույց» և այլն²: Դատական մասնագետների դասին Վ. Ա. Սնետկովը դասում է նաև փորձագիտա-

կան կրիմինալիստիկական հիմնարկների աշխատակիցներին, որոնք պետք է իրականացնեն իրենց մասնագիտական պարտականությունները քննչական գործողությունների ընթացքում:

Քանի որ իրենց մասնագիտական գործունեությամբ տեխնիկակրիմինալիստիկական միջոցներ և մեթոդներ կիրառող սուբյեկտներ են հանդիսանում մասնագետները և փորձագետները³, ուստի ընդունված է, որ նրանք օժտված են հատուկ գիտելիքներով, այդ թվում նաև կրիմինալիստիկական տեխնիկայի բնագավառում⁴:

Է. Բ. Մելնիկովան մասնագետ է համարում այն անձին, ով ունի անհրաժեշտ **հատուկ գիտելիքներ**, շահագրգռված չէ գործի ելքով, ներգրավված է քննչական գործողությունների իրականացմանը, ցուցաբերում է գիտատեխնիկական օգնություն ցանկացած ձևով, բացառությամբ փորձագիտական եզրակացության, ղեկավարվում է հետաքննություն կատարող անձի կամ քննիչի կողմից՝ քննչական գործողություններ իրականացնելիս⁵:

Մասնագետի ապացուցողական գործունեության դատավարական առանձնահատկությունը, ըստ Վ. Դ. Արսենևի, շատ դեպքերում կայանում է նրա գործունեության՝ որևէ ինքնուրույն ձևակերպված արդյունքի բացակայությամբ: Մասնագետի գործունեությունը (դատավարական առումով) այսպես ասած միաձուլվում է քննիչի և դատարանի գործունեությանը, նրա գործողությունների մասին վկայում են միայն քննչական գործողության (դատական միստի) արձանագրությունում նշումները, ինչպես նաև քննչական գործողության արձանագրությունում նրա ստորագրությունը⁶:

Ի. Լ. Պետրովսիինի կարծիքով «մասնագետը չի փաստում հանցագործության իրադարձությունները, այլ իր **հատուկ գիտելիքների** տեսանկյունից գնա-

հատում է դրա հետևանքները⁷»:

Եթե դիտարկենք մեր երկրի քրեադատավարական օրենսդրության զարգացման խորհրդային շրջանը, ապա նախնական քննության ընթացքում հատուկ գիտելիքների կիրառման միակ ձևը մինչև 1961 թվականը փորձաքննությունն էր: Քրեական դատավարությունում մասնագետի մասնակցության ինստիտուտը առաջին անգամ իր օրենսդրական ձևակերպումը ստացավ 1961թ. ՀԽՍՀ ՔԴՕ-ում: Սակայն օրենսդրությամբ չէր սահմանվել «մասնագետ» հասկացության բովանդակությունը, նրա իրավունքներն ու պարտականությունները: «Օրենսգիրքը, նախատեսելով մասնագետի մասնակցությունը դատավարությանը, բոլորովին չի խոսում նրա իրավունքների և պարտականությունների մասին: Դա պատահականություն չպետք է համարել: Օրենսդիրը մասնագետին չի դիտում որպես դատավարությանը մասնակցող ինքնուրույն անձ, այլ դիտում է որպես հետաքննություն կատարող անձի կամ քննիչի օգնական, որը կոչված է իր կոնսուլտացիաներով ու բացատրություններով օգնելու նշված պաշտոնատար անձանց, նրանց կողմից կատարվող քննչական գործողությունները նպատակապես և արդյունավետ դարձնելու համար⁸»:

Մասնագետների կարգավիճակը ոչ թե որպես հիմնական, այլ երկրորդական դիտարկելու մասին եղած կարծիքը հանգեցրեց նրան, որ ՀԽՍՀ 1961թ. ընդունված ՔԴՕ-ում մասնագետը չէր դիտարկվում որպես քրեական դատավարության մասնակից, քանի որ ՀԽՍՀ 1961թ. ՔԴՕ-ի հինգերորդ գլխում, որում ամրագրված էին քրեական դատավարության մասնակիցները և նրանց իրավունքներն ու պարտականությունները, այդպիսի սուբյեկտի մասին նշված չէր: Տվյալ բացը վերացվեց ՀՀ նոր ՔԴՕ-ում, որտեղ մասնագետները դասվում էին քրեական դատավարությանը մասնակ-

Կրիմինալիստիկա

ցող այլ անձանց շարքին:

ՀՀ քրեական դատավարության տեսությունը և պրակտիկայի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ մասնագետն ընկալվում է որպես այնպիսի անձ, ով ներգրավվում է միայն առանձին, օրենքով նախատեսված քննչական և դատավարական գործողությունների կատարմանը և տիրապետում է միայն **մասնագիտական հմտությունների և գիտելիքների**:

Այսպես, ՀՀ ՔԴՕ 84-րդ հոդվածի համաձայն. «1. Մասնագետը քրեական գործով չափազանցված այն անձն է, որին քրեական վարույթն իրականացնող մարմինը նշանակում է իր նախաձեռնությամբ կամ կողմի միջնորդությամբ՝ գիտության, տեխնիկայի, արվեստի, արհեստի բնագավառներում իր **մասնագիտական հմտությունները և գիտելիքներն** օգտագործելով աջակցելու քննչական կամ այլ դատավարական գործողություններ կատարելիս: Մասնագետը կարող է նշանակվել դատավարության մասնակցի առաջարկած անձանցից:

2. Մասնագետը պետք է տիրապետի **բավարար մասնագիտական հմտությունների և գիտելիքների**»:

ՀՀ ՔԴՕ 84-րդ հոդվածով, ի տարբերություն ՀԽՍՀ ՔԴՕ-ի հոդված 1241-ի, սահմանվել է նաև մասնագետ հասկացությունը, ամրագրվել նրա իրավունքներն ու պարտականությունները:

Մասնագետի իրավունքների ու պարտականությունների հստակ սահմանման, քննչական գործողություններին նրա մասնակցության կարգավորվածության առումով նոր ՔԴՕ-ն, ի տարբերություն ՀԽՍՀ 1961 թվականի ՔԴՕ-ի, որոշակի առաջընթաց է գրանցել: Սակայն գործող ՔԴՕ-ի 84-րդ հոդվածի վերլուծությունից պարզ է դառնում մի կարևոր հանգամանք. պարտադիր չէ, որ մասնագետն օժտված լինի հատուկ գիտելիքներով, այլ ընդամենը «...**պետք է տիրապետի բավարար մասնագիտա-**

կան հմտությունների և գիտելիքների»:

Այսինքն՝ օրենսդիրը հանցագործությունների քննության ընթացքում միայն գործով փորձագետ հանդես գալու համար է պարտադիր պայման սահմանել նշված սուբյեկտի հատուկ գիտելիքներով օժտված լինելու հանգամանքը: ՀՀ գործող ՔԴՕ 85-րդ հոդվածի համաձայն. «1. Փորձագետը քրեական գործով չափազանցված այն անձն է, որին քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի որոշմամբ կամ փորձաքննություն նշանակելու մասին որոշման համապատասխան՝ նշանակում է փորձագիտական հաստատության ղեկավարը՝ գիտության, տեխնիկայի, արվեստի կամ արհեստի որևէ բնագավառում իր **հատուկ գիտելիքներն** օգտագործելով գործի նյութերը հետազոտելու և դրա հիման վրա եզրակացություն տալու համար: Փորձագետը կարող է նշանակվել դատավարության մասնակցի առաջարկած անձանցից:

2. Փորձագետը պետք է տիրապետի գիտության, տեխնիկայի, արվեստի կամ արհեստի որևէ բնագավառի բավարար **հատուկ գիտելիքների**»:

Ինչպես հայտնի է, քննչական գործողությունների նպատակները չեն սահմանափակվում միայն իրեղեն ապացույցների հայտնաբերմամբ: Քննչական գործողությունների ընթացքում լուծվում են նաև այլ փորձագիտական խնդիրներ, այդ թվում՝ դեպքի, իրադրության և գործի համար էական նշանակություն ունեցող այլ հանգամանքների վերականգնումը: Այսպես, դեպքի տեղում հայտնաբերված կրակված պարկուճների զննությամբ, երբ բացակայում է զենքը, մասնագետը կարող է պարզել որոնվող զենքի խմբային պատկանելությունը, օգտագործված տարբեր զենքերի մասին տվյալներ, կամ՝ դեպքի տեղի զննության ընթացքում մասնագետը, զննելով ապակու մակերեսը, կարող է պարզել՝ նրա վրա ձեռքի հետքեր կա՞ն, թե ոչ, եթե կան, ապա ինչպե՞ս և ո՞ր ձեռքով

են դրանք թողնվել, պիտանի՞ են դրանք նույնացման համար:

Միևնույն է, եթե այդ ապակին կամ պարկուճները վերցվել են առանց մասնագետի այդպիսի մանրամասն ուսումնասիրության, ապա փորձագետին փորձաքննության նշանակման ընթացքում կառաջադրվեին այդ իսկ հարցերը: Ինչպես տեսնում ենք՝ բերված օրինակներում տարբերությունը հատուկ գիտելիքների կիրառման ձևն ու տարբերակներն են՝ տվյալ անձանց դատավարական վիճակի մեջ, իսկ նրանց հետևությունները կլինեն նույնը. մի դեպքում՝ իրականացվում է հրազենի խմբային պատկանելիության որոշում, ինչը հատուկ հետազոտության չի պահանջում, մյուս դեպքում՝ մատնահետքի փաստացի գոյություն ունեցող մասնավոր հատկանիշների քանակական հաստատում (պայիլյար գծերի սկիզբը, վերջը, միացումը և այլն): Ուստի փորձագետի հատուկ գիտական գիտելիքներ այստեղ հարկավոր չեն: Մեր կարծիքով այստեղ բավական են միայն մասնագետի հատուկ գիտելիքները:

Յուրաքանչյուր դատավարական գործողությունում նպատակն ու պայմանները որոշում են սուբյեկտի հիմնական ուղղվածությունը, գործառնություններն ու խնդիրները: Այդ պատճառով մասնագետի և փորձագետի հետազոտական գործունեության սահմանափակման համար պետք է հիմնվել նրանց նպատակների և պայմանների առանձնահատկությունների վրա: Քրեադատավարական հարաբերություններում մասնագետի և փորձագետի իրավական կարգավիճակները առավել համեմատելի են: Գոյություն ունի փորձագետի և մասնագետի գործունեության որոշակի նմանություն, որը չկա դատավարությանը մասնակցող այլ անձանց աշխատանքում: Օրինակ՝ իրեղեն ապացույցների զննության կամ համեմատական հետազոտման նմուշների վերցման ժամանակ մասնագետի գործունեությունը

շատ կողմերով նման է փորձագետի գործունեությանը:

Մասնագետի և փորձագետի հիմնական տարբերությունը դիտվում է հետազոտության անցկացման բովանդակությունում, քանի որ մասնագետի համար գործող քրեադատավարական օրենքով չի պահանջվում առանձին եզրակացություն տալը, նա պարտավոր չէ իրականացնել իր կողմից հետազոտվող օբյեկտների հատուկ ուսումնասիրություն: Տարբերվում են նաև փորձաքննության ընթացքում փորձագետի կողմից անցկացվող հետազոտության և քննչական գործողությունների շրջանակներում մասնագետի կողմից իրականացվող հետազոտության բովանդակությամբ: Փորձագետի կողմից կատարվող հետազոտությունը, համապատասխան քրեադատավարական օրենսդրության, կարող է դիտվել որպես հատուկ գիտելիքների օգտագործման ձևերից մեկը: Բացի այդ, փորձագետի կողմից իրականացվող հետազոտությունն իրենից ներկայացնում է դատական փորձաքննության փուլերից մեկը, օրինակ՝ համեմատական հետազոտությունը:

Դատական փորձաքննության դիֆերենցիացիայի ժամանակ հատուկ գիտելիքների հետ մեկտեղ պետք է ուշադրություն դարձնել կոնկրետ իրավիճակի վրա: Օրինակ, եթե քննվում է արարք, որտեղ հանցագործություն կատարած անձը հայտնի չէ, ապա մասնագետի կողմից ձեռքերի հետքերի հետազոտությունը կամ փորձագետի կողմից դակտիլոսկոպիական փորձաքննության անցկացումը համարվում են հավասար արժեք ունեցող գործողություններ: Առաջին դեպքում մասնագետի գործողության արդյունքներն արտացոլվում են զննման արձանագրությունում, իսկ երկրորդ դեպքում՝ փորձագետի եզրակացությունում: Երկու փաստաթուղթն էլ համարվում են ապացույցներ:

Այսինքն՝ ոչ թե գիտելիքները, այլ միայն նրանց դատավարական կարգա-

Կրիմինալիստիկա

վիճակն է հիմք հանդիսանում այս սուբյեկտների տարբերակման համար: Մասնագետի և փորձագետի գործունեությունը քրեական դատավարությունում տարբեր նպատակային ուղղվածություն ունեն: Մասնագետը մասնակցում է հիմնականում սկզբնական քննչական գործողություններին: Համապատասխանաբար, մասնագետն օժանդակում է առարկաների, փաստաթղթերի և այլ իրեղեն ապացույցների հայտնաբերմանը, ֆիքսմանը և վերցմանը, իսկ վերջիններին հետազոտությունը նոր տեղեկություններ ստանալու նպատակով անց է կացնում փորձագետը: Այս տարբերությունները հետևում են փորձագետի և մասնագետի իրավունքների կարգավորումից: ՀՀ ՔՂՕ-ի համաձայն՝ փորձագետին տրվում է լրիվ ինքնուրույնություն փորձաքննության անցկացման համար, մինչդեռ մասնագետին թույլ չի տրվում անցնել իրեն տրված առաջադրանքի սահմանները: Դրանով իսկ մասնագետը սահմանափակվում է իր գործողություններում: Այսպիսով, մասնագետի գործունեության օրենսդրական կարգավորումը սահմանափակում է նրա դատավարական ինքնուրույնությունը, որն էպես տարբերում է նրան փորձագետից:

Հարկ է նաև նշել, որ ՌԴ քրեական դատավարության օրենսգիրքի 58-րդ հոդվածի համաձայն՝ մասնագետը, ինչպես և փորձագետը, նույնպես պետք է տիրապետի **հատուկ գիտելիքների**, այլ ոչ թե մասնագիտական գիտելիքների:

Եվ վերջին հաշվով, ինչպես ցույց են տվել մեր կողմից ուսումնասիրված քրեական գործերի ուսումնասիրությունը⁹, պրակտիկայում առանց բացառության, հանցագործությունների քննության ընթացքում որպես մասնագետներ ներգրավվում են միայն ՀՀ-ում գործող փորձագիտական հիմնարկների փորձագետները: Նույնիսկ իրավաբանական գրականությունում բացի փորձագետից և մասնագետից, հատուկ գիտե-

լիքների տիրապետող անձիք են համարվում նաև դատավարության այն մասնակիցները, ովքեր իրենց գործունեությունում այս կամ այն կերպ կարող են կիրառել կրիմինալիստիկական տեխնիկա: Օրինակ՝ Բ. Վ. Արսենևի կարծիքով. «Իրենց մասնագիտական գործունեության ընթացքում տեխնիկակրիմինալիստիկական միջոցներ և մեթոդներ կիրառում են նաև քննչական ստորաբաժանումների ղեկավարները, ճանապարհապարեկային ծառայությունների աշխատակիցները, անձնագրավիզային ծառայությունների աշխատակիցները, քրեագետ-դատախազները, ինչպես նաև դատարանի կազմը: Տվյալ իրավիճակները թույլ են տալիս հաստատելու, որ վերոհիշյալ սուբյեկտները նույնպես օժտված են հատուկ գիտելիքներով¹⁰»:

Ինչպես ցույց տվեց կատարված վերլուծությունը, իրավաբանական գրականությունում մասնագետի հատուկ գիտելիքների վերաբերյալ տարակարծություններ ըստ էության չկային, բոլոր հեղինակների կարծիքով էլ մասնագետը պետք է տիրապետի հատուկ գիտելիքների: Նույնիսկ հայրենական իրավաբանական գրականությունում մասնագետը համարվում է հատուկ գիտելիքներով օժտված. «Մասնագետի դատավարական վիճակը նման է փորձագետի կարգավիճակին այն առումով, որ երկուսն էլ քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի առջև ծագած խնդիրները լուծելու համար օգտագործում են իրենց **հատուկ գիտելիքները**: Օգտագործելով իր **հատուկ գիտելիքներն ու հմտությունները**՝ մասնագետն օգնում է քննչական գործողությունը կատարող անձին կիրառել ապացույցների հայտնաբերման և ամրապնդման համար անհրաժեշտ տեխնիկական միջոցներ և հնարքներ, նրան տալիս է խորհրդատվություն¹¹»:

Ինչպես տեսնում ենք, մասնագետի և փորձագետի միայն դատավարական

դիրքն է հիմք հանդիսանում այս ֆիզուր-ների տարբերության համար, այլ ոչ թե նրանց գիտելիքները:

Մեր կարծիքով մասնագետը քրեական դատավարությանը մասնակցող այն կարևոր սուբյեկտներից է, ում դերն ու գործունեությունը, հատկապես քննչական և դատավարական գործողությունների ժամանակ, առանցքային է և կողմնորոշիչ, նրանից է կախված քրեական գործի համար էական նշանակություն ունեցող ապացույցների հայտնաբերման գործընթացը, ուստի նման սուբյեկտի դերին ու նշանակությանը ոչ միայն պետք է լուրջ վերաբերվել, այլ նաև պետք է հստակեցնել և խստացնել օրենքով սահմանվող նրա գիտելիքներին ներկայացվող պահանջները:

Ամփոփելով՝ հարկ ենք համարում նշել, որ մասնագետը ոչ թե պետք է տիրապետի բավարար մասնագիտական հմտությունների և գիտելիքների, ինչպես սահմանում է գործող ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրքը, այլ, ինչպես և փորձագետը, պետք է տիրապետի գիտության, տեխնիկայի, արվեստի կամ արհեստի որևէ բնագավառի բավարար **հատուկ գիտելիքների**: Քանի որ, մեր կարծիքով, մասնագետի և փորձագետի, որպես քրեական դատավարության մասնակիցների, տարբերությունը ոչ թե պետք է լինի նրանց գիտելիքներին ներկայացվող չափանիշը, այլ դատավարական վիճակը:

1. **Աղայան Է. Բ.** Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Գ-Ֆ, Երևան, 1976, էջ 971:

2. **Տետկով Բ. Ա.** Деятельность экспертно-криминалистических подразделений органов внутренних дел по применению экспертно-криминалистических методов и средств в раскрытии и расследовании преступлений. М., 1996, с. 7.

3. **Сидров В. Е.** Начальный этап расследования: организация, взаимодействие, тактика. М., 1992, с. 41. **Сидров В. Е.** Раскрытие преступлений по горячим следам. М., 1979, с. 27.

4. **Сорокотягин И. Н.** Специальные познания в расследовании преступлений. Ростов н/Д, 1984, с. 43.

5. **Мельникова Э. Б.** Участие специалиста в следственных действиях. М., 1964, с. 24-25.

6. **Арсеньев В. Д.** Понятие специалиста и некоторые вопросы его компетенции в советском уголовном процессе, Организационно-правовые проблемы судебной экспертизы, Сб. науч. тр.

ВНИИСЭ. М., 1982, с. 34.

7. **Петрухин И. Д.** Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе. М., Юридическая литература, 1964, с. 66.

8. **Պիվազյան Հ.Մ.** Փորձաքննությունը ըստ Հայկական ՍՍՌ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի, Գատական փորձաքննության հարցեր, ժողովածու 1, ԵԳՀ, Երևան, 1962, էջ 16:

9. Քր. գործեր թիվ ԱՎԳ-0073/01/09, ԱՎԳ/0016/01/08, ԱՐԱԳ/0020/01/08, ԳԳ/0015/01/10, ԼԳ/0004/01/08, ԱՐԱԳ/0027/01/08, ԱՐԱԳ/0021/01/08, ԱՐԳ/0030/01/08, ԱՎԳ-2/0022/01/10, ԼԳ/0166/01/09, ԵՄԳ/0075/01/09, ԵՇԳ/0031/01/09, ՀՅՔԳ-2/0143/01/08 և այլ:

10. **Асриев Б. В.** Начальник следственного отдела: процессуальное положение и руководство следователями, Учеб. пособие. М., 1986, с. 9.

11. Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարություն, հատուկ մաս, դասագիրք բուհերի համար, Երևան, 2010, էջ 114-115:

Դատական պրակտիկա

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆ Ո Ր Ո Շ ՈՒ Մ ՀԱՆՈՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀՀ ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ԶՐԵԱԿԱՆ ԴԱՍԱՏՉ (ԱՅՍՈՒՀԵՏ՝ ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆ)

2012 թվականի օգոստոսի 24-ին

Երևան քաղաքում

դռնբաց դատական նիստում, քննության առնելով ամբաստանյալներ Գևորգ Խաչատուրի Ճաղարյանի, Խաչատուր Հրանտի Ճաղարյանի, Գրիգոր Խաչատուրի Ճաղարյանի, Տիգրան Ալբերտի Հարությունյանի, Կարեն Տիգրանի Հարությունյանի, Էդգար Տիգրանի Հարությունյանի, Արթուր Սեդրակի Հարությունյանի, Արմեն Էդուարդի Պետրոսյանի և Անդրանիկ Գագիկի Աբրահամյանի վերաբերյալ ՀՀ վերաքննիչ քրեական դատարանի (այսուհետ մաս՝ Վերաքննիչ դատարան) 2012 թվականի մարտի 20-ի որոշման դեմ մեղադրող Տ.Պողոսյանի վճռաբեկ բողոքը:

Պ Ա Ր Ձ Ե Ց

1. Գործի դատավարական նախապատմությունը

1. 2010 թվականի հունիսի 2-ին ՀՀ ոստիկանության քննչական գլխավոր վարչության Երևան քաղաքի քննչական վարչության Շենգավիթի քննչական բաժնում ՀՀ քրեական օրենսգրքի 258-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին և 4-րդ կետերի հատկանիշներով հարուցվել է թիվ 11114510 քրեական գործը՝ մի խումբ անձանց կողմից խուլիգանություն կատարելու դեպքի առթիվ:

Նախաքննության մարմնի 2010 թվականի հոկտեմբերի 20-ի որոշումներով Տիգրան Հարությունյանը և Կարեն Հարությունյանը ներգրավվել են որպես մեղադրյալ, և նրանց մեղադրանք է առաջադրվել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 258-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետով:

2010 թվականի հոկտեմբերի 21-ին Արթուր Հարությունյանը և Էդգար Հարությունյանը ներգրավվել են որպես մեղադրյալ, և նրանց մեղադրանք է առաջադրվել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 258-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետով:

2010 թվականի հոկտեմբերի 22-ին Խաչատուր Ճաղարյանը և Գևորգ Ճաղարյանը ներգրավվել են որպես մեղադրյալ, Խ.Ճաղարյանին մեղադրանք է առաջադրվել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 258-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետով, իսկ Գ.Ճաղարյանին՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 258-րդ հոդվածի 4-րդ մասով:

2010 թվականի նոյեմբերի 3-ին Գրիգոր Ճաղարյանը ներգրավվել է որպես մեղադրյալ, և նրան մեղադրանք է առաջադրվել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 258-րդ հոդվածի 4-րդ մասով:

2010 թվականի նոյեմբերի 10-ին Անդրանիկ Աբրահամյանը ներգրավվել է որպես մեղադրյալ, և նրան մեղադրանք է առաջադրվել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 258-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետով:

2010 թվականի նոյեմբերի 15-ին Արմեն Պետրոսյանը ներգրավվել է որպես մեղադրյալ, և նրան մեղադրանք է առաջադրվել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 258-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետով:

2010 թվականի դեկտեմբերի 27-ին քրեական գործը մեղադրական եզրակացությամբ ուղարկվել է Երևանի Շենգավիթ վարչական շրջանի ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարան (այսուհետ մաս՝ Առաջին ատյանի դատարան):

2. Առաջին ատյանի դատարանի 2011 թվականի հոկտեմբերի 25-ի դատավճռով ճանաչվել և հռչակվել է ամբաստանյալներ Գևորգ Ճաղարյանի, Խաչատուր Ճաղարյանի, Տիգրան Հա-

ՀՈՒՑԵՄԲԵՐ 2012 10 (159)

ԴԱՍԱԿԱՆ
Իշխանություն

րությունյանի, Կարեն Հարությունյանի, Արթուր Հարությունյանի, Էդգար Հարությունյանի, Արմեն Պետրոսյանի և Անդրանիկ Աբրահամյանի անմեղությունը ՀՀ քրեական օրենսգրքի 258-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետով նախատեսված հանցագործության կատարման մեջ:

Ամբաստանյալ Գրիգոր Ճաղարյանը մեղավոր է ճանաչվել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 258-րդ հոդվածի 4-րդ մասով և դատապարտվել ազատազրկման 4 տարի ժամկետով: Գրիգոր Ճաղարյանի նկատմամբ ընտրված խափանման միջոց գրավը թողնվել է անփոփոխ՝ մինչև դատավճռի օրինական ուժի մեջ մտնելը:

3. Մեղադրողի և պաշտպանի վերաբննիչ բողոքների հիման վրա քննության առնելով քրեական գործը՝ Վերաքննիչ դատարանը 2012 թվականի մարտի 20-ին որոշում է կայացրել բողոքները մերժելու, Առաջին ատյանի դատարանի 2011 թվականի հոկտեմբերի 25-ի դատավճռն օրինական ուժի մեջ թողնելու մասին:

4. Վերաքննիչ դատարանի 2012 թվականի մարտի 20-ի որոշման դեմ վճռաբեկ բողոք է բերել մեղադրող Տ.Պողոսյանը:

Վճռաբեկ դատարանը 2012 թվականի հունիսի 1-ի որոշմամբ վճռաբեկ բողոքը վարույթ է ընդունել:

Դատավարության մասնակիցների կողմից վճռաբեկ բողոքի պատասխան չի ներկայացվել:

2. Գործի վատական հանգամանքները և վճռաբեկ բողոքի քննության համար էական նշանակություն ունեցող փաստերը

5. Նախաքննության մարմնի կողմից ամբաստանյալներ Գևորգ Ճաղարյանին, Գրիգոր Ճաղարյանին, Խաչատուր Ճաղարյանին, Տիգրան Հարությունյանին, Կարեն Հարությունյանին, Արթուր Հարությունյանին, Էդգար Հարությունյանին, Արմեն Պետրոսյանին և Անդրանիկ Աբրահամյանին առաջադրվել են հետևյալ մեղադրանքները.

5.1 «Գևորգ Խաչատուրի Ճաղարյանը (...) մեղադրվում է նրանում, որ 2010 թվականի մայիսի 22-ին՝ ժամը 13:30-ի սահմաններում, Երևան քաղաքի Ծարուրի փողոցի 27 շենքի մոտ, իր հոր՝ Խաչատուր Հրանտի Ճաղարյանի, եղբոր՝ Գրիգոր Խաչատուրի Ճաղարյանի, պապու՝ Հրանտ Հակոբի Ճաղարյանի հետ միասին վեճի են բռնվել Տիգրան Ալբերտի Հարությունյանի, նրա որդիներ Կարեն Տիգրանի Հարությունյանի, Էդգար Տիգրանի Հարությունյանի, եղբորորդի Արթուր Սեդրակի Հարությունյանի, վերջիններիս ընկերներ Արմեն Էդուարդի Պետրոսյանի, Անդրանիկ Գագիկի Աբրահամյանի և գործով չպարզված այլ անձանց հետ, որի ընթացքում կուպիտ կերպով խախտելով հասարակական կարգը, խամգարելով շրջակա շենքերի բնակիչների հանգիստը և հասարակական օբյեկտների բնականոն աշխատանքը, բացահայտ անհարգալից վերաբերմունք դրսևորելով ներկաների նկատմամբ, շուրջ 10 րոպե տևողությամբ խուլիգանական հայտնայնքներ են տվել, քաշքշել և ձեռքերով, ոտքերով ու տարբեր առարկաներով հարվածել են իրար: Այդ ընթացքում Գևորգ Ճաղարյանը, մարմնական վնասվածք պատճառելու դիտավորությամբ, դանակը որպես զենք գործադրելով, փորձել է հարվածել Տիգրան Հարությունյանին, սակայն նրա գործողությունները խափանվել են դեպքին միջամտած անձանց կողմից:

Այսինքն՝ Գևորգ Խաչատուրի Ճաղարյանը կատարել է հանցագործություն, որը նախատեսված է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 258 հոդվածի 4-րդ մասով»:

5.2 «Գրիգոր Խաչատուրի Ճաղարյանը (...) մեղադրվում է նրանում, որ 2010 թվականի մայիսի 22-ին՝ ժամը 13:30-ի սահմաններում, Երևան քաղաքի Ծարուրի փողոցի 27 շենքի մոտ, իր հոր՝ Խաչատուր Հրանտի Ճաղարյանի, եղբոր՝ Գևորգ Խաչատուրի Ճաղարյանի, պապու՝ Հրանտ Հակոբի Ճաղարյանի հետ միասին վեճի են բռնվել Տիգրան Ալբերտի Հարությունյանի, նրա որդիներ Կարեն Տիգրանի Հարությունյանի, Էդգար Տիգրանի Հարությունյանի, եղբոր որդի Արթուր Սեդրակի Հարությունյանի, վերջիններիս ընկերներ Արմեն Էդուարդի Պետրոսյանի, Անդրանիկ Գագիկի Աբրահամյանի և գործով չպարզված այլ անձանց հետ, որի ընթացքում կուպիտ կերպով խախտելով հասարակական կարգը, խամգարելով շրջակա շենքերի բնակիչների հանգիստը և հասարակական օբյեկտների բնականոն աշխատանքը, բացահայտ անհարգալից վերաբերմունք դրսևորելով ներկաների նկատմամբ, շուրջ 10 րոպե տևողությամբ խուլիգանական հայտնայնքներ են տվել, քաշքշել և ձեռքերով, ոտքերով ու տարբեր առարկաներով հարվածել են իրար: Այդ ընթացքում Գրիգոր Ճաղարյանը, մարմնական վնասվածք պատճառելու դիտավորությամբ, դանակը որպես զենք գործադրելով, հարվածել է Կարեն Հարությունյանին և

Դատական պրակտիկա

գտակային շրջանի ծակած-կտրած չթափանցող վերքի ձևով նրա առողջությանը պատճառել է թեթև վնաս, առողջության կարճատև քայքայումով:

Այսինքն՝ Գրիգոր Խաչատուրի ճաղարյանը կատարել է հանցագործություն, որը նախատեսված է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 258 հոդվածի 4-րդ մասով»:

5.3 «Խաչատուր Հրանտի ճաղարյանը (...) մեղադրվում է նրանում, որ 2010 թվականի մայիսի 22-ին՝ ժամը 13:30-ի սահմաններում, Երևան քաղաքի Շարուրի փողոցի 27 շենքի մոտ, իր հոր՝ Հրանտ Հակոբի ճաղարյանի, որդիների՝ Գևորգ Խաչատուրի ճաղարյանի և Գրիգոր Խաչատուրի ճաղարյանի հետ միասին վեճի են բռնվել Տիգրան Ալբերտի Հարությունյանի, նրա որդիներ Կարեն Տիգրանի Հարությունյանի, Էդգար Տիգրանի Հարությունյանի, եղբոր որդի Արթուր Սեդրակի Հարությունյանի, վերջիններիս ընկերներ Արմեն Էդուարդի Պետրոսյանի, Անդրանիկ Գագիկի Աբրահամյանի և գործով չպարզված այլ անձանց հետ, որի ընթացքում կոպիտ կերպով խախտելով հասարակական կարգը, խանգարելով շրջակա շենքերի բնակիչների հանգիստը և հասարակական օբյեկտների բնականոն աշխատանքը, բացահայտ անհարգալից վերաբերմունք դրսևորելով ներկաների նկատմամբ, շուրջ 10 րոպե տևողությամբ խուլիգանական հայտոյանքներ են տվել, քաշքշել և ձեռքերով, ոտքերով ու տարբեր առարկաներով հարվածել են իրար:

Այսինքն՝ Խաչատուր Հրանտի ճաղարյանը կատարել է հանցագործություն, որը նախատեսված է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 258 հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետով»:

5.4 «Տիգրան Ալբերտի Հարությունյանը (...) մեղադրվում է նրանում, որ 2010 թվականի մայիսի 22-ին՝ ժամը 13:30-ի սահմաններում, Երևան քաղաքի Շարուրի փողոցի 27 շենքի մոտ, իր որդիներ Կարեն Տիգրանի Հարությունյանի, Էդգար Տիգրանի Հարությունյանի, եղբոր որդի Արթուր Սեդրակի Հարությունյանի, վերջիններիս ընկերներ Արմեն Էդուարդի Պետրոսյանի, Անդրանիկ Գագիկի Աբրահամյանի և գործով չպարզված այլ անձանց հետ միասին վեճի են բռնվել Խաչատուր Հրանտի ճաղարյանի, նրա որդիներ Գևորգ Խաչատուրի ճաղարյանի, Գրիգոր Խաչատուրի ճաղարյանի և հոր՝ Հրանտ Հակոբի ճաղարյանի հետ, որի ընթացքում կոպիտ կերպով խախտելով հասարակական կարգը, խանգարելով շրջակա շենքերի բնակիչների հանգիստը և հասարակական օբյեկտների բնականոն աշխատանքը, բացահայտ անհարգալից վերաբերմունք դրսևորելով ներկաների նկատմամբ, շուրջ 10 րոպե տևողությամբ խուլիգանական հայտոյանքներ են տվել, քաշքշել և ձեռքերով, ոտքերով ու տարբեր առարկաներով հարվածել են իրար:

Այսինքն՝ Տիգրան Ալբերտի Հարությունյանը կատարել է հանցագործություն, որը նախատեսված է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 258 հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետով»:

5.5 «Կարեն Տիգրանի Հարությունյանը (...) մեղադրվում է նրանում, որ 2010 թվականի մայիսի 22-ին՝ ժամը 13:30-ի սահմաններում, Երևան քաղաքի Շարուրի փողոցի 27 շենքի մոտ, իր հոր՝ Տիգրան Ալբերտի Հարությունյանի, եղբոր՝ Էդգար Տիգրանի Հարությունյանի, հորեղբոր որդի Արթուր Սեդրակի Հարությունյանի, վերջիններիս ընկերներ Արմեն Էդուարդի Պետրոսյանի, Անդրանիկ Գագիկի Աբրահամյանի և գործով չպարզված այլ անձանց հետ միասին վեճի են բռնվել Խաչատուր Հրանտի ճաղարյանի, նրա որդիներ Գևորգ Խաչատուրի ճաղարյանի, Գրիգոր Խաչատուրի ճաղարյանի և հոր՝ Հրանտ Հակոբի ճաղարյանի հետ, որի ընթացքում կոպիտ կերպով խախտելով հասարակական կարգը, խանգարելով շրջակա շենքերի բնակիչների հանգիստը և հասարակական օբյեկտների բնականոն աշխատանքը, բացահայտ անհարգալից վերաբերմունք դրսևորելով ներկաների նկատմամբ, շուրջ 10 րոպե տևողությամբ խուլիգանական հայտոյանքներ են տվել, քաշքշել և ձեռքերով, ոտքերով ու տարբեր առարկաներով հարվածել են իրար:

Այսինքն՝ Կարեն Տիգրանի Հարությունյանը կատարել է հանցագործություն, որը նախատեսված է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 258 հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետով»:

5.6 «Արթուր Սեդրակի Հարությունյանը (...) մեղադրվում է նրանում, որ 2010 թվականի մայիսի 22-ին՝ ժամը 13:30-ի սահմաններում, Երևան քաղաքի Շարուրի փողոցի 27 շենքի մոտ, իր հորեղբայր Տիգրան Ալբերտի Հարությունյանի, հորեղբոր որդիներ Կարեն Տիգրանի Հարությունյանի, Էդգար Տիգրանի Հարությունյանի և ընկերներ Արմեն Էդուարդի Պետրոսյանի, Անդրանիկ Գագիկի Աբրահամյանի և գործով չպարզված այլ անձանց հետ միասին վեճի են բռնվել Խաչատուր Հրանտի ճաղարյանի, նրա որդիներ Գևորգ Խաչատուրի ճաղարյանի, Գրիգոր

Խաչատուրի Ճաղարյանի և հոր՝ Հրանտ Հակոբի Ճաղարյանի հետ, որի ընթացքում կոպիտ կերպով խախտելով հասարակական կարգը, խանգարելով շրջակա շենքերի բնակիչների հանգիստը և հասարակական օբյեկտների բնականոն աշխատանքը, բացահայտ անհարգալից վերաբերմունք դրսևորելով ներկաների նկատմամբ, շուրջ 10 րոպե տևողությամբ խուլիզանական հայհոյանքներ են տվել, քաշքշել և ձեռքերով, ոտքերով ու տարբեր առարկաներով հարվածել են իրար:

Այսինքն՝ Արթուր Սեդրակի Հարությունյանը կատարել է հանցագործություն, որը նախատեսված է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 258 հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետով»:

5.7 «Էդգար Տիգրանի Հարությունյանը (...) մեղադրվում է նրանում, որ 2010 թվականի մայիսի 22-ին՝ ժամը 13:30-ի սահմաններում, Երևան քաղաքի Շարուրի փողոցի 27 շենքի մոտ, իր հոր՝ Տիգրան Ալբերտի Հարությունյանի, եղբոր՝ Կարեն Տիգրանի Հարությունյանի, հորեղբոր որդի Արթուր Սեդրակի Հարությունյանի և ընկերներ Արմեն Էդուարդի Պետրոսյանի, Անդրանիկ Գագիկի Աբրահամյանի և գործով չպարզված այլ անձանց հետ միասին վեճի են բռնվել Խաչատուր Հրանտի Ճաղարյանի, նրա որդիներ Գևորգ Խաչատուրի Ճաղարյանի, Գրիգոր Խաչատուրի Ճաղարյանի և հոր՝ Հրանտ Հակոբի Ճաղարյանի հետ, որի ընթացքում կոպիտ կերպով խախտելով հասարակական կարգը, խանգարելով շրջակա շենքերի բնակիչների հանգիստը և հասարակական օբյեկտների բնականոն աշխատանքը, բացահայտ անհարգալից վերաբերմունք դրսևորելով ներկաների նկատմամբ, շուրջ 10 րոպե տևողությամբ խուլիզանական հայհոյանքներ են տվել, քաշքշել և ձեռքերով, ոտքերով ու տարբեր առարկաներով հարվածել են իրար:

Այսինքն՝ Էդգար Տիգրանի Հարությունյանը կատարել է հանցագործություն, որը նախատեսված է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 258 հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետով»:

5.8 «Արմեն Էդուարդի Պետրոսյանը (...) մեղադրվում է նրանում, որ 2010 թվականի մայիսի 22-ին՝ ժամը 13:30-ի սահմաններում, Երևան քաղաքի Շարուրի փողոցի 27 շենքի մոտ, իր ընկերներ Կարեն Տիգրանի Հարությունյանի, Արթուր Սեդրակի Հարությունյանի, Էդգար Տիգրանի Հարությունյանի, Անդրանիկ Գագիկի Աբրահամյանի և Տիգրան Ալբերտի Հարությունյանի և գործով չպարզված այլ անձանց հետ միասին վեճի են բռնվել Խաչատուր Հրանտի Ճաղարյանի, նրա որդիներ Գևորգ Խաչատուրի Ճաղարյանի, Գրիգոր Խաչատուրի Ճաղարյանի և հոր՝ Հրանտ Հակոբի Ճաղարյանի հետ, որի ընթացքում կոպիտ կերպով խախտելով հասարակական կարգը, խանգարելով շրջակա շենքերի բնակիչների հանգիստը և հասարակական օբյեկտների բնականոն աշխատանքը, բացահայտ անհարգալից վերաբերմունք դրսևորելով ներկաների նկատմամբ, շուրջ 10 րոպե տևողությամբ խուլիզանական հայհոյանքներ են տվել, քաշքշել և ձեռքերով, ոտքերով ու տարբեր առարկաներով հարվածել են իրար:

Այսինքն՝ Արմեն Էդուարդի Պետրոսյանը կատարել է հանցագործություն՝ նախատեսված ՀՀ քրեական օրենսգրքի 258 հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետով»:

5.9 «Անդրանիկ Գագիկի Աբրահամյանը (...) մեղադրվում է նրանում, որ 2010 թվականի մայիսի 22-ին՝ ժամը 13:30-ի սահմաններում, Երևան քաղաքի Շարուրի փողոցի 27 շենքի մոտ, իր ընկերներ Կարեն Տիգրանի Հարությունյանի, Արթուր Սեդրակի Հարությունյանի, Էդգար Տիգրանի Հարությունյանի, Արմեն Էդուարդի Պետրոսյանի և Տիգրան Ալբերտի Հարությունյանի և գործով չպարզված այլ անձանց հետ միասին վեճի են բռնվել Խաչատուր Հրանտի Ճաղարյանի, նրա որդիներ Գևորգ Խաչատուրի Ճաղարյանի, Գրիգոր Խաչատուրի Ճաղարյանի և հոր՝ Հրանտ Հակոբի Ճաղարյանի հետ, որի ընթացքում կոպիտ կերպով խախտելով հասարակական կարգը, խանգարելով շրջակա շենքերի բնակիչների հանգիստը և հասարակական օբյեկտների բնականոն աշխատանքը, բացահայտ անհարգալից վերաբերմունք դրսևորելով ներկաների նկատմամբ, շուրջ 10 րոպե տևողությամբ խուլիզանական հայհոյանքներ են տվել, քաշքշել և ձեռքերով, ոտքերով ու տարբեր առարկաներով հարվածել են իրար:

Այսինքն՝ Անդրանիկ Գագիկի Աբրահամյանը կատարել է հանցագործություն՝ նախատեսված ՀՀ քրեական օրենսգրքի 258 հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետով» (տե՛ս քրեական գործ, հատոր 2-րդ, թերթ 230-246):

6. Առաջին ատյանի դատարանն իր դատական ակտի պատճառաբանական մասում նշել է. «(...) գործի նյութերի, ինչպես նաև որպես մեղադրյալ ներգրավվելու մասին որոշումների ու մեղադրական եզրակացության եզրափակիչ մասի վերլուծությունից դատարանը եզրահանգում է,

Դատական պրակտիկա

որ Խաչատուր և Գևորգ Ճաղարյաններին, Տիգրան, Կարեն, Արթուր և Էդգար Հարությունյաններին, Արմեն Պետրոսյանին և Անդրանիկ Աբրահամյանին առաջադրված մեղադրանքների ձևակերպումն անհատականացված չէ: Որպես մեղադրյալ ներգրավելու մասին որոշումից, ինչպես նաև մեղադրական եզրակացությունից չի երևում, թե ամբաստանյալներ Խաչատուր և Գևորգ Ճաղարյանները, Տիգրան, Կարեն, Արթուր և Էդգար Հարությունյանները, Արմեն Պետրոսյանը և Անդրանիկ Աբրահամյանն ինչ գործողություններ են կատարել, կոնկրետ ո՞վ ո՞ւմ է քաշքշել, ձեռքերով, ոտքերով ո՞վ ո՞ւմ է հարվածել, հարվածելու համար ի՞նչ առարկաներ են օգտագործվել և ո՞ւմ նկատմամբ, բացի այդ չի երևում, թե այդ հարվածների հետևանքով կոնկրետ ո՞ւմ ինչ վնաս է պատճառվել, ի՞նչ բնույթ է կրել այդ վնասը, ինչո՞ւմ է արտահայտվել հայհոյանքների խուլիգանական բնույթը և այլն: Այսինքն՝ ամբաստանյալներ Խաչատուր և Գևորգ Ճաղարյաններին, Տիգրան, Կարեն, Արթուր և Էդգար Հարությունյաններին, Արմեն Պետրոսյանին և Անդրանիկ Աբրահամյանին առաջադրված մեղադրանքի ձևակերպման մեջ բացակայում են նրանց մեղազարկված արարքի քրեաիրավական որակման հիմքում ընկած փաստական հանգամանքները, ինչպես նաև այդ հանգամանքները հիմնավորող ապացույցները, այսինքն՝ գործով ձեռք չեն բերվել բավարար ապացույցներ հիմնավորելու համար ամբաստանյալներին մեղազարկող արարքների իրավաբանական որակման հիմքերը (...):» (տե՛ս քրեական գործ, հատոր 3-րդ, թերթ 322-335):

7. Վերաքննիչ դատարանը, իր համաձայնությունն արտահայտելով Առաջին ատյանի դատարանի դատավճռում առկա պատճառաբանությունների հետ, նշել է. «(...) Առաջին ատյանի դատարանի վերոնշյալ հիմնավորումների պայմաններում վերաքննիչ դատարանն այդպիսիք գտնվում էլ՝ օրինական և պատճառաբանված (...): Վերաքննիչ դատարանը գտնում է, որ վերոնշյալ ամբաստանյալներին արդարացնելու մասին Առաջին ատյանի հետևությունները բավարար են և մյուս պատճառաբանությունները չեն կարող հիմք հանդիսանալ դատավճիռը բեկանելու համար (...):» (տե՛ս քրեական գործ, հատոր 5-րդ, թերթ 101-119):

3. Վճռաբեկ բողոքի հիմքերը, հիմնավորումները և պահանջը

Վճռաբեկ բողոքը քննվում է հետևյալ հիմքերի սահմաններում ներքոհիշյալ հիմնավորումներով.

8. Բողոքի հեղինակը փաստարկել է, որ Վերաքննիչ դատարանը, օրինական ուժի մեջ թողնելով Առաջին ատյանի դատարանի կողմից կայացված դատավճիռը, թույլ է տվել նյութական և դատավարական իրավունքի նորմերի խախտումներ, մասնավորապես խախտվել են ՀՀ քրեական օրենսգրքի 10-րդ, 48-րդ, 61-63-րդ, 258-րդ հոդվածների և ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 7-րդ, 8-րդ, 17-րդ, 23-25-րդ, 127-րդ, 202-րդ, 270-րդ, 309¹-րդ, 358-րդ, 360-րդ, 366-րդ, 395-րդ, 396-րդ, 398-րդ հոդվածների պահանջները: Ըստ բողոքաբերի՝ սույն գործով առկա են ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 21-րդ հոդվածի 6-րդ մասով սահմանված պայմանները, մասնավորապես՝ Վերաքննիչ դատարանի կողմից ընդունված դատական ակտը խաթարում է արդարադատության բուն էությունը, խախտում է սահմանադրորեն պաշտպանվող շահերի անհրաժեշտ հավասարակշռությունը:

Ի հիմնավորումն իր փաստարկի՝ բողոքաբերը նշել է, որ Առաջին ատյանի դատարանի արդարացման դատավճռում շարադրված հետևությունները չեն համապատասխանում գործի փաստական հանգամանքներին: Դատարանն արդարացման դատավճռի հիմքում դրել է գործի փաստական հանգամանքներից չբխող և ոչնչով չհիմնավորված հետևություն այն մասին, որ Խաչատուր Ճաղարյանին, Տիգրան, Կարեն, Արթուր, Էդգար Հարությունյաններին, Արմեն Պետրոսյանին և Անդրանիկ Աբրահամյանին առաջադրվել են նույնաբովանդակ մեղադրանքներ, որոնք անհատականացված չեն, մեղադրանքների ձևակերպման մեջ բացակայում են նրանց մեղազարկված արարքների քրեաիրավական որակման հիմքում ընկած փաստական հանգամանքները, ինչի արդյունքում խախտվել են անձնական պատասխանատվության, ըստ մեղքի պատասխանատվության սկզբունքները, ինչպես նաև ամբաստանյալների պաշտպանության իրավունքը:

Ըստ բողոքաբերի՝ Առաջին ատյանի դատարանը, իսկ դատավճիռն օրինական ուժի մեջ թողնելիս նաև Վերաքննիչ դատարանը, անտեսել են օրենսդրի իմպերատիվ պահանջն այն մասին, որ մեղադրանքը ձևակերպելիս նախաքննության մարմինը, հանցագործության տեղը, ժա-

մանակը, եղանակը նշելուց բացի, մյուս հանգամանքները նշում է այնքանով, որքանով դրանք պարզված են գործի տվյալներով: Տվյալ դեպքում գործով նախաքննության ընթացքում պարզվել են խուլիգանության որոշակի հանգամանքներ, որոնք արտացոլվել են մեղադրանքների ձևակերպման մեջ և համապատասխանում են նյութական ու դատավարական օրենքի պահանջներին: Իսկ թե ով, ում, ինչ առարկայով է հարվածել, ով ինչ վնասվածք է ստացել, որևէ իրավական նշանակություն չունի, քանի որ հիշատակված անձանց մեղադրանք է առաջադրվել ոչ թե անձի կյանքի կամ առողջության դեմ ուղղված հանցագործություն կատարելու, այլ մի խումբ անձանց կողմից բռնության գործադրմամբ խուլիգանություն կատարելու համար:

Այն հանգամանքը, որ մի քանի անձանց կատարած արարքների օբյեկտիվ կողմը, հետևաբար նաև մեղադրանքի ձևակերպումները մնան են միմյանց, որևէ կերպ չի կարող վկայել կոլեկտիվ պատասխանատվության առկայության կամ անձնական պատասխանատվության սկզբունքի խախտման մասին: Մեղադրանքի բովանդակության բաղկացուցիչ մասն է կազմում նաև մեղադրանքի ձևակերպման ամփոփիչ մասը, որտեղ արձանագրվել է, որ խմբի կազմում կոնկրետ անձը կատարել է նկարագրված կոնկրետ արարքը:

Գատավճռի ուսումնասիրությունից չի երևում նաև, թե ինչ հիմնավորմամբ է Առաջին ատյանի դատարանը հանգել այն հետևության, որ տեղի է ունեցել ամբաստանյալների պաշտպանության իրավունքի խախտում և քրեադատավարական առկա իրավակարգավորման պայմաններում քրեական հետապնդման մարմնի կոնկրետ որ գործողություններն են հանգեցրել պաշտպանության իրավունքի խախտման:

9. Բողոքաբերը փաստարկել է նաև, որ Առաջին ատյանի դատարանի դատավճիռը՝ ամբաստանյալ Գևորգ Ծաղարյանին ՀՀ քրեական օրենսգրքի 258-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետով նախատեսված հանցագործության կատարման մեջ արդարացնելու մասով, հիմնավորված չէ:

Քրեական գործով Գևորգ Ծաղարյանին մեղադրանք է առաջադրվել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 258-րդ հոդվածի 4-րդ մասով, և նույն մեղադրանքով գործն ուղարկվել է դատարան: Առաջին ատյանի դատարանում Գևորգ Ծաղարյանին առաջադրված մեղադրանքը չի փոփոխվել, և ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 309¹-րդ հոդվածի կարգով նրան նոր մեղադրանք չի առաջադրվել: Այսինքն՝ Գևորգ Ծաղարյանին նախաքննության մարմնի կողմից մեղադրանք է առաջադրվել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 258-րդ հոդվածի 4-րդ մասով, իսկ Առաջին ատյանի դատարանը վերջինիս արդարացրել է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 258-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետով, մինչդեռ նրան նշված հոդվածով մեղադրանք երբևէ չի առաջադրվել: Առաջին ատյանի դատարանը, իրեն վերապահելով քրեական հետապնդման մարմնի լիազորություն, Գևորգ Ծաղարյանի արարքը նախ դիտել է որպես ՀՀ քրեական օրենսգրքի 258-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետով նախատեսված, ապա հենց այդ նույն արարքի կատարման մեջ էլ նրան արդարացրել է:

Բացի այդ, շարադրելով և վերլուծելով ամբաստանյալ Գևորգ Ծաղարյանի մեղադրանքի հիմքում դրված ապացույցները՝ բողոքաբերը եզրահանգում է արել առ այն, որ դեպքի պահին Գևորգ Ծաղարյանի մոտ դանակի առկայությունը և դրա գործադրման փաստը հավաստող ապացույցների բացակայության վերաբերյալ Առաջին ատյանի դատարանի հետևություններն անհիմն են: Ըստ բողոքաբերի՝ Գևորգ Ծաղարյանի մեղավորությունը դանակի գործադրմամբ խուլիգանություն կատարելու մեջ հաստատված է ապացույցների բավարար ամբողջությամբ:

10. Բողոքի հեղինակը փաստարկել է նաև, որ Առաջին ատյանի դատարանի դատավճիռը և այն անփոփոխ թողնելու մասին Վերաքննիչ դատարանի որոշումը՝ Գրիգոր Ծաղարյանի նկատմամբ սահմանված պատժի և ընտրված խափանման միջոց գրավն անփոփոխ թողնելու մասերով, նույնպես օրինական, հիմնավորված և պատճառաբանված չեն:

Ամբաստանյալ Գրիգոր Ծաղարյանի նկատմամբ պատժի նշանակելիս Առաջին ատյանի դատարանը հաշվի չի առել կատարված հանցագործության բնույթն ու վտանգավորության աստիճանը, օրենքով պաշտպանվող հարաբերությունների սոցիալական նշանակությունը, ինչի արդյունքում հանցավորի նկատմամբ նշանակվել է ակնհայտ մեղմ պատժի:

Բացի այդ, Առաջին ատյանի դատարանը հաշվի չի առել, որ Գրիգոր Ծաղարյանի նկատմամբ կիրառված այլընտրանքային խափանման միջոց գրավը չվերացնելու և նրան դատարանի դահլիճում կալանքի չվերցնելու դեպքում էականորեն մեծանում է վերջինիս կողմից քրեա-

Դատական պրակտիկա

կան պատասխանատվությունից և նշանակված պատիժը կրելուց խուսափելու հավանականությունը:

11. Հիմք ընդունելով վերոգրյալը՝ բողոք բերած անձը խնդրել է մասնակիորեն բեկանել և փոփոխել Առաջին ատյանի դատարանի 2011 թվականի հոկտեմբերի 25-ի դատավճիռը և այն օրինական ուժի մեջ թողնելու մասին Վերաքննիչ դատարանի 2012 թվականի մարտի 20-ի որոշումը:

Գևորգ Ճաղարյանին մեղավոր ճանաչել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 258-րդ հոդվածի 4-րդ մասով և սահմանել կատարած հանցանքի բնույթին ու հասարակական վտանգավորությանը համապատասխան պատիժ: Գևորգ Ճաղարյանի նկատմամբ կիրառված խափանման միջոց գրավը վերացնել և նրան կալանքի վերցնել դատարանի դահլիճում:

Խաչատուր Ճաղարյանին, Տիգրան, Կարեն, Էդգար, Արթուր Հարությունյաններին, Արմեն Պետրոսյանին և Անդրանիկ Աբրահամյանին մեղավոր ճանաչել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 258-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետով և նրանց նկատմամբ սահմանել կատարած հանցանքների բնույթին ու հասարակական վտանգավորությանը համապատասխան պատիժ:

Գրիգոր Ճաղարյանի նկատմամբ նշանակված պատիժը խստացման առումով փոփոխել: Գրիգոր Ճաղարյանի նկատմամբ կիրառված խափանման միջոց գրավը վերացնել և նրան կալանքի վերցնել դատարանի դահլիճում:

4. Վճռաբեկ դատարանի պատճառաբանությունները և եզրահանգումը

12. Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ բողոքարկված դատական ակտը վճռաբեկ վերանայման ենթարկելու նպատակն օրենքի միատեսակ կիրառության ապահովման, ինչպես նաև իրավունքի զարգացման գործառույթի իրացումն է: Այս առումով Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ մեղադրանքի ձևակերպումը որպես արդար դատաքննության հիմնարար իրավունքի ապահովման, ինչպես նաև հանցակիցների քրեաիրավական պատասխանատվության անհատականացման միջոց դիտարկելու կապակցությամբ առկա է օրենքի միատեսակ կիրառության ապահովման խնդիր: Ուստի Վճռաբեկ դատարանն անհրաժեշտ է համարում սույն գործով արտահայտել իրավական դիրքորոշումներ, որոնք կարող են ուղղորդող նշանակություն ունենալ նման գործերով դատական պրակտիկայի ճիշտ ձևավորման համար:

13. Անդրադառնալով բողոքաբեկի կողմից բարձրացված հարցերին՝ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ դրանք, ըստ էության, հանգում են մեկ հարցի, այն է՝ սույն գործով ամբաստանյալներ Խաչատուր Ճաղարյանին, Տիգրան, Կարեն, Արթուր, Էդգար Հարությունյաններին, Արմեն Պետրոսյանին և Անդրանիկ Աբրահամյանին առաջադրված մեղադրանքների ձևակերպմանը: Այս կապակցությամբ Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ սույն գործով ամբաստանյալներին առաջադրված մեղադրանքի ձևակերպումն անհրաժեշտ է քննարկել երկու՝ դատավարական և նյութական ասպեկտներով: Մասնավորապես, քննարկել մեղադրանքի ձևակերպման համատեքստում արդար դատաքննության իրավունքի ապահովման, ինչպես նաև հանցակիցների քրեաիրավական պատասխանատվության անհատականացման հարցերը:

1. Արդար դատաքննության իրավունքի ապահովումը մեղադրանքի ձևակերպման համատեքստում

14. Մեղադրանք հասկացության օրենսդրական ձևակերպումը տրված է ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 6-րդ հոդվածի 20-րդ կետում: Նշված իրավանորմի համաձայն՝ մեղադրանքը ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքով նախատեսված կարգով ներկայացված հիմնավորումն է՝ որոշակի անձի կողմից քրեական օրենսգրքով չթույլատրված կոնկրետ արարքի կատարման մասին:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի համաձայն՝ «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի նպատակների իրացման առումով մեղադրանքը բնորոշվում է որպես լիազորված պետական մարմնի կողմից անձին արված պաշտոնական ծանուցում այն մասին, որ հիմքեր կան պնդելու, թե նա քրեական հանցանք է գործել (տե՛ս Eckle v. Germany, 1982 թվականի հուլիսի 15-ի վճիռը, կետ 73):

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 202-րդ հոդվածի համաձայն.

«1. Անձին որպես մեղադրյալ ներգրավելու հիմքը նրա կողմից հանցանքի կատարումը վկայող բավարար ապացույցների համակցությունն է:

2. Սույն հոդվածի առաջին մասում նախատեսված հիմքերի առկայության դեպքում քննիչը, դատախազը պատճառաբանված որոշում են կայացնում անձին որպես մեղադրյալ ներգրավելու մասին:

3. Որոշման նկարագրական-պատճառաբանական մասում նշվում են (...) մեղադրանքի ձևակերպումը՝ նշելով հանցագործության տեղը, ժամանակը, եղանակը և մյուս հանգամանքները, որքանով դրանք պարզված են գործի նյութերով: Եզրափակիչ մասում շարադրվում է անձին գործով որպես մեղադրյալ ներգրավելու մասին որոշումը և քրեական օրենսգրքի հոդվածը, հոդվածի մասը կամ կետը, որով նախատեսված է կատարված հանցանքի համար պատասխանատվությունը (...):»

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 270-րդ հոդվածի համաձայն.

«1. Մեղադրական եզրակացությունը բաղկացած է նկարագրական-պատճառաբանական և եզրափակիչ մասերից:

2. Նկարագրական-պատճառաբանական մասում քննիչը շարադրում է հանցագործության հանգամանքները, մեղադրյալին, ինչպես նաև տուժողին բնութագրող հանգամանքները, մեղադրյալի մեղավորությունը հաստատող ապացույցները, ի պաշտպանություն նրա բերվող փաստարկները և այդ փաստարկների ստուգման արդյունքում հավաքված ապացույցները (...):

3. Եզրափակիչ մասում շարադրվում են մեղադրյալի մասին տեղեկությունները և առաջադրված մեղադրանքի ձևակերպումը՝ նշելով տվյալ հանցագործությունը նախատեսող քրեական օրենքի նորմերը (...):»

Սեջբերված քրեադատավարական դրույթները Վճռաբեկ դատարանի կողմից վերլուծության են ենթարկվել *Ա. Պապյանի* գործով կայացված որոշման մեջ, որտեղ դատարանն իրավական դիրքորոշում է ձևավորել այն մասին, որ «ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 202-րդ և 270-րդ հոդվածների վերլուծությունից երևում է, որ օրենսդիրը երկու դեպքում էլ օգտագործել է «մեղադրանքի ձևակերպում» եզրույթը, որի կառուցվածքն իրենից ներկայացնում է.

ա) գործով հաստատված, հանրության համար վտանգավոր և հակաիրավական փաստերը, որոնք համապատասխանում են կոնկրետ հանցակազմի հատկանիշներին,

բ) քրեական օրենքի կոնկրետ նորմը, որի հատկանիշներին համապատասխանում են մեղադրյալի գործողությունները կամ անգործությունը կազմող փաստերը:

Վերոնշյալ դատողության հիման վրա Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ մեղադրանքի ձևակերպումը պետք է արտացոլի մեղագրվող գործողությունների կամ անգործության բովանդակությունը, հետևաբար պետք է ներառի հանցակազմի բոլոր պարտադիր հատկանիշները բնութագրող փաստական տվյալները: Փաստական տվյալների ներառումն անհրաժեշտ նախապայման է, որպեսզի մեղադրանքի մեջ նշվի այն քրեական օրենքը, որով նախատեսված են հանրության համար վտանգավոր, հակաիրավական և քրեորեն պատժելի արարքի հատկանիշները, այսինքն՝ հանգեցնի մեղադրանքում ձևակերպված արարքին համապատասխան իրավաբանական գնահատական տալուն» (տե՛ս Արկադի Պատվականի Պապյանի գործով Վճռաբեկ դատարանի 2010 թվականի նոյեմբերի 5-ի թիվ ՏԳ/0115/01/09 որոշման 18-րդ կետը):

15. Հիմք ընդունելով սույն որոշման նախորդ կետում մեջբերված իրավական դիրքորոշումը՝ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ մեղադրանքը հանդիսանում է քրեադատավարական այն ինստիտուտը, որի միջոցով ապահովվում է հանրային քրեական հետապնդման կառուցակարգի գործունեությունը: Մեղադրանքը հանցակազմը կոնկրետ հանցագործության հանգամանքների և այն կատարած անձի հետ կապող դատավարական միջոցն է և այդ պատճառով էլ մեղադրանքը կարելի է դիտարկել որպես հանցակազմի հատկանիշների դատավարական արտահայտություն, որից ածանցյալ է նաև քրեական արդարադատության իրականացման գործառույթը:

Քրեական դատավարությունում մեղադրանքը բնորոշվում է որպես կոնկրետ անձին մեղաագրվող հանցավոր գործողության կամ անգործության նկարագրություն դատավարական փաստաթղթերում: Կառուցվածքային առումով մեղադրանքը բաղկացած է գործով հաստատված՝ հանրության համար վտանգավոր և հակաիրավական արարքի կատարման հանգամանք-

Դատական պրակտիկա

ների ամբողջությունից և քրեական օրենքի կոնկրետ նորմից, որի հատկանիշներին համապատասխանում է նշված փաստական հանգամանքների ամբողջությունը: Այլ խոսքով՝ մեղադրանքի տարրեր են կազմում մեղադրանքի ձևակերպումը և դրա իրավաբանական որակումը:

16. ՀՀ Սահմանադրության 16-րդ հոդվածի համաձայն. «(...) Ազատությունից զրկված յուրաքանչյուր անձ իրեն հասկանալի լեզվով անհապաղ տեղեկացվում է պատճառների, իսկ քրեական մեղադրանք ներկայացվելու դեպքում՝ նաև մեղադրանքի մասին (...):»

«Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի համաձայն. «Քրեական հանցագործություն կատարելու մեջ մեղադրվող յուրաքանչյուր ոք ունի հետևյալ նվազագույն իրավունքները.

ա) իրեն հասկանալի լեզվով անհապաղ ու հանգամանորեն տեղեկացվելու իրեն ներկայացված մեղադրանքի բնույթի և հիմքի մասին (...):»

«Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին» միջազգային դաշնագրի 14-րդ հոդվածի 3-րդ կետի համաձայն. «Յուրաքանչյուր ոք իրեն ներկայացված ցանկացած քրեական մեղադրանքի բնության ժամանակ ունի առնվազն հետևյալ երաշխիքների իրավունքը՝ լիակատար հավասարության հիման վրա.

ա) շտապ կարգով և մանրամասն, այն լեզվով, որը նա հասկանում է, տեղեկացվել իրեն ներկայացված մեղադրանքի բնույթի և հիմքի մասին (...):»

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 11-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ձեռքարկվածի և կալանավորվածի անհապաղ հաղորդվում են (...) այն հանցագործության փաստական հանգամանքները և իրավաբանական որակումը, որի կատարման մեջ նա կասկածվում կամ մեղադրվում է»:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 203-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն. «Քննիչը, հավաստիանալով մեղադրյալի ինքնության մեջ, նրան հայտարարում է որպես մեղադրյալ ներգրավելու մասին որոշումը և բացատրում առաջադրված մեղադրանքի էությունը: Այդ գործողությունների կատարումը մեղադրյալի և քննիչի ստորագրությամբ հաստատվում է (...):»

Մեջբերված դրույթների համակարգային վերլուծությունից երևում է, որ համապատասխան փաստաթղթերում մեղադրանքի ամրագրումը հանդիսանում է այն դատավարական միջոցը, որով ապահովվում է քրեական հետապնդման ենթարկվող անձի իրավունքը տեղեկանալու իր դեմ առաջադրված մեղադրանքի իրավական և փաստական հիմքերի մասին: Ուստի, Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ մեղադրանքի ձևակերպմանը բովանդակային առումով ներկայացվող պահանջների բացահայտման հարցը պետք է քննարկել արդար դատաքննության հիմնարար իրավունքի համատեքստում:

Վճռաբեկ դատարանի վերոգրյալ դիրքորոշումը բխում է նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքից: Մասնավորապես, Եվրոպական դատարանը բազմիցս շեշտել է, որ այն հարցը, թե արդյոք կոնկրետ գործով մեղադրյալին բավարար տեղեկատվություն տրամադրվել է առաջադրված մեղադրանքի իրավական և փաստական հիմքերի մասին, պետք է միշտ ուսումնասիրվի «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետով նախատեսված՝ արդար դատաքննության իրավունքի համատեքստում (տե՛ս Deweer v. Belgium, 1980 թվականի փետրվարի 27-ի վճիռը, կետ 56, Artico v. Italy, 1980 թվականի մայիսի 13-ի վճիռը, կետ 32, Goddi v. Italy, 1984 թվականի ապրիլի 9-ի վճիռը, կետ 28, Colozza v. Italy, 1985 թվականի փետրվարի 12-ի վճիռը, կետ 26):

17. Արդար դատաքննության հիմնարար իրավունքի արդյունավետ իրացման կարևորագույն երաշխիքներից են մրցակցության սկզբունքը և պաշտպանության իրավունքը: Մրցակցության սկզբունքին Վճռաբեկ դատարանն անդրադարձել է *Մ.Բաբայանի* և *Ս.Թումանյանի* գործով կայացված որոշման մեջ (*mutatis mutandis* տե՛ս Արմեն Ջիվանի Բաբայանի և Սուրեն Ռազմիկի Թումանյանի վերաբերյալ Վճռաբեկ դատարանի 2011 թվականի դեկտեմբերի 22-ի թիվ ԵԷԴ/0044/01/11 որոշման 13-րդ կետը):

Պաշտպանության իրավունքի, մասնավորապես, մեղադրական եզրակացության համատեքստում դրա իրացման ապահովման հարցին Վճռաբեկ դատարանն անդրադարձել է *Ս.Նալբանդյանի* գործով կայացված որոշման մեջ, որտեղ իրավական դիրքորոշում է ձևավորել այն մասին, որ «(...) մեղադրական եզրակացությունը հանդիսանում է այն դատավարական փաս-

տաքուղորդ, որով ամփոփվում են նախնական քննության արդյունքները, ինչպես նաև հիմնավորվում են քննիչի ենթադրությունները՝ մեղադրյալի մեղավորության և նրա գործողությունների իրավաբանական որակման մասին: Մեղադրական եզրակացության կարևորության մասին է վկայում այն հանգամանքը, որ դրանով ընդգծվում են քրեական գործի դատական քննության սահմանները: Մեղադրական եզրակացության նշանակությունն արտահայտվում է նաև նրանում, որ այն մեղադրյալին հնարավորություն է տալիս կազմակերպել և իրականացնել իր պաշտպանության իրավունքը՝ առաջադրված մեղադրանքի և այն հաստատող ապացույցների շրջանակներում» (տե՛ս Մուրեն Կարոյի Նալբանդյանի գործով Վճռաբեկ դատարանի 2009 թվականի դեկտեմբերի 18-ի թիվ ՀՅԶԲԲ-2/0144/01/09 որոշման 24-րդ կետը):

Մեկ այլ՝ *Ս. Պասյանի* գործով կայացված որոշման մեջ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրել է, որ «(...) մեղադրանքի ձևակերպման կարևորումը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ համապատասխան դատավարական փաստաթղթերում (անձին որպես մեղադրյալ ներգրավելու մասին որոշում, մեղադրական եզրակացություն) դրա առկայությունը հնարավորություն է տալիս քրեական հետապնդման ենթակվող անձին արդյունավետ կերպով իրականացնել իր պաշտպանության իրավունքը: Ավելին, մեղադրական եզրակացության մեջ շարադրվող առանձին հարցեր (արարքի փաստական նկարագրության հիմքում դրված ապացույցների շրջանակը, դրանց տրված գնահատականը, դատակոչի ենթակա անձանց շրջանակը և այլն) էական նշանակություն ունեն անձի պաշտպանության իրավունքի պատշաճ իրականացման համար» (տե՛ս Արևիկի Պատվականի Պասյանի գործով Վճռաբեկ դատարանի 2010 թվականի նոյեմբերի 5-ի թիվ ՏԳ-0115/01/09 որոշման 19-րդ կետը):

18. Պաշտպանության իրավունքը՝ որպես մեղադրյալին վերապահված դատավարական իրավունքների ամբողջություն, հնարավորություն է տալիս վերջինիս հանդես գալ դատավարության ինքնուրույն սուբյեկտի կարգավիճակով, լրիվ կամ մասնակիորեն հերքել իրեն մեղադրվող հանցանքը կատարած լինելու պնդումը, ինչպես նաև պաշտպանել իր իրավունքներն ու օրինական շահերը: Ընդ որում՝ պաշտպանության իրավունքի իրականացման փաստացի հնարավորության ապահովման պարտականությունը կրում է վարույթն իրականացնող մարմինը:

Մրցակցության սկզբունքը և պաշտպանության իրավունքը կոչված են դատավարությունը համապատասխանեցնելու արդարության չափորոշիչներին և ապահովելու իրավունքների արդյունավետ վերականգնում, իսկ քրեական արդարադատության շրջանակներում վերոգրյալն առնվազն ենթադրում է տեղի ունեցած հանցագործության մանրամասների հաստատումը, դրանց ճշգրիտ իրավաբանական գնահատական տալը, հասարակությանը և առանձին անհատներին հասցված վնասի, ինչպես նաև հանցանքի կատարման մեջ մեղադրվող անձի իրական մեղքի ամբողջական բացահայտումը:

19. Մրցակցային դատավարության ընթացքում պաշտպանությունը հանդես է գալիս որպես մեղադրանքի հակադրում՝ նպատակ ունենալով հերքել այն և պաշտպանել քրեական օրենսգրքով չթույլատրված արարքի կատարման մեջ մեղադրվող անձանց իրավունքներն ու շահերը: Այս կարևորագույն գործառույթի արդյունավետ իրականացման համար պաշտպանության կողմն առնվազն պետք է հնարավորություն ունենա ծանոթանալու առաջադրված մեղադրանքի իրավական և փաստական հիմքերին, դրանց վերաբերյալ ներկայացնելու սեփական դիրքորոշումը և մասնակցելու ապացուցման գործընթացին: Պաշտպանության իրավունքի իրականացումը, ինչպես նաև մրցակցային դատավարության ապահովումն անհնար են, եթե մեղադրյալը տեղյակ չէ, թե ինչ անօրինական արարքի կատարման մեջ է մեղադրվում և ինչ ապացույցների հիման վրա:

Ինչպես արդեն նշվեց, մեղադրանքի ձևակերպումը միակ հնարավոր դատավարական միջոցն է, որով հնարավոր է դառնում իրացնել անձի իրավունքը տեղեկանալու իր դեմ առաջադրված մեղադրանքի մասին: Հետևաբար մեղադրանքի ձևակերպումը կարելի է բնորոշել որպես մեղադրյալի իրավունքների և օրինական շահերի ապահովմանն ուղղված երաշխիք, որը հնարավոր է դարձնում առաջադրված մեղադրանքի օրինական միջոցներով պաշտպանվելը և թույլ է տալիս հասնել քրեական վարույթի հիմնական՝ մեղադրյալի անմեղության կամ մեղավորության հարցի հստակ լուծմանը:

Վերագրյալից Վճռաբեկ դատարանը հետևություն է անում այն մասին, որ համապատասխան դատավարական փաստաթղթերում (անձին որպես մեղադրյալ ներգրավելու մասին որոշ-

Դատական պրակտիկա

ում, մեղադրական եզրակացություն) մեղադրանքի ձևակերպման կարևորումը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ դրա առկայությունը հնարավորություն է տալիս քրեական հետապնդման ենթարկվող անձին արդյունավետ կերպով իրականացնել իր պաշտպանության իրավունքը: Ավելին, մեղադրական եզրակացության մեջ շարադրվող առանձին հարցեր, մասնավորապես, արարքի փաստական նկարագրությունը, այդ նկարագրության հիմքում դրված ապացույցների շրջանակը, դրանց տրված գնահատականը, վճռորոշ նշանակություն ունեն անձի պաշտպանության իրավունքի պատշաճ իրականացման համար:

20. Պաշտպանության իրավունքի իրականացման համար մեղադրանքի ձևակերպման կարևորության հարցի վերաբերյալ դիրքորոշում է հայտնել նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը: Մասնավորապես, «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի («ա») ենթակետի դրույթները մեղադրյալին իրավունք են վերապահում տեղեկացված լինելու ոչ միայն մեղադրանքի համար առիթ հանդիսացած նյութական փաստերի մասին, այլ նաև այդ փաստերի մանրամասն իրավական որակման մասին (տե՛ս Pelissier and Sassi v. France, 1999 թվականի ապրիլի 25-ի վճիռը, կետ 51): Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի («բ») ենթակետի մասով բերված բողոքի վերաբերյալ Եվրոպական դատարանը գտել է, որ («ա») և («բ») ենթակետերը կապված են միմյանց հետ, և որ մեղադրանքի բնույթի և առիթների մասին տեղեկացված լինելու իրավունքը պետք է դիտել պաշտպանության նախապատրաստության իրավունքի լույսի ներքո (տե՛ս Pelissier and Sassi v. France, 1999 թվականի ապրիլի 25-ի վճիռը, կետ 54):

21. Սույն որոշման նախորդ կետերում շարադրված իրավական վերլուծության լույսի ներքո գնահատելով մեղադրանքի ձևակերպմանը բովանդակային առումով ներկայացվող պահանջները՝ Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ դրանում, բացի հանցավորի մասին տվյալներից, հանցագործության տեղից, ժամանակից և եղանակից, մանրամասնորեն և հստակ պետք է նշվեն արարքի քրեաիրավական որակման հիմքում ընկած փաստերը՝ հանցագործության դեպքի և դրա հետ կապված հանգամանքների մանրակրկիտ նկարագրությունը: Արդար դատաքննության հիմնարար իրավունքի իրացման առումով անընդունելի է, երբ իրավասու պաշտոնատար անձը համապատասխան դատավարական փաստաթղթերում մեղադրանքը ձևակերպելիս սահմանափակվի միայն քրեական օրենքով արգելված արարքի ընդհանրական նկարագրությամբ: Նույն կերպ անընդունելի է, երբ հանցանքը մի խումբ անձանց կողմից կատարված լինելու դեպքում հանցակիցների ներկայացվում է միևնույն մեղադրանքը՝ առանց հստակեցնելու նրանցից յուրաքանչյուրի կոնկրետ գործողությունները, հանցագործությանը նրանցից յուրաքանչյուրի մասնակցության բնույթն ու աստիճանը:

Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ նշված պահանջների պահպանմամբ մեղադրանքը ձևակերպելու դեպքում միայն առաջադրված մեղադրանքը հնարավորություն կտա մեղադրյալին պատշաճ կերպով իրականացնել իր պաշտպանության իրավունքը, ինչպես նաև կապահովվի կողմերի դատավարական իրավահավասարությունը՝ սեփական դիրքորոշումը հիմնավորելու և մյուս կողմի փաստարկները հերքելու համար: Նշված սկզբունքներից ցանկացած շեղում կհանգեցնի արդար դատաքննության հիմնարար արժեքի առարկայագրկման:

II. Հանցակիցների քրեաիրավական պատասխանատվության անհատականացումը

22. ՀՀ քրեական օրենսգրքի 8-րդ հոդվածի համաձայն. «Անձը ենթակա է քրեական պատասխանատվության միայն անձամբ իր կատարած հանցանքի համար»:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 9-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն. «Անձը ենթակա է քրեական պատասխանատվության միայն հանրության համար վտանգավոր այնպիսի գործողության կամ անգործության և հանրության համար վտանգավոր հետևանքների համար, որոնց վերաբերյալ նրա մեղքը հաստատված է իրավասու դատարանի կողմից»:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 10-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն. «Հանցանք կատարած անձի նկատմամբ կիրառվող պատիժը և քրեաիրավական ներգործության այլ միջոցները պետք է լինեն արդարացի՝ համապատասխանեն հանցանքի ծանրությանը, դա կատարելու հանգամանքներին, հանցավորի անձնավորությանը, անհրաժեշտ և բավարար լինեն նրան ուղղելու և նոր հանցագործությունները կանխելու համար»:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 37-րդ հոդվածի համաձայն. «Հանցակցություն է համարվում երկու կամ ավելի անձանց դիտավորյալ համատեղ մասնակցությունը դիտավորյալ հանցագործու-

թյանը»:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 39-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն. «Համակատարողները հանցագործության համար ենթակա են պատասխանատվության սույն օրենսգրքի Հատուկ մասի նույն հոդվածով»:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 39-րդ հոդվածի 7-րդ մասի համաձայն. «Հանցակիցներին պատասխանատվության ենթարկելիս հաշվի են առնվում հանցագործությանը նրանցից յուրաքանչյուրի մասնակցության բնույթը և աստիճանը»:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 41-րդ հոդվածի համաձայն.

«1. Հանցանքը համարվում է մի խումբ անձանց կողմից առանց նախնական համաձայնության կատարված, եթե դրան մասնակցել են այնպիսի համակատարողներ, ովքեր նախապես մինչև հանցագործությունը սկսելը, պայմանավորվել են հանցանքը համատեղ կատարելու մասին:

2. Հանցանքը համարվում է մի խումբ անձանց կողմից նախնական համաձայնությամբ կատարված, եթե դրան մասնակցել են այնպիսի համակատարողներ, ովքեր նախապես՝ մինչև հանցագործությունը սկսելը, պայմանավորվել են հանցանքը համատեղ կատարելու մասին:

3. Հանցանքը համարվում է կազմակերպված խմբի կողմից կատարված, եթե դա կատարվել է այնպիսի անձանց կայուն խմբի կողմից, ովքեր նախապես միավորվել են մեկ կամ մի քանի հանցանքներ կատարելու համար:

(...)»:

23. ՀՀ քրեական օրենսգրքի 37-րդ հոդվածում ամրագրված հանցակցության դրույթները Վճռաբեկ դատարանի կողմից վերլուծվել են *Ս.Սաթևոյանի* և *Ռ.Հարությունյանի* գործով կայացված որոշման մեջ (տե՛ս *mutatis mutandis* Ալիկ Մաթևոսյանի և Ռաֆիկ Հարությունյանի գործով Վճռաբեկ դատարանի 2008 թվականի հունիսի 25-ի թիվ ՎԲ-48/08 որոշման 28-30-րդ կետերը):

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 41-րդ հոդվածում ամրագրված դրույթները Վճռաբեկ դատարանի կողմից վերլուծվել են *Հ.Սարգսյանի* և *այլոց* գործով կայացված որոշման մեջ (տե՛ս *mutatis mutandis* Հակոբ Սարգսյանի և այլոց գործով Վճռաբեկ դատարանի 2011 թվականի մայիսի 11-ի թիվ ԼԴ/0136/01/10 որոշման 12-18-րդ կետերը): Նշված որոշման մեջ Վճռաբեկ դատարանն իրավական դիրքորոշում է ձևավորել այն մասին, որ «Նախնական համաձայնությամբ գործող անձանց պարագայում (ՀՀ քրեական օրենսգրքի 41-րդ հոդվածի 2-րդ մաս) հանցագործության մասնակիցները մինչև հանցանքի օբյեկտիվ կողմը կազմող գործողություններն սկսելը պայմանավորվում են հանցանքը համատեղ կատարելու մասին: Ընդ որում, համաձայնությունը ձեռք է բերվում խմբի անդամների կողմից գործողությունների համատեղ կատարման ուղղվածության, հանցագործության կատարման տեղի, ժամանակի, եղանակի և միջոցների, ինչպես նաև խմբի անդամների միջև դերաբաշխման շուրջ (...)» (տե՛ս Հակոբ Սարգսյանի և այլոց գործով Վճռաբեկ դատարանի 2011 թվականի մայիսի 11-ի թիվ ԼԴ/0136/01/10 որոշման 18-րդ կետը):

24. Վերահաստատելով և զարգացնելով *Ս.Սաթևոյանի* և *Ռ.Հարությունյանի*, ինչպես նաև *Հ.Սարգսյանի* և *այլոց* գործերով կայացված որոշումներում ձևավորված իրավական դիրքորոշումները՝ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ հանցակիցներից յուրաքանչյուրի քրեական պատասխանատվության հարցը լուծելիս անհրաժեշտ է հաստատել, որ նա մասնակցել է այնպիսի հանրորեն վտանգավոր արարքի կատարմանը, որն ուղղակիորեն նախատեսված է ՀՀ քրեական օրենսգրքի հատուկ մասում և որի կապակցությամբ հաստատված է նրա մեղքը: Այլ խոսքով՝ հանցակիցների քրեական պատասխանատվության հարցը լուծելիս նրանցից յուրաքանչյուրի արարքը պետք է դիտարկել ոչ թե մեկուսացված, այլ մյուս բոլոր հանցակիցների հետ հանկուցության մեջ՝ պարզելով հանցակիցներից յուրաքանչյուրի արարքի հանրային վտանգավորությունն ու հակաիրավականությունը և հետևաբար նաև հանցակիցներից յուրաքանչյուրի արարքում հանցագործության հատկանիշների և քրեական պատասխանատվության հիմքերի առկայությունը:

Վերոգրյալի հիման վրա Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ հանցակիցների քրեական պատասխանատվության հարցը լուծելիս վարույթն իրականացնող մարմինը յուրաքանչյուր դեպքում պետք է պարզի և գնահատի հանցակիցների կողմից համատեղ կատարված բոլոր արարքները, ինչպես նաև այդ արարքների հետևանքները՝ արդյունքում ուրվագծելով հանցակիցներից յուրաքանչյուրի՝ քրեական պատասխանատվության ենթարկվելու սահմաններն ու ծավալները:

Դատական պրակտիկա

25. Սույն որոշման նախորդ կետում շարադրված դիրքորոշման լույսի ներքո համակարգային վերլուծության ենթարկելով ՀՀ քրեական օրենսգրքի 9-րդ հոդվածում ամրագրված՝ ըստ մեղքի պատասխանատվության և 10-րդ հոդվածում ամրագրված՝ արդարության և պատասխանատվության անհատականացման սկզբունքները՝ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ յուրաքանչյուր, այդ թվում՝ համատեղ կատարված հանցավոր արարքն անհատական բնույթ ունի, ուստի հանցակիցների քրեական պատասխանատվության հարցը լուծելիս անհրաժեշտ է ելնել հանցագործությանը նրանցից յուրաքանչյուրի մասնակցության աստիճանից և բացառել կատարված արարք(ներ)ի համար հանցակիցներին «հավասարաչափ», այսինքն՝ ոչ ըստ յուրաքանչյուր հանցակցի մեղքի քրեական պատասխանատվության ենթարկելու հնարավորությունը:

Իրականացնելով պատասխանատվության անհատականացում՝ վարույթն իրականացնող մարմինը յուրաքանչյուր հանցակցի մասով պետք է պարզի, թե ինչպիսին է եղել նրա դերը հանցավոր վարքագծի դրսևորման ժամանակ, ինչ մասնակցության աստիճան է նա ունեցել, ինչ ձևով է դրսևորվել այդ մասնակցությունը՝ ակտիվ, թե՛ պասիվ:

26. Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 39-րդ հոդվածի 7-րդ մասում իր ամրագրումը ստացած՝ հանցագործությանը հանցակիցներից յուրաքանչյուրի մասնակցության բնույթն ու աստիճանը հաշվի առնելու պարտականությունն առկա է ոչ միայն հանցակիցներին պատասխանատվության ենթարկելու, այն է՝ գործով դատավճիռ կայացնելու փուլում, այլ նաև հանցակիցներից յուրաքանչյուրին մեղադրանք առաջադրելիս նրանց արարք(ներ)ին քրեաիրավական որակում տալու փուլում:

Վերոգրյալի հիման վրա Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ հանցակիցներից յուրաքանչյուրի նկատմամբ կոնկրետ հանցակազմի սանկցիայի շրջանակներում կոնկրետ պատիժ նշանակելու համար անհրաժեշտ է հաջորդաբար պարզել, թե

ա) ինչ արարք է կատարվել և արդյոք դրանում առկա է հանցակազմ,

բ) արդյոք արարքի կատարմանը մասնակցել են երկու կամ ավելի անձինք և արդյոք նրանց գործողություններում (անգործությունում) առկա է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 41-րդ հոդվածով նախատեսված հանցակցության ձևերից որևէ մեկը,

գ) հանցակիցներից յուրաքանչյուրը կոնկրետ ինչ գործողություն (անգործություն) է կատարել,

դ) հանցակիցներից յուրաքանչյուրը մասնակցության ինչ աստիճան է ունեցել հանցավոր արարքի կատարմանը,

ե) հանցակիցներից յուրաքանչյուրին ինչ ծավալով պետք է մեղսագրվի կատարված արարքը:

27. Ամփոփելով սույն որոշման նախորդ կետում շարադրված վերլուծությունը՝ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ հանցակցությանը կատարված արարքը որակելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ տեղի է ունեցել հանցավոր արարք, որի կատարմանը մասնակցել են երկու և ավելի անձինք, ովքեր գործել են համատեղ, դիտավորյալ և կատարել են դիտավորյալ հանցագործություն: Ուստի, իրավախախտման փաստը պետք է կոնկրետացվի յուրաքանչյուր հանցակցի մասով, իսկ դրա հանգամանքները անհատականացվեն՝ հաշվի առնելով անձնական պատասխանատվության, ըստ մեղքի պատասխանատվության և արդարության և պատասխանատվության անհատականացման սկզբունքները: Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ միայն այս հանգամանքների հստակ պարզման և դատավարական փաստաթղթերում ամրագրման դեպքում է հնարավոր լուծել այդ արարքները կատարած անձանց քրեական պատասխանատվության հարցը:

28. Անդրադառնալով սույն գործի փաստական հանգամանքներին՝ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ Խաչատուր Ճաղարյանին, Տիգրան, Կարեն, Արթուր, Էդգար Հարությունյաններին, Արմեն Պետրոսյանին և Անդրանիկ Աբրահամյանին նախաքննության մարմնի կողմից մեղադրանք է առաջադրվել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 258-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1-ի կետով, և նրանցից յուրաքանչյուրին առաջադրված մեղադրանքը շարադրվել է հետևյալ կերպ. 2010 թվականի մայիսի 22-ին՝ ժամը 13:30-ի սահմաններում, Երևանի Շարտի փողոցի 27 շենքի մոտ մի կողմից Հրանտ, Խաչատուր, Գրիգոր և Գևորգ Ճաղարյանները, մյուս կողմից Տիգրան, Կարեն, Էդգար, Արթուր Հարությունյանները, Արմեն Պետրոսյանը, Անդրանիկ Աբրահամ-

յանը և գործով չպարզված այլ անձինք վեճի են բռնվել, որի ընթացքում կոպիտ կերպով խախտելով հասարակական կարգը, խանգարելով շրջակա շենքերի բնակիչների հանգիստը և հասարակական օբյեկտների բնականոն աշխատանքը, բացահայտ անհարգալից վերաբերմունք դրսևորելով ներկաների նկատմամբ, շուրջ 10 րոպե տևողությամբ խուլիզանական հայտյանքներ են տվել, քաշքշել և ձեռքերով, ոտքերով ու տարբեր առարկաներով հարվածել են իրար (տե՛ս սույն որոշման 5.3-5.9-րդ կետերը):

Մեջբերված փաստական տվյալների վերլուծությունից երևում է, որ քրեական հետապնդումն իրականացնող մարմինն ամբաստանյալներին՝ Խաչատուր Ճաղարյանին, Տիգրան, Կարեն, Արթուր, Էդգար Հարությունյաններին, Արմեն Պետրոսյանին և Անդրանիկ Աբրահամյանին մեղադրանք առաջադրելով ՀՀ քրեական օրենսգրքի 258-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1-ի կետով, չի հստակեցրել հանցակիցներից յուրաքանչյուրի կատարած արարքի քրեախրավական որակման հիմքում ընկած փաստերը: Մեղադրանքի կողմն ամբաստանյալներին առաջադրել է բացարձակապես նույնարժանողակ մեղադրանքներ՝ սահմանափակվելով նրանց կատարած արարքների ընդհանրական նկարագրությամբ, այն է՝ շուրջ 10 րոպե տևողությամբ տվել են խուլիզանական հայտյանքներ, քաշքշել և ձեռքերով, ոտքերով ու տարբեր առարկաներով հարվածել են իրար, և չի կոնկրետացրել հանցավոր արարքի կատարման ժամանակ ամբաստանյալներից յուրաքանչյուրի կոնկրետ գործողությունների շրջանակը, մասնավորապես այն, թե կոնկրետ ո՞վ ո՞ւմ է քաշքշել, ձեռքերով, ոտքերով ո՞վ ո՞ւմ է հարվածել, հարվածելու համար ո՞վ ի՞նչ առարկա է օգտագործել և ո՞ւմ նկատմամբ, հարվածների հետևանքով կոնկրետ ո՞ւմ է վնաս պատճառվել, ի՞նչ բնույթ է կրել այդ վնասը և այլն:

29. Նախորդ կետում մեջբերված և վերլուծված փաստական հանգամանքները գնահատելով սույն որոշման 14-27-րդ կետերում շարադրված իրավական դիրքորոշումների լույսի ներքո՝ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ սույն գործով ամբաստանյալներին առաջադրված մեղադրանքի ձևակերպումից չի երևում, թե նրանցից յուրաքանչյուրին մեղադրված արարքն ինչպես է դրսևորվել: Մեղադրանքի նման ձևակերպման պայմաններում չի ապահովվել քրեական օրենքով արգելված արարքի կատարման մեջ մեղադրվող անձանց իրավունքը տեղեկանալու իրենց դեմ առաջադրված մեղադրանքի փաստական հիմքերի մասին, հետևաբար չի ապահովվել նաև ամբաստանյալների պաշտպանության իրավունքի և մրցակցային դատավարության սկզբունքի անխափան իրականացումը, որպիսի պայմաններում արդար դատաքննության հիմնարար իրավունքի պահանջները բավարարող դատաքննությունն անհնար է:

Բացի այդ, Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ մեղադրանքի նման ձևակերպման պայմաններում, երբ յուրաքանչյուր հանցակցի մասով իրավախախտման փաստը կոնկրետացված չէ, իսկ դրա հանգամանքներն անհատականացված չեն, հնարավոր չէ անձնական պատասխանատվության, ըստ մեղքի պատասխանատվության և արդարության ու պատասխանատվության անհատականացման սկզբունքներին համապատասխան լուծել հանցակիցների քրեական պատասխանատվության հարցը:

30. Սույն որոշման նախորդ կետում առկա եզրահանգման լույսի ներքո Վճռաբեկ դատարանն անհրաժեշտ է համարում անդրադառնալ բողոքաբերի այն փաստարկին, որ սույն գործով որևէ իրավական նշանակություն չունի, թե ով, ում, ինչ առարկայով է հարվածել, ով ինչ վնասվածք է ստացել, քանի որ հիշատակված անձանց մեղադրանք է առաջադրվել ոչ թե անձի կյանքի կամ առողջության դեմ ուղղված հանցագործություն կատարելու, այլ մի խումբ անձանց կողմից խուլիզանություն կատարելու համար (տե՛ս սույն որոշման 8-րդ կետը):

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 258-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն. «Խուլիզանությունը՝ դիտավորությամբ հասարակական կարգը կոպիտ կերպով խախտել[ն է], որն արտահայտվել է հասարակության նկատմամբ բացահայտ անհարգալից վերաբերմունքով (...):»:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 258-րդ հոդվածի 2-րդ մասը պատասխանատվություն է նախատեսում անձի նկատմամբ բռնություն գործադրելով կամ դա գործադրելու սպառնալիքով, ինչպես նաև ուրիշի գույքը ոչնչացնելով կամ վնասելով գույքորդված խուլիզանության համար:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 258-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետը պատասխանատվություն է նախատեսում մի խումբ անձանց կամ կազմակերպված խմբի կողմից նույն հոդվածի երկրորդ մասով նախատեսված արարքի կատարման համար:

Ինչպես երևում է շարադրված իրավանորմի վերլուծությունից, անձին ՀՀ քրեական

Դատական պրակտիկա

օրենսգրքի 258-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետով մեղադրանք առաջադրելու համար դեռ բավարար չէ, որ նա խմբի կազմում կատարած լինի խուլիզանություն: Արարքը ՀՀ քրեական օրենսգրքի 258-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետով որակելու համար անհրաժեշտ նախապայման է, որ հանցավորի գործողությունները, ի թիվս այլնի, գուցորդվեն անձի նկատմամբ բռնության գործադրմամբ: Հետևաբար խմբի կազմում բռնության գործադրմամբ խուլիզանություն կատարելու համար մեղադրանք առաջադրելու դեպքում մինչդատական վարույթն իրականացնող մարմինը պարտավոր է համապատասխան դատավարական փաստաթղթերում արտացոլել, թե հանցակիցներից յուրաքանչյուրն ինչպիսի բռնություն է գործադրել և ում նկատմամբ:

31. Հիմք ընդունելով վերոգրյալը՝ Վճռաբեկ դատարանն իրավաչափ է համարում ստորադաս դատարանների հետևություններն առ այն, որ ամբաստանյալներ Խաչատուր Ծաղարյանին, Տիգրան, Կարեն, Արթուր, Էդգար Հարությունյաններին, Արմեն Պետրոսյանին և Անդրանիկ Աբրահամյանին առաջադրված մեղադրանքներն անհատականացված չեն (տե՛ս սույն որոշման 6-րդ և 7-րդ կետերը): Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ այս առումով ստորադաս դատարանների դատական ակտերն օրինական են և հիմնավորված, իսկ բողոք բերած անձի փաստարկները (տե՛ս սույն որոշման 8-րդ կետը) հիմնազուրկ են:

III. Բողոքաբերի բարձրացրած մյուս հարցերը

32. Անդրադառնալով բողոքի հեղինակի այն պնդմանը, թե ամբաստանյալ Գևորգ Ծաղարյանի մեղավորությունը դանակի գործադրմամբ խուլիզանություն կատարելու մեջ հաստատված է (տե՛ս սույն որոշման 9-րդ կետը)՝ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ Առաջին ատյանի դատարանը, պատշաճ իրավական ընթացակարգի շրջանակներում բազմակողմանի և օբյեկտիվ ստուգման ենթարկելով գործով ձեռք բերված ապացույցները, դրանք իրենց համակցության մեջ գնահատելով, հանգել է հիմնավոր հետևության այն մասին, որ ապացույցների բավարար ամբողջությամբ հաստատված չէ, որ դեպքի ժամանակ Գևորգ Ծաղարյանը, դանակը որպես զենք գործադրելով, փորձել է հարվածել Տիգրան Հարությունյանին, սակայն նրա գործողությունները խափանվել են այլ անձանց կողմից:

Այդ առումով Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ ստորադաս դատարանների հետևությունները հիմնավորված ու պատճառաբանված են, իսկ գործի փաստական հանգամանքների մասին դատարանների հետևությունները հետազոտված ապացույցներին չհամապատասխանելու և Գևորգ Ծաղարյանին ՀՀ քրեական օրենսգրքի 258-րդ հոդվածի 4-րդ մասով առաջադրված մեղադրանքը հիմնավորված լինելու վերաբերյալ բողոքաբերի փաստարկները գործի նյութերում իրենց հաստատումը չեն գտնում, հետևաբար հիմք չեն կարող հանդիսանալ դատական ակտերը բեկանելու համար:

33. Միևնույն ժամանակ Վճռաբեկ դատարանն իր համաձայնությունն է հայտնում բողոքաբերի այն փաստարկի հետ, որ Առաջին ատյանի դատարանն իրավասու չէր Գևորգ Ծաղարյանի նկատմամբ կայացնել արդարացման դատավճիռ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 258-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետով, քանի որ նրան այդպիսի մեղադրանք երբևէ չի առաջադրվել (տե՛ս սույն որոշման 9-րդ կետը):

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 366-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն. «Արդարացման դատավճիռը ճանաչում և հռչակում է հանցանքի կատարման մեջ ամբաստանյալի անմեղությունը՝ այն մեղադրանքով, որով նա ներգրավվել է որպես մեղադրյալ»:

Տվյալ դեպքում քրեական հետապնդումն իրականացնող մարմինն ամբաստանյալ Գևորգ Ծաղարյանին որպես մեղադրյալ է ներգրավել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 258-րդ հոդվածի 4-րդ մասով (տե՛ս սույն որոշման 1-ին կետը), մինչդեռ Առաջին ատյանի դատարանն իր դատավճռում ճանաչել և հռչակել է Գևորգ Ծաղարյանի անմեղությունը ՀՀ քրեական օրենսգրքի 258-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետով (տե՛ս սույն որոշման 2-րդ կետը), ինչը ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 398-րդ հոդվածի 1-ին մասի իմաստով՝ քրեադատավարական օրենքի էական խախտում է:

Այդուհանդերձ, ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 420-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն. «Արդարացման դատավճիռը, գործը կարճելու մասին կամ մեղադրյալի օգտին կայացրած այլ որոշումը չի կարող բեկանվել քրեադատավարական օրենքի էական խախտման շարժառիթով, եթե արդարացվածի անմեղությունը կասկած չի հարուցում»:

Վճռաբեկ դատարանը փաստում է, որ սույն որոշման մեջ շարադրված հիմնավորումների պայմաններում Գևորգ Ճաղարյանի անմեղությունը կասկած չի հարուցում, հետևաբար արձանագրված քրեադատավարական օրենքի էական խախտումն արդարացման դատավճիռը բեկանելու հիմք հանդիսանալ չի կարող:

34. Անդրադառնալով բողոքաբերի մյուս փաստարկներին (տե՛ս սույն որոշման 10-րդ կետը)՝ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ Առաջին աստիճանի դատարանը, կատարված հանցագործության, հանցավորի անձի, նրա պատասխանատվությունն ու պատիժը մեղմացնող հանգամանքների բազմակողմանի գնահատման արդյունքում, պատիժ նշանակելու ընդհանուր սկզբունքներին համապատասխան, ամբաստանյալ Գրիգոր Ճաղարյանի նկատմամբ նշանակել է արդարացի պատիժ, որով հնարավոր է հասնել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 48-րդ հոդվածով նախատեսված պատժի նպատակների իրագործմանը:

Բացի այդ, Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ քրեական գործի նյութերում բացակայում է որևէ փաստական տվյալ, որը հիմք կտար կարծելու, թե Գրիգոր Ճաղարյանին դատարանի դափնիքում կալանքի չվերցնելու դեպքում էականորեն մեծանում է նրա՝ քրեական պատասխանատվությունից խուսափելու հավանականությունը: Այդպիսի բացակայում են նաև բերված բողոքում:

Հետևաբար Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ Գրիգոր Ճաղարյանի նկատմամբ սահմանված պատժի և ընտրված խափանման միջոց գրավն անփոփոխ թողնելու մասերով ստորադաս դատարանների դատական ակտերի օրինական, հիմնավորված և պատճառաբանված չլինելու մասին բողոքաբերի փաստարկները հիմնազուրկ են:

35. Հիմք ընդունելով վերոգրյալ հիմնավորումները՝ Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ ներկայացված վճռաբեկ բողոքում նշված հիմքերի սահմաններում ստորադաս դատարանների դատական ակտերն օրինական և հիմնավորված են, նյութական և դատավարական իրավունքի նորմերի խախտումների վերաբերյալ բողոքաբերի փաստարկներն իրենց հաստատումը քրեական գործի նյութերում չեն գտնում, ուստի վճռաբեկ բողոքը պետք է թողնել առանց բավարարման:

Ելնելով վերոգրյալից և ղեկավարվելով Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 92-րդ հոդվածով, Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգրքի 403-406-րդ, 419-րդ, 422-424-րդ հոդվածներով՝ Վճռաբեկ դատարանը

Ո Ր Ո Շ Ե Ց

1. Վճռաբեկ բողոքը մերժել: Ամբաստանյալներ Գևորգ Խաչատուրի Ճաղարյանի, Խաչատուր Հրանտի Ճաղարյանի, Գրիգոր Խաչատուրի Ճաղարյանի, Տիգրան Ալբերտի Հարությունյանի, Կարեն Տիգրանի Հարությունյանի, Էդգար Տիգրանի Հարությունյանի, Արթուր Սեդրակի Հարությունյանի, Արմեն Էդուարդի Պետրոսյանի և Անդրանիկ Գազիկի Աբրահամյանի վերաբերյալ ՀՀ վերաքննիչ քրեական դատարանի 2012 թվականի մարտի 20-ի որոշումը թողնել օրինական ուժի մեջ՝ հիմք ընդունելով Վճռաբեկ դատարանի որոշմամբ արտահայտված իրավական դիրքորոշումները:

2. Որոշումն օրինական ուժի մեջ է մտնում հրապարակման պահից, վերջնական է և ենթակա չէ բողոքարկման:

RESUME - ՔԵՅՈՄԵ

THE ESSENTIAL ISSUES OF NECESSARY DEFENCE BEYOND THE BOUND

ROZA ABRAHAMYAN
ASSISTANT OF JUDGE AT CRIMINAL APPELLATE COURT OF RA

The issue of necessary defense beyond the bound is one of the most essential concepts in the field of Law theory and practice. No concrete constitution approaches for solution of this issue have been made so far. Any scientific work concerning this issue is absolutely actual nowadays.

Some questions concerning this issue have been widely discussed in this article, as well as important suggestions were made.

The following opinion was taken into account that the second and the third parts of 42nd article in the Criminal code contradict the individual's rights and respectively, the second part Of European convention related to freedom defense. Taking into consideration the issues mentioned above, it was suggested to make some changes in the second part of 42nd article in the Criminal Code of RA. Moreover, the 5th part of 42nd article of the Criminal Code also requires some changes.

PARTY AUTONOMY AND CHOICE OF NON-STATE LAW

MARIANNA KALASHYAN
LECTURER AT RUSSIAN-ARMENIAN (SLAVONIC) UNIVERSITY

This paper is devoted to the problem of the choice of the non-state norms in international commercial contracts. The paper discusses such non-binding instruments as the UNIDROIT Principles, the importance of these Principles in the sphere of international commerce. In addition, the paper examines the role of the proposed Hague Principles on Choice of Law in International Contracts. It is proposed to provide contractual parties with ability to choose non-state norms along with the national norms, particularly, in the Civil Code of RA.

ON THE SCIENTIFIC ARTICLE ON THE CHARACTERISTICS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF ARMENIAN TRADE UNIONS

MHER HAKOBYAN
*ASSISTANT OF JUDGE AT COURT OF FIRST INSTANCE
OF AVAN AND NOR NORK COMMUNITIES OF YEREVAN*

The scientific article on the characteristics of formation and development of Armenian trade unions introduces phase by phase the way of creation and development of Armenian trade unions from the 19th century up to present days. The article identifies and analyzes on objective basis the preconditions for the formation of trade unions, the specifics of their activities, the changes of their legal status, the role of the three Republic of Armenia in the social life, significance and the actual status. It should be noted that the article is the first in the history of independent Armenia, which explains objectively via comparative method the features of formation and development of Armenian trade unions and their current status.

RESUME - РЕЗЮМЕ

ОСНОВНЫЕ ОРИЕНТИРЫ ИСТОРИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СУДЕБНЫХ СИСТЕМ АРМЕНИИ: РАЗВИТИЕ СУДЕБНЫХ СИСТЕМ АРМЕНИИ В ДРЕВНИЕ И В СРЕДНИЕ ВЕКА

ЕЛИЗАВЕТА ДАНИЕЛЯН
СУДЬЯ КАССАЦИОННОГО СУДА РА

Предметом исследования данной статьи являются проблемы исторического развития судебной системы Армении в древние и средние века. Основная цель исследования - провести глубокий анализ исторического развития основных направлений судебных систем.

В данной статье автор представляет формирование и развитие органов правосудия в древние и средние века. Как и в других государствах, в Армении также органы судебной власти (светские) в основном не были отделены от административных органов и те в пределах своих полномочий также осуществляли функцию правосудия. Параллельно действовали также церковные судебные органы.

В результате исследования, автор представляет следующие выводы о том, что Система судебных органов и признаки судопроизводства в древней и в средневековой Армении (до XIV-ого века) базировались на национальных традициях и законах и содержали довольно гуманные и прогрессивные идеи и принципы. В последующие века (XIV-XIXвв.) армянские церковные суды сохранили свою сущность, но после потери государственности, как правило, государственные или светские суды заменил мусульманский суд; в Восточной Армении — установленный законом Российской империи суд, а в Западной Армении — суды Османской империи.

THE PROBLEMS OF THE SUBSTANTIVE POWERS OF THE APPEAL COURT IN CIVIL PROCEDURE

VAHE HOVHANNISYAN
PhD IN LAW, DOCENT OF THE YSU

The present article reveals the problems of differentiation of the substantive powers of the Court of Appeal and the importance of their classification is justified. The analysis of the provisions of the Civil Procedural Code of RA has demonstrated that the civil court of appeal is granted diverse powers, which are slatternly formulated in various articles. Based on the tasks of the court of appeal and appellation, the author suggests classifying the powers of this instance not only into substantial and functional, but also differentiating the substantive powers by their legal character and purpose.

The analysis of the Civil Procedural Code of RA has demonstrated that the substantive powers of the court of appeal are distinguished based on the character of the judicial act subject to review, but the legal regulation of these powers contains certain drawbacks. And corresponding suggestions are drawn up to address these issues. Particularly, the author stresses the importance of legislative amendments which will ensure the efficiency of justice, review of the case in reasonable timeframes in the result of realization of the substantive powers of the court of appeal.

ՀՈՎԻՏՄԱՐԵՐ 2012 10 (159)

ՀԱՍՏԱՎԱԾ
Իշխանություն

RESUME - PEՅՈՒՄԵ

SOME ISSUES CONCERNING CHALLENGING THE LEGITIMACY OF THE NORMATIVE ADMINISTRATIVE ACTS BEFORE AN ADMINISTRATIVE COURT

RAFIK KHANDANYAN
YEREVAN MAYOR'S OFFICE DEPARTMENT OF LAW
MISSION ASSURANCE DIVISION,
PhD IN LAW

Challenging the legitimacy of normative administrative acts before an administrative court is important for protecting human rights of a citizen of the Republic of Armenia.

According to the article 135 of the law on Administrative procedure of RA, an administrative court has jurisdiction over the cases challenging the normative administrative acts adopted by state and municipal bodies which concern the following matters: in one case it is compatibility of the challenging normative sub-legislative acts with the Constitution of RA, the second one is compatibility of those acts with the general rules of international law and international treaties ratified by the Parliament of RA, or compatibility with RA laws.

Until the jurisdiction over the disputes challenging the compatibility of those acts with RA Constitution is not granted to the Constitutional court through amendments in the Constitution, hearing those disputes by the administrative courts has salient meaning.

GENERAL CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE ROBBERIES IN THE REPUBLIC OF ARMENIA

TIGRAN NERSISYAN
POST-GRADUATE STUDENT OF THE YEREVAN STATE UNIVERSITY
DEPARTMENT OF CRIMINAL LAW,
DOCENT OF THE RA POLICE ACADEMY DEPARTMENT
OF INVESTIGATION AND CRIMINALISTICS,
COLONEL OF THE POLICE

The general attributes, which characterize the criminological situation of the robberies in the Republic of Armenia are discussed in this article.

In this context author has analyzed the quantitative and qualitative indices of the robberies in the RA. So, he notes that in accordance with official statistics of last 10 years in the structure of whole criminality the amount of robberies is 1.01%, and it is serious problem for armenian society.

In this article is mentioned, that in the last years the trends of the robberies in the Republic of Armenia are unfavourable. Thus, in the period of 2001-2009 was observed permanent increasing of these crimes, but with some variations. At the same time in 2002, 2005 and 2008 was fixed a gradual decreasing of robberies. But last two years were marked by unprecedented increasing of these crimes.

In the concluding part of this article is mentioned, that the unfavourable trends of robberies are the serious problem. Consequently it is necessary to undertake all possible measures for raising the effectiveness of the fight against robberies.

ՀՈՒՏՏԵՄԲԵՐ 2012 10 (159)

ԴԱՏԱԿԱՆ
ԻՋՏԵՄԻՆԱԿՅՈՒՆ

RESUME - ՔԵՅՈՒՄԵ

THE PROBLEMS OF SPECIAL KNOWLEDGE OF THE SPECIALIST IN CRIMINAL PROCEDURE

ARTUR CHAKHOYAN

*ASSISTANT OF THE DEPARTMENT OF CRIMINAL PROCEDURE
AND CRIMINALISTICS OF YSU,
PHD IN LAW, CHIEF OF THE FORENSIC LABORATORY OF YSU*

The analyse of the CPC of the RA and the practice shows that it is well known that the specialist participates only in specific procedural activities and has only special knowledge and skills.

In the context of the legal regulation of the procedural status of the specialist the existing CPC of the RA is more advanced, than it was in previous /CPC of the SSRA of 1961/: But the analyse of the Article of 84 of the CPC of the RA shows that it is not mandatory for specialist to have special knowledge: "... should have sufficient special knowledge and skills".

But in point of view of the author the legal regulation of the status and the criteria of the specialist in criminal procedure is more than actual, as he has specific role during the investigation.

So, the specialist not only should have sufficient special knowledge and skills, as it is set by law, but also should have special knowledge in the scope of the science, techniks, art and craft as it set by law for expert. The reason is that the difference of the expert and the specialist should be based not on the criteria of their knowledge, but their procedural status.

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 2012 10 (159)

ԴԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

85

Թեւավոր խոսքեր

Ով շատ է մտածում, նա քիչ է խոսում, ձգտելով հնարավորին չափ շատ մտքեր խցկել սակավ բառերի մեջ:

ՈՒ. ԻՐՎԻՆԳ

Եթե մեծ արվեստ է պահանջվում ժամանակին արտահայտվելու համար, ապա քիչ արվեստ չէ նաև ժամանակին լռելը:

Ֆ. ԼԱՐՈՇՖՈՒԿՈ

Կարելի է արժանիքներ ունենալ, բայց հասարակության մեջ չհասնել բարձր դիրքի, սակայն անհնար է դրան հասնել՝ չունենալով թեկուզ որևէ արժանիք:

Ֆ. ԼԱՐՈՇՖՈՒԿՈ

Մարդու իսկական արժանապատվության հատկանիշն այն է, որ նրա նախանձողներն անգամ հարկադրված են նրան գովաբանել:

Ֆ. ԼԱՐՈՇՖՈՒԿՈ

Եղեք ոչ միայն պարզապես լավ. եղեք ինչ-որ բանի համար լավ:

Հ.ԹՈՐՈ

ՀՈՒՑԵՄԲԵՐ 2012 10 (159)

ՂԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

86

ԻՐՏԵԿ

ՀՀ ԳՈՐԾՈՂ ՕՐԵՆՄԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

ՁԵՐ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻՉՆԵՐՈՒՄ

«ԻՐՏԵԿ» իրավական տեղեկատվական-որոնողական համակարգը Հայաստանի Հանրապետությունում օրենքների և այլ իրավական ակտերի ամենալիարժեք համակարգն է, որում ընդգրկված են ավելի քան 40000 իրավական ակտեր՝

- * ՀՀ Սահմանադրությունը, ՀՀ օրենքները և օրենսգրքերը,
- * ՀՀ նախագահի նորմատիվ հրամանագրերն ու կարգադրությունները,
- * ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշումները,
- * ՀՀ կառավարության և վարչապետի որոշումները,
- * ՀՀ կենտրոնական բանկի նորմատիվ ակտերը, ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարության, ՀՀ պետական եկամուտների նախարարության և մյուս գերատեսչությունների կողմից ընդունված նորմատիվ ակտերը:

Ակտերը տրված են մինչ այսօր նրանցում կատարված փոփոխություններով և լրացումներով: Տրված են նաև ակտերի ժամանակային տարբերակները:

Համակարգում ընդգրկված են ՀՀ օրենսդրության մեջ կիրառվող ավելի քան 9000 հասկացություն պարունակող ՀՀ-ում համակարգչային միակ իրավաբանական ու տնտեսագիտական բացատրական բառարանները:

Իրավական տեղեկատվական կենտրոն, հեռ. 52-79-50 URL: www.IRTEK.am
Երևան, Արվյան 36 ֆաքս. 56-90-85 E-mail: info@IRTEK.am